

MAGYAR
PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI
FIGYELMEZŐ.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

RÉVÉSZ IMRE

A DEBRECZENI RÉF. EGYHÁZ EGYIK RENDES LELKIPÁSZTORA, A TISZÁNTULI REFORM.
EGYHÁZKÉRÜLET LEVÉLTÁRNOKA, S A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA LEV. TAGJA.

ELSŐ ÉVI FOLYAM.

X-ik és XI-ik füzet.

1870.

OKTÓBER és NOVEMBER.

DEBRECZEN,

NYOMATOTT A VÁROS KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1870.

TARTALOM.

- I. Nehány szó a debreceni tantervhez.** Balogh Ferenc. 495.
- II. A vallástanításról főbb alapvonásaiban.** Kovács Lajos. 509.
- III. Tárcza.** Adalék a modern nevelési ügghöz Szalai István. 521. Adatok a gróf Battyáni, gr. Nádasdy, b. Bánfy s a Szécsi családok egykori protestáns voltáról s Kanizsai Pálffy János püspökké választatásáról. Közli Magyar Kálmán. 525.
- IV. Egyházi krónika.** Németföld: lutherán értekezlet Lipszében; — mennoniták hadkötelezettsége. Nagy Británia: bibliaterjesztés; bibliafordítás; az orgona a presbiteriánoknál; r. katolikusok szaporodása; Pusey és a pápa. Róma: az olaszok Rómában; a német püspökök a csalhatatlanság mellett. Északamerika: felekezeti népesség; államsegély a felekezetek számára. 534—538.
- V. Iskolaügyi tudósítások.** Az erdélyi ref. egyház kebeléből a gymnasiumok autonomiája ügyében. 538. A debreceni főtanoda tápintézetéről. Varga Lajos 547.
- VI. Iskolaügyi krónika:** Németföld: a porosz kormány s a vallásnélküli iskola. Franciaország: franciakatonatisztek iskolázottsága. A Figaró stb. Angolország: az iskolaügyi törvényről. Helveczia: felekezeti tanítóképezdek. Ausztria: a felekezeti iskolák ügye. Északamerika: a biblia az iskolában. 550—553.
- VII. Könyvismertetések:** Christlieb. Modern Zweifel. Rimler Károlytól. Eberard. Shakespeare u. d. Christenthum. Magyar jogászggyűlés évkönyve The christian leaders. B. F. 553—567.
- VIII. Rövid irodalmi szemle.** Harlesz, Staat u. Kirche—Fabian. M. Kalauz a földgömb haszn. Fördös K. lelkészi tár. Heiszler, Egyh. munkálatok. Sztehló, Vallástan. Szöllösi Nazarenek. Bocsor, Magyarorsz. Ióitén. Torkos, Esti órák. Markovics, Gyorsírászat. Kis ujság. Sücs Istv. Debrecen története. 567—572.
- IX. Külömfélék:** Egyh. ker. gyűlés Debrecenben. Felekezeti isk. segélyeztetése, építési terve, száma Dunamellékén, félreértés, viszályok stb. Debreceni főisk. népessége. S.-pataki tanítóképezde. Lónyay M. s Albertfalva. Schleiermacher egy nyilatkozata. A tanítóképezdekről. Ausztriai viszonyok. Orosz egyetemek: Egyházalkotmányok. Vogt teoriája. Renan egy tanítványa. Olasz egyetemek. Ereklék Rómában. Egy kép Pozsonyban. Házasság Északamerikában. Népinevelés Gallitziában. Statisztika a pápákról. Macaulay nyilatkozata Rómáról stb. 572—582.
- Melléklet.** Hittérítési tudósítások.

MAGYAR

PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI

FIGYELMEZŐ.

Tizedik és tizenegyedik füzet. 1870. Október és November.

I.

Néhány szó a debreceni „Tanterv“-hez.

A tiszántuli ref. egyházkerületi tanügyi bizottság által 1869-ben közzétett debreceni főiskolai „tantervhez“ a „Figyelmező“ jelen évi márc-aprilisi füzetében közölt nyomos észrevételeken kívül nyilvánosan még nem is igen szóltak, pedig abban ős kollegiumunk belső újraépítésének fontos kérdéséről, új életéről van szó. Nem annyira tán hideg közönynek, mint inkább országos átalakulások s a főiskola külső újraépítésének rovandó fel, hogy a figyelem más felé vonatott. Álljon itt részemről is néhány szó e fontos tárgyban, igyekeztvén főiskolánk jövőjét főleg egyházi szempontból fogni fel.

1. A debreceni főiskolában még eddig határozott állást épen nem nyert s csak ideiglenes jelleggel biró ugynevezett polgári iskola, melyről különben a Tantervben, mint nem oda tartozóról említés sem tétetik, véleményem szerint a kollegiumi igazgatás alól illetékes helyére, a debreceni polgárság törvényes képviselőinek kezébe bocsátandó át, minél előbbi állandósítás végett. Üzleti életre képesítő s kiválólag Debrecent érdeklő tanoda levén az, az egyházkerület, mint egyházkerület abba ne avatkozzék, közvetlenebb és gyorsabb forgásu közeg önthetvén abba elevenséget.

2. Jelenleg a főtanodában elhelyezett elemi tanoda osztályok is nem sokára részben a debreceni egyház, részben a város által vétetvén át fentartás és kormányzás végett, maholnap kivül esnek a kollegium keretén. Minden község maga gondoskodjék népiskolájáról, ez amerikai helyes elv, s csak amennyiben tehetőségtelen lenne egyik vagy másik helység, segitendő közös erővel, vagy egyleti uton, mint francia hitvéreinknél történik.

3. De már a tanító képezde, egyházkerületi tanoda kell hogy legyen jelen álláspontunkhoz képest; mivel az egész egyházkerület innen vár tanítókat, az egész tartsa azt fel, ápolja és igazgassa. Mindaddig, míg más vallásu polgártársainknak saját felekezeti néptanodáik és felekezeti tanító képezdék lesznek e hazában, kívánatos és szükséges, hogy nekünk is legyenek ilyenek, s azokra oly kiváló gond fordittassék, hogy a versenyt hasonló tanintézetekkel bátran kiállják. Ezért jogosan meg is várható, hogy minden ref. egyház, mely elég erős virágzó felekezeti néptanodát tartani fel, járuljon anyagi segélylyel központi képezdénk fentartásához, innen remélhetvén jeles tanítókat. Már ki is van mondva, és igen helyesen, hogy a képezde egészen önálló szervezet-, s a collegiumi magasb tanszakoktól elkülönített igazgatás alatt álljon. Hátra van azonban a képezdészek (praeparandisták) mint tanulók viszonyát a többi tanulókhöz s a tanodai jótétemények élvezetéhez szabályozni. E tekintetben már eddig is nagy kedvezményekben részesültek igen helyesen. De megoldásra vár a debreceni köztanítószágok,- vidéki rektorságok,- kivált ugynevezett akadémiai promotióra szolgáló rektorságokhoz való igény,- valamint népiskolánk feletti saját közegü pontos és szakértő tanfelügyelet kérdése. Annyi áll, hogy a tanítói állás ma már s még inkább ezután, külön életnemmé és tiszté fejlődött s fog fejlődni s átmeneti fokul a lelkeszi pályára nem szolgálhat. Ebből a jó ki, hogy hittanvégzetteink tisztán lelkeszi pályára alkalmazandók s mint ilyenek a rektoriáktól el fognak, el kell tttetniök. A tanfelügyeletet is szakértő külön egyénre kell ruházni ugy magában Debrecenben s nagyobb egyházainkban, mint a falvakban, ez utóbbi helyeken többeket összefogva, az ódon lelkeszi felügyelet bátorító, és emelő tényezőül folyhatván legfelebb

bé. Az új idők új követelményei gyorsan át fogják s gyökeresen alakítani e téren is régi viszonyainkat.

4. A „Tanterv“ lényeges idomításokat javal középtanodánkra nézve. Hogy középtanodánk zug-tanodává ne silányuljon s a műveltség terjesztésére, egyetemi előképzésre kellő súlyu tényezőül működjék, a hazai hason rangu, nevezetesen állami gymnasiumokhoz kell alkalmazni. Ezt tette is egyházkerületünk mind az 50-es években mikor meghajolt a vas veszső alatt s a bécsi kivánalmak szerint szervezé főbb vonásokban, mind a 60-as években, midőn autonom rendelkezése alá vevén a 3 éves bölcsészeti tanfolyam közepébe beillesztve megtartá önkényt az érettségi vizsga új intézményét. Lényegben, főbb vonásokban ezután is alkalmazkodni kell az országosan elfogadott tantervhöz, s ezt bizonyára örömeztőbb teendjük ma, miután ön országgyűlésünkől jövend ki az mint törvény.

A nyolcz osztályu rendszert hévvel pártolom, a jelenleg fenálló, két külön testbe szakadtsága gymnasiumunknak naponkint több több érvet szolgáltat önmaga ellen. — Miután mi egyetemes rendeltetésű s így inkább állami vagy köztársadalmi természetű tanodát, minő a gymnasium, államsegély nélkül egyházilag tartunk fel, s azt, mi az állam kötelessége volna, mi mint felekezet önáldozattal vállaltuk el: joggal kívánható, hogy a mi általunk teremtet és tartott tanodában, mely 8 éven át s épen a legfogékonyabb korban, vezérli az új nemzedéket, a vallásosság mívelése és emelése méltó helyet foglaljon tanrendszerében. Az egyház valamint a tudományt, ugy az iskolát is isten országa egyik eszközének tekinti, ezért áldoz is azokra. Hogy a vallástanítás sikeresb, mélyebben ható legyen, külön, lelkész jellemű tanár által kellene azt taníttatni s ha lehet egy által az összes 8 osztályon át, e végre külön rendes vallástanár, hetenkint 16 órával lenne beállítandó, ki mint lelki atya folyvást vezetné legtöbb éven át, egy szellem és tanmód mellett az ifjúságot, mi által, a minek szinte meg van a maga jelentősége, egység jönne be a hitoktatási tanágba és tartamosság. — Az eddigi rendszer mellett valódi vallásosság ébresztését ne várjuk, az osztálytanár nyakába csapatván, akár van hivatala, akár nincs, akár illik hozzá, akár nem, a vallástanítás

tiszte: a vallástantárgyát előre megalázzuk, szaktanár kezébe nem adván, hanem kedv és hivatás nélküli egyénre erőszakolván azt. Lehet rá eset, hogy a természeti tudományok egyik tanárának kell, mint osztálytanárnak vallási tanórákat adni, s ez lehet Vogt et Comp. nézeteinek bálványozója, vagy tán egészen materialista és nihilista: hogy követelhetünk ily egyéntől Káté és Confessio szerinti vagy akár tiszta evangyéliomi elvű tanítást? — Ily szabálytalanságnak pedig ki vagyunk és leszünk téve, ha nem segítünk rajta.

A vallástanítás helye és ideje is méltatás alá veendő. Én e célra külön berendezett teremben ohajtánám azt taníttatni, a nap első, vagy utolsó tanórája alatt. A gyermeki kor a lelki benyomások fogékonyság kora; a közönséges tanterem, hol a tanórák csak nem teljes száma telik le, hol faragott padok, befirkált falak, beképletezett táblák, csintalan játékküzetek emlékei zavarólag hatnak, nem képes felkelteni az ifju lelkében azon kedélyhangulatot, mi támadt Jákób vándorutján Béthelnél. A vallásterembe csak azután volnának bevezetendők, miután a tanár már ben van, vagy együtt, hogy már a bemenet csendben történjék s a terembeni játszadozásnak eleje vétessék. A vallástanár bocsátaná el pár intéssel, vagy áldással őket minden óra végén, s maga vonulna ki utójára. Szóval némi szentély, templomszerű fogalmat ápolna a gyermeki kebelben, olyfélekép kellene rendeztetni a tanteremnek. Nem riadnék vissza, a nagy reformátorok szép képeit is beilleszteni a falakra s egy két nagy jelentőségű prot. történelmi képet, milyen p. o. mikor Luther elégeti a pápai átokbullát, Kálvin palástjával eltakarta a szent jegyeket, megtagadja a libertin világi hatóságtól az urvacsoza kiszolgáltatását stb.

A tantervi táblázat szerint a rajz a IV-ik osztálynál megszűnik, ehelyett a gyorsírászatot kellene tanítani, s akik teljes hajlamot és kedvet mutattak a növendékek közül az iránt, a következő osztályokban s években tökéletesbitésükre utat és módot szolgáltatni, sőt díjakkal buzdítani, a gyorskezü kitanultakat szerény díj mellett gyakorlat végett lehetne alkalmazni az egyházkerületi gyűléseken folyó beszédek másolására stb. A gyorsírás körünkben egyik pénzszereshető életnemmé fejlett, nem egy két

szegény tanuló tartja fen magát az egyetemen ez iparág által. De magasb érdek is ösztönözhet arra, a tanszabadságot nyitó felsőbb tanpálya alatt a tanári előadásokat ezáltal állandósíthatják meg maguknak hasznára és épülésére később korokban. Láttam Angliában és Skótzában nőket is, kik kedvelt egyházi szónokuk beszédét ily módon tevék birtokukká.

A testgyakorlat iskolai tanítása az V-ik osztályon felül, mint tornászat, tanulói tornaegylet alakítása által folytatandó a gymnasium végeig. Egyfelől azért, hogy egyleti tevékenység és pontosságra már korán szokjanak, másfelől a verseny érzéke benők kifejlődjék s a testi erő és mozgás szabályos fejlesztése és gyakorlata által a tanulói pályával együttjáró ülő munka kelleme- sen ellensúlyoztassék az egészség védelme szempontjából. Az angol iskolában nagy tér van adva a játék-gyepeknak (play-grounds) és igen helyesen, sőt távoli iskolák növendékei is bizonyos tanulói ünnepélyeken összejönnek pálmányérés, és erőik összemérése végett játék-versenyre.

A klasszikus nyelvek iránti tanvágyat és érdekeltséget a britt földi számos iskolákban azáltal szokták ápolni, hogy minden év végén a közvizsga alkalmával a felgymnasium egyes osztályaiban a legjobb latin és görög nyelvtan tudó növendéknek szalagos függő arany vagy ezüstérmét nyujtanak át, s „első latin“ vagy „első görög“ (greek dux, latin dux) diszcimével jutalmazták s a tanterem falára nevét örökítés végett beírják. Némelyik tanterem falán több évtizedről felírva olvashatók a nevek, köztök több már országhírűvé lett egykori tanulók nevei. Ez ártatlan kitüntetés nemcsak a tanoda volt jeleseivel hozza emelő szellemi kapcsolatba a jelent, de valódi szorgalom-élesítő hatást gyakorol az ifjú képzelmére. Miért ne lehetne nálunk is a klasszikus nyelvek iránt már-már hamvadó tüzet eképen éleszteni??

Magánszorgalom fejlesztése, s önképzésre időadás szempontjából célszerűbbnek tartanám a most dívó két délutáni szünet egy teljes napra tenni át p. o. csütörtökre, kivált a felgymnasiumban. Hadd legyen a tanulóknak egy teljes napja a heti munkát két kis szakra osztó szünet köz, lelkiileg is nagyobb ekkor az üdülés, mintha délelőtt 8—12 óráig kifárasztva, csak a délután enged-

tetik, melyen önképzés helyett inkább pihenni vágy a növendék, a sikeresb és kedvtelenebb reggeli és délelőtti magánkörű szabad foglalkozás ideje így nem lesz elvéve a gyermektől. De meg a szombat délutáni szünidő neveléstani szempontból sincs indokolva, nem lévén erre oly szükség, miután a következő vasárnap ugy is szünidőül van fenhagyva.

Mint a tövis között elnyomva sinlődő gyenge növényre, — vagy orvosi szerek nélkül hiányosan kezelt vérző sebre, vagy kifejlődése előtt rovar szurások miatt hervadó bimbóra amily fájó érzettel s hő rokonszenvvel tekintünk: ugy vagyok én, valahányszor debreceni főtanodánk aligha több kárt és vést nem okoz, mint valódi haszont hajtó intézményére, az ugynevezett szolga-tanuló rendszerre gondolok. Az uj építés következtében penész, ártalmas nedv és fojtó gőz, zsufoltság, leomlással fenyegető falak stb. elfognak távolittatni a szegény szolgatanuló lakából; de az anyagi és erkölcsi nyomor, testi és lelki elcsenevészedés még ezáltal kikerülve nem lesz. Kedvtelve szoktak mutatni azon egykét, jelesb társadalmi állásra magát ezer akadály közt felküzdött egyénre, ki egykoron szolgatanuló volt: de senki sem számítá még ki, mily roppant azoknak száma, kik holtokig ott hordják lelkökben azon iszapot, mi emésztetlenül beléjük rakodott a nyomor éveiben, vagy akik épen eltörpültek erkölcsileg és szellemileg. A szolgatanuló rendszeren sietve segíteni kell, mert épen a jövő nemzedék, s főleg a lelkészi kar, sok szegény szolgatanuló más pályára nem is aspirálván, sorsa forog kockán. Mindenek előtt a megalázó szolgálai név és foglalkozástól kell megszabadítani őket s jótékony hatású növeldevé átalakítani a szegény tanulók intézményét, olyképen, hogy 3 vagy 4 lehetőleg egykoru és egy osztályu növendék helyeztessék egy benlakó felsőbb tanuló mint nevelő és magán tanító keze és gondja alá, ép oly felelősséggel, mintha szüle fogadna házi nevelőt családjához. Az ily nevelő hivatással megbizott tanulók a legjobb tanulók közül választassanak, s a benlakás,- étkezéssel ellátás mellett legalább szerényen díjaztassanak, növendékeikkel együtt lakjanak s éjjel és nappal felügyeletök alatt legyenek a kis növendékek. Ily kis külön tömbökre elkülönítve, s minden szükséges ruházat, táplálat, tanács, oktatással ellátva: sem

a bünszülő nyomor örvényébe nem fognak süllyedni, sem önnön tapasztalatlanságuk, és éretlenségök áldozataivá nem fognak válni. Inkább fél vagy harmadrésznyi szegény tanuló vétessék fel, ha többre jelenleg a pénzerő nem telik, csak hogy ezek kellő ápolás és gondozás alatt fejlesztessenek, sem mint most százat haladó szolgatanuló tovább is kitétetve legyen a magára hagyatottság és vezetetlenség kísérteteinek. A felsőbb tanuló oktatja, éberszemmel óvja így a kisebbeket. Legjobb lenne ily kebli nevelőkül theologus tanulókat alkalmazni, kiknek kötelemök lenne a vallás gazdag erét is nyitogatni az ártatlanok szívében. A lelkiismeretes ápolás hire jobban bátorítaná a vidéki szegény szülőket félelem nélkül ideadni jobb reményü gyermekeiket; sőt lehetne esperestileg s más uton oda hatni, miszerint a tiszántuli kerület több száz falusi néptanodáiból a legtehetségesebb és kitünő tanulók ide vonassanak, s ily módon, ha nem épen a lángeszek, de a valódi szebb tehetségek kisdéd seregévé, gyűlpontjává lehetne varázsolni a debreceni középtanodai nevelődét, így levén nevezhető el a mostani szolgatanulók osztálya. Kiskorában, csemete alakjában óvandó, ápolandó legelőbb a leendő fa. Lelkészeink e neveldeből kerülendnek ki s a mely ízt, szagot, irányt, hogy úgy mondjam, lelket szivtak itt be, azt éltökön át meg fogják, jó vagy rossz legyen bár az, tartani. Ha mint Éli főpap házában a kisdéd Sámuelben, felélesztetnék bennök az ur háza iránti szeretet, s a királyi diszű papi jelmez helyett gyolcs ephod viselése iránt is lelkesülésre indittatnának fogékony idejökben, bensőleg hivatottabb hitészekre (theologus) számolhatnánk jövőre. Nyugoti nagy testvéreink virágzó egyháziasságának egyik dicső titka és aranykulcsa: a gyermekek vallásos nevelése. Aki gyermekkorában nem tápláztatik égi mannával és szoktattatik mirha nyújtásra, az életében valódi vallásos kedély soha nem leend.

5. A gymnasium felett egyik tanszakát alkotja kollégiomunknak a jogi tanszak, melyről a „Tanterv“ is bevallja, hogy illető hatósága az állam határozza meg a tanfolyamot s a tudományokat, melyekből hivatali alkalmaztatásuk esetében a hallgatók vizsgát kiállani köteleztetnek, (8. lap) — s így annak, mint állami rendeltetésű intézetnek, végzsálai ami kezünkben nincsenek,

de nem is lehetnek. Kérdésbe lehetne tenni és vitatni: vajjon más, az egyházi életre közvetlenebb vonatkozással levő tanágak rovására is multhatlanul fentartandó-e prot. fillérekből oly állami céloknek szolgáló intézet, milyen egy jogakadémia; vajjon nem szomorú tiszteletteljesít-e a magyar ref. egyház, midőn a zsarnok korszak alatt az 50 es években, — s tegyük fel, hogy több évtizedig tartott volna az, elnyomó kormány számára képez-e hivatalnokokat; vajjon nem mulja-e felül szegény és oly soknemű szükséggel küzdő egyházaink erejét, ha majd az állam által teljesben szervezendő jogakadémiák színvonalára kellend emelni a mi felekezeti jogakadémiáinkat; — vajjon mint egyház, s isten országának földi terjesztő közege, nem állhatnánk-e fel prot. jogakadémia nélkül, hagyván a kötetmet illetékes hatóságának, az államnak, — mint fenáll a francia református és skót szabadegyház sokkal virágzóbban mint a miénk, hol felekezeti jogtanintézet ismeretlen s ilyenre tán meg se mernének felekezetiileg egy egyháztagot is adóztatni? E kérdést a jövő fogja majd kitisztázni, nevezetesen az egyházi és állami teendők jogszerű megosztása s az alkotmányosság megszilárdulása.

Jelen viszonyok és nézetek többsége mellett is annyit kimondhatunk, hogy a jogtanulók, mint világi pályára készülők külön igazgató alá helyezendők, mivel más bánásmód, iskolai és fegyelmi törvényt igényelnek, mint a jobbára szegény és egyházasb színezetű nevelésben részesítendő hittanulók. Visszásb dolog alig képzelhető, mintha jogász ünnepkövetésbe bocsáttatik. Ez haladéktalanul szüntettessék meg; akinek még csak gondolatában nem forog a lelkészszé levés, hogy forgolódnék az ihletten és odaadva a lelki szószék körül, s mi szükség az ilyeneknek predikálási gyakorlatokra, itt meg a cél sem szentesíti az eszközt, pedig ez is jezsuita elv. Adassék anyagi jótétemény másuton nekik s nem ily áron, amint hogy a jogász segélyegyletek már is kezdik kárpótolni e veszteségért a jogtanulókat. Iskolai vétségeikért jogtanári törvényszék ítéljen a jogászok felett s így a mostani esküdti altörvényszék hatásköre alól vonattassék el a jogászok fegyelmi ügye.

6. A „Tanterv“-ben lefektetett leggyökeresb javítás és ujtás

a bölcsészeti tanfolyamra nézve ajánlatik. Ha e tanszak kellőleg kielégíthető lenne, három facultásu egyetemmé emelkedhetnék a debreceni kollegium. E szép eszmét még pár év előtt, mikor a Tanterv bizottságilag készült, csillámkint ragyogtatta a remény előttem, de azon pár év óta előtérbe jött változások, mint színes szivárványt a nap alább szállta, vagy a fellegfal tovább lengése, gyorsan fosztá szét. Egyfelől a kollegium halaszthatlannak látszott nagymérvű újraépítésének megkezdése két-három évtizedre lehetlenné tette, most legalább mindenki előtt úgy tűnik fel, nagyobb és több tanerők teremtését, vagyis a belső építést; másfelől az összes tanügynek országos felkarolása az államkormány által, oly új viszonyokat hozand felszínre, melyek meglehet, kollegiomunknak a Tantervben kijelölt szerkezetének ujjaalakítását, vagy legalább módosítását fogják maguk után vonni. A Tanterv megjelenése után egy év sem tölt el s már is megingattatott a Tanterv 19. lap. 4. §. 1 pontja alatti okoskodás alapja, miután az egyetlen főiskola mellé (értetvén ez alatt az országos pesti egyetem) Kolosvárt egy másik egyetem állítása van biztos kilátásba helyezve, miután új szervezetű tanárképezde nyittatik a pesti egyetemen. Maga e két mozzanat főiskolánk hatáskörét és terét okvetlen határolni és szűkebbíteni fogja, s a különben is nem teljes kiváltságban tervelt bölcsészeti tanfolyamunkat, kivált tanárképezdei részét, a remélt hallgatóktól aligha meg nem fosztja; s mostoha körülményeink között új meggondolási tárgyul veti eléink: vajjon nem fognak-e jeles ifjaink inkább pályázni az egyetemen nyereendő tanári oklevélért? vajjon mi is nem segíthetnők-e illő ösztöndíjjal tanárjelöltségre készülő tehetségesebb ifjainkat ugyan ott maguk kiképzése végett saját középtanodáink számára, melyek száma is aligha ezentul kevesbedni nem fog?

Ha pár év is ennyire másítja a jövőbe való kilátást, hát egy pár évtized alatt mi nem történhetik; meggondolva, hogy eddigi történelmünkben példátlan tüneménynyel állunk szemben, t. i. az összes tanügynek országos ügyek közé való besoroztatás tényével, s oly versenytárrsal, mely túl nem szárnyalható, mert tulajdonkép mi is alkotó elemei vagyunk mint polgárok, mert mint rész jöttünk viszonyba az egészszel. Versenyt megálló, erős, jelentős virágzóvá

csak akkor emelhetnők — szerintem — főiskoláinkat, állíthatnánk önálló prot. egyetemeket, ha félrevetve a felekezeti szükkeblüség, elfogultságot, testvérietlenséget, kicsinyes féltékenységet, sőt a hagyományos emlékek varázs erejét is, a hazai két prot. fél, ágostai és helvéthitvallásu egyház, egyetem állítási célra egyesítne minden anyagi és szellemi tőkét, akár két, akár legalább egyetlen prot. egyetem alapítására 3 facultással, s a helyre nézve nem érzékenykedve bele tudnának nyugodni az ősi tudomány hajlékok birtokosai ősi iskolájok másba való olvadásába, a világhírű Wittenberg példájára, melynek egyeteme a halleibe olvasztatott bele e század elején. — Ott kellene az új egyetemben, összpontosítani aztán az ösztöndíjakat és jótéteményeket is, az egyes egyházkerületek a lelkész képezési vizsgák jogát tartván meg maguk részére. Összetett erő nélkül le kell alkalmasint mindörökre mondani nagyobb szerű prot. egyetem eszméjéről s azt az ábrándok sorába utasítani. ¹⁾

Fájdalom, hogy az új adott viszonyok, főleg kedvezőtlen anyagi állapotunk miatt, a debreceni kollegium országos jelentősége is nagyban devalválódní fog, legalább annak nézhetünk elébe.

7. A mi bárminemű országos változások és átalakulások dacára az egyházé marad, mint annak kincse, szemefénye, igazi és állandó leánya, még akkor is, ha a többi tanágak fogadott gyermekeként elpereltetnének tőle, — ez a theologiai szak. Tulajdonkép minden főiskolánk eredetileg főleg csak theologiai tanintézet vólt, időnkint szélesbült korszerűség szerint, viszont megfordítva nem lehetlen, hogy azon mérvben szoruland szűkebb körre, amely mérvben ölelendi fel az új korszellem s új fogalmu

¹⁾ Egy autonom magyar protestáns egyetemnek különben szép és helyes eszméjét, az említett okokon kívül, miként eddig ugy ezentul is az gátolja meg, mert a létező alapítványok tetemes nagy része, egyenesen helyhez van kötötve. A debreceni főiskolában pl. mindazon alapítványok között, amelyeken a tanszékek s tanulók számára való jótétemények állanak, aligha van csak egy kettő is, mely határozottan és kizárólag a Debrecenben lévő főiskolához ne vólna kötötve; s körülbelöl így van ez, pl. Patakra nézve is. A legnagyobb részben fejedelmi vagy országos erővel állított s fentartott egyetemekre vagy főiskolákra nézve, mint pl. a wittenbergi vólt s ma is igen sok külföldi egyetem, — máskén áll a dolog.

Szerkesztő.t

állam, és a szabad társulás a tanügy összeségét. A magyar prot. egyház élete biztosításának tagadhatlanul, legfőbb bástyája ezután erős hittani intézet leendő, hol igazi tudományos lelkészek, buzgó evangelisták, ujkori apostolok képeztessenek, s ezért a superintendentiák főkötelme a hittani intézetek reformjáról, azokba új élet és szellem öntéséről gondoskodni: főleg azért, mert korunkban a vallási tér kopár, az egyházi élet és tudomány felette szomorú állapotban teng.

Ki ne érezné elmaradottságunkat, élettellenességünket, szegénységünket hitben, anyagilag és szellemben? Az igehirdető szószék is veszté, kivált az értelmiségre nézve gyújtó és hevítő hatását, mert a régi modorban teng s ujtó eszközöket, minő az általunk nem méltatott, de tán nem is ismert támadó rendszer (aggressive system), nem léptet életbe; sőt a nazarenismus tüneménye is alig ha abban nem keresendő, mint rejtett egyik okban, hogy az óriás területű egyházakban az óriás presbyteriumok mellett a pusztá predikálás és anyakönyv vezetésbe szorított lelkészi teendő nem elég többé a hit ébrentartására s a lelki szomj kielégítésére. A hitébredést előző korban, a múlt század közepe előtt, a mai dús virágzású angol és skót evangéliomi egyházak is hasonló sivár tengeréletet éltek, s ezek egy század alatt oda magasztosultak, hogy az apostolok, ha életben jőnének vissza, aligha ott nem találnák legotthonosban magukat.

Ami hivatásunk most egyes szivpontokon teremteni új életlülktetést és gyujtani világot, hogy onnan, mint központról terüljön az élet melege tovább. Az egyház fájának alapgyökereibe, a hittani intézetekbe kell tápnedvet folytatni, hogy onnan a zöldület a legvégsőbb levelekbe is elhasson. Egyes apostolok alapították a számtalan egyházakat, ezek meg még számtalanabb vértanukat s új apostolokat képeztek viszont. Az őskeresztény egyház a zsarnok római imperatorok alatt is létre tudott jönni és megélni — s a világigázó római legiókat földi fegyvert nem ragadó confessorok phalanxja győzte le, s élte túl. Az idegen isteneket és idegen tüzet kell az oltár mellől eltávolítani.

Közelebb térve Debrecenhez, a hittanszaki intézet önálló igazgatás, törvény alá helyezendő s növendékei a többi jelen-

leg fenálló tanszakok növendékeitől még iskolai törvényszékileg is elkülönítendő, nemcsak előhaladtabb koruk, fejlettségök, de jövő állásukra való tekintetből is, p. o. a mostani novitius és biennis diákokkal egy fegyelem alatt s egy forum előtt nem állhatnak. A hitészeknek minél többszörös és belsőbb összeköttetésbe kell jönniök hittanáraikkal, s ezt új iskolaéleti szervezet által érhetik el. A nyelvet, melyen beszélni kell egy papnövendékhez, ismét csak hittanár találhatja el, utasítás, tanács, irányadással rájuk nézve illetékes szinte csak hittanár lehet. A hittanszaki tanári kar közvetlen vezetése, igazgatása nélkül nem is lehet felelősségérzete. A theologiai egész tanpályát és intézetet egyházasb színezetnek kell áthatnia, az eddigi profan diákos magaviseletet pedig a lelkészi előtudattól lelkesített komolyabb lelkület és külsőnek felváltani. Körükben ne gázoltassék lábbal az urnapja, a vasárnap, mint eddig, mikor igen sokszor gyűléskezések, szigorlatok, censurák, ünnepkövetségi confirmatiók stb. mint nem urnapi foglalkozások zavarták meg a nap vallásos jellemét. Ifjú korában szoktattassék az ifjú egy napon legalább „távol a világi gondoktól“ az égiekről is elmélkedni.

A hittanszaki tanszékek száma szaporittassék inkább a világiabb tanágak rovására is, mint megfordítva; gymnasiumot, jogakademiát magyar hazánkban más testület is állítand, de hittanszaki prot. facultást nem. Az anyagelvűség, semmisdiség (nihilismus) s a vogtismus korában szükség volna apologiai szempontból előadatni a természettudományt, ha ma már vallás, egyház, mennyország széltire ostromoltatik, vajjon nem kötelességünk-e minden erővel nemesen védeni azokat s a leendő lelkészeket megerősítve és felfegyverezve bocsátani ki a harcteljes gyakorlati életbe. A héber és görög szövegészettanra (Exegesis) külön tanszékek alapítandók; a bibliai hittan és patristikára szintén, azt lehet mondani: a világ minden protestáns theologus ifjai közt a magyar ismeri legkevésbé az ő főkönyvét, a bibliát, hanyadik lelkész olvasta azt át? Jogi tudományok hallgatása helyett a latin és görög nyelv folytonos hallgatására kellene kötelezni a hittanulókat, s tanórákon a görög és latin egyházi atyák művei használtatván az olvasó könyvül.

Hogy a magyar hittani tudományosság parányi értékű, szakhittudósaink ujjunkon megszámálhatóak, a hittanszaki irodalom

mivelői alig vannak, annak sok előszámlálhatlan oka közül egyik, hogy a kollegiumot lelkesjelölteink élő nyelv tudása nélkül hagyják el, s az életben igen-igen kevesen adják magukat élő nyelv elsajátítására. Oly helyzetben pedig, hogy hazai nyelvünkön elég hit-tudományos művet találnának a csak anyanyelvtudók, épen nem vagyunk. Az egyházi tudományosság mai álláspontjára való emelkedetés egyik eszköze lehetne: összetett vállakkal, elmével és fillérrel egyleti uton nyelvünkre fordíttatni minden nevezetes hittani nagy művet, még pedig ilyeneket is mint Herzog: Real Encyclopaediája; az angolok ezt már rég megkezdték, sőt az atyákat is magyarítani kell, mint tették az angolok is. A másik eszköz a hittanszaki tanfolyam alatt oda képezni a növendékeket mód nyújtás és ösztöndíjak alapítása által, hogy minden kikerülő növendék valamelyik élőnyelven kényelmesen és élvezettel tudjon olvasni. — E végre nem riadnék vissza bármi áron megnyerni felolvasás tartásra egy nagyhirű p. o. német tanárt. A Bethlenek, Rákóciak is hívtak be külföldi tanárokat, latin előadásra. Őt vagy tiz év múlva e behívott tanár tudományai egy részéből magyarul is képes lehetne, itt telepedvén le, előadás tartásra. Így egyfelől gazdagítónk hittudósaink számát szerencsés nyeremények által, másfelől többi hittanárainkat versenyre tüzelnök, az ifjúságnak pedig alkalmat szolgáltatnánk a németnyelv megértésére, erősen hívén, hogy jó gymnasiumi nyelvi előképzettség után a 2-dik évben már jól értenék hitészeink igyekezőbbjei a német tanári szavakat. Az ily idegen nyelvű tanári székre magyarnyelvű párhuzamos faszék is kellene, hogy a gyengébb tehetségűekre nézve azon tudomány hallgatás biztosítva maradjon. — Egyébiránt az idegennyelv csak átmenetileg s nem megörökítve volna alkalmazandó és használandó, egy-két nemzedék alatt, még sasok utódai-ból sasok támadandnak. A külügyetemekre nyelvért és tanárért mennek főleg kevesen, a fentebb gondolt módon nyelv és tanár helybe hozatnék mindenki számára.

Három vagy négy docentura is állíttatnék. Jól szervezvéen s ellátván tanerőkkel a hittanszakot, a hittudori szigorlatokat is meg kellene honosítani a hittudori osztogatás jogával; a nemes

nagyravágyás, kitünőbbésre törekvés, nyomosabb készülés fokoztatnék ez intézmény célszerű kezelése által.

Azt hiszem, mindezen javaslatok is befolyással lesznek tán a Tantervben kitűzött cél (3-ik lap) megközelítésére, hogy örökké a külföld iskoláinak gyámsága alatt ne álljunk, sőt inkább a honban, s hitfelekezetünk körében nyerjenek ifjaink tudományos oktatást stb.

Végül, hogy a főiskolai Tanterv, bármily módosítással nyerjen is helybehagyást, a maga egészében pontosan létesíttessék s végrehajtottassék, a főiskolai felügyeletnek szabatos hatáskörre s kevésde határozott számú p. o. 3 tagból álló állandó és szakértő bizottságra kell teljes felelősség mellett bízni. Mit ér a legszebb tervrajz, ha hiányosan vitetik ki? E bizottság vezérlő és irányzó szellemmel kormányozza, ellenőrizzé és támogassa az egész főiskola tudományos ügyét, érdekét.

* * *

Te áldott emlékű debreceni kollegium! midőn majd pompáson feléplülsz, ne mumiákat rejtő diszgulához légy hasonló, de oly zöldellő bércfokhoz, mely keblében mindennemű fémereket termel, bányákkal duslakodik, kívülről örök tavasz enyhe légelye (clima) alatt folytonos zöldelés, virágzás, gyümölcsözés vidító képét mutatja fel! Az alapítók szent szándékaihoz hű ugy leszesz, jövőd ugy leend s isteni missiód betöltve, ha az istenesség, kegyesség, vallásosság örök tüze aludhatlan lánggal égend kebledben, s ha az égi szózat „ez az én szerelmes fiam, kibem nekem kedvem tölt“ — reád is mint hitszülöttre, alkalmazható lesz. — A keresztyénség első nagy hittani egyeteme, a nagy Alexandria az Origenesek és Athanasiusok korában századokon át sikeresen mivelte sőt teremté a hittudományt; mióta a kereszt helyett félhold uralja, megszűnt világitó torony lenni a lelki világban. — A mi szeretett tanintézetünk hervadhatlan koronája Krisztus szelleme legyen és maradjon mindörökké.

Balogh Ferenc.

II.

A vallástanításról főbb alapvonásaiban.

Boldogult Környei János tanfelügyelő folyó év elején „Tanító az iskolában“ című paedagogikai munkálatot irt és bocsátott közre, mely — mint előszavában maga is mondja — Kehr K. göthai seminar-inspector „Die Praxis der Volksschule“ című, 1868-ik évben kiadott s azóta már 3 kiadást ért műve után van dolgozva. Miután a Környei nevezett munkájával, sajtó alól kikerülése után azonnal megismerkedtem s mint gyakorlati utmutatót különösen megkedveltem; most, midőn az annak alapul szolgáló Kehr könyvét alkalmam volt kezembe venni, annál nagyobb volt örömöm, mivel kíváncsivá lettem megtudni — már az első olvasáskor — hogy Kehr is oly felületesen szól-e a vallástanításról, mint Környei? Az összehasonlítás eredménye pedig lett: meggyőződés arról, hogy az a mi népoktatási törvényünk által számüzött vallástanítás Kehr által a népiskolai képzés legfontosabb eszközének mondatik ki; s a többi tantárgyak felett kiváló figyelemben részesítettik. Hogy tehát percig se legyünk abban a véleményben, mintha Kehr és Környei, — jóllehet másban mindenben, — de a vallástanítás tárgyában is egyetértettek volna, továbbá, hogy ismertesse a „Figyelmező“ oly paedagogus nézetét is, kinek művét érdemesnek tartotta utándolgozni, — a vallástanításról szóló szakasz kivételével, — nagy hűséggel véve át annak elveit sőt kitételeit is, — „liberalis“ törvényünk egyik előbajnoka: jónak láttam Kehr idevonatkozó általános értekezését átdolgozni.

Az átdolgozásnál úgy jártam el mint Környei; néha szóról-szóra fordítottam; különösen az előttem fontosabbnak látszó helyeken, máskor pedig csak a mű szellemét tartottam irányadónak.

A vallás, nem kizárólag az ismeret dolga; mert ha az volna, akkor a legképzettebb emberek egyszersmind a legvallásosabbak, legjobbakká válnának. De másrésről nem is csupán a cselekvés

(moral) tárgya. Igen, mert vannak tettek, melyek erkölcsileg jóknak látszanak, anélkül, hogy jók volnának, — sőt még abban sincs lehetetlenség, hogy az emberek által nagynak, nemesnek dicsőített cselekedetek Isten előtt vétkek. Tudhatja az ember az egész valást, angyalok nyelvén szólhat felőle: s lehet hogy hite mégis csak csengő érc és pengő cimbalom. Feláldozhatja magát vallásáért, vagyonát a szegényeknek adhatja: s lehet hogy mégis a legkisebb isten országában. A vallás tisztán és egyedül az érzület dolga. Minden igaz vallás a szivvallása. Szivből kell hatnia az értelemre és felvilágosítania az ismereteket, innen nemesítő befolyást gyakorolván az akaratra, az erkölcsiség leghatalmasabb oltalmává, a munkásság legerősebb rugójává kell válnia és így az egész embert képeznie kell. Nagy horderejű célja nem más: mint az embert isten fiává nevelni, azaz: legyetek tökéletesek, minden jó munkára alkalmasok.

E nézet, hogy a vallás az egész embert képezni és minden lelki tehetségeit (gondolkodás, érzés, akarási) összhangzatosan kifejteni tartozik: kell hogy minden gondolkodó embert ama meggyőződésre vezessen, hogy a vallástudomány és vallásos ismeret még nem vallás. Nem annak van igaz vallása, ki a vallásról sokat tud és sokat beszél; mert a vallás lényege nem a hit tanainak tudásában és theologiai ismeretek gazdagságában áll. Sokszor megdicsérik nyilvános vizsgákon azokat a tanulókat, kik arra nem érdemesek, sem szorgalmukat, sem magukviselését tekintve; épen így azok az emberek, kik szent életről és jámbor érzületről legjobban tudnak beszélni, nem mindég a legjámborabbak és legszentebbek. Ismerheti az ember a vallásos igazságokat és mégis gyűlölheti; felfoghatja elméjével, anélkül, hogy szívébe befoglalta volna. Nem a jámbor beszéd vagy látszat; hanem a jámborság a fódolog!

De következik a fentebbiekből egy másik nagy igazság is, — nevezetesen az, hogy gyakorlatban vallásos nevelést és vallásos tanítást egymástól elválasztani lehetetlen. Ez okon megbocsáthatatlan paedagogikai hiba, ha az iskolai vallás tanítás a tanító kezéből kivétetik és papoknak adatik át. Szétszakítja az ember akkor azt, ami szükségesképen összetartozik, szakadást hoz általa az iskolába, mely az egész

tanítás összhangzatát felzavarja. Ha áll, hogy érzület és szív tárgya a vallás, hogy az által lehet szivre, érzületre hatni: nem képtelen gondolatnak is megtagadni a jogot a tanítótól, hogy növendékei érzületére és szívére befolyással legyen. Hiszen legelső és legfőbb kötelessége abban áll, hogy a gyermekekben igaz, istennek tetsző érzületet költsön fel, fejlessze és szilárdítsa meg azt. Emlékezzenek a tanítók Dinter felkiáltására: „Iskolatanítók, ne engedjétek, hogy elragadják tőletek, a ti koronátokat!”

Vallásos kifejlődés tekintetében háromféle nevelő van a gyermekre befolyással. Első az emberen kívüli természet; azért a gyermek bevezetése a természetbe egyszersmind bevezetés a vallás hatáiraiba is. Második az öröklött igazságok; — a világtörténelem a vallástanításnál amennyire csak lehet felhasználandó. Harmadik az ember.

Legfontosabb és jövőre nézve legeredményteljesebb az első nevelő láthatatlan befolyása a gyermekre; ez okon a szülei házat tartjuk a vallásos nevelés legfőbb forrásának. Atya és anya legbefolyásosabb vallástanítói gyermekeiknek. Minden gyermek felvan ruházva vallásos képességgel, mely természetszerűleg a keresztyéni családi életben fejlődik ki. Minden gyermek bir fogékonysággal, ha a szülei házában a keresztyéni szeretet szavát hallja s ha az atya és anya személyében a keresztyéni erény élőpéldányait látja, arra, hogy a tiszta erkölcs s igaz vallásosságban örömet találjon. Ha természettől e tehetség és fogékonysággal felruházott lélek igaz keresztyéni erényt, erkölcs tisztaságot és jámborságot a szülői házában anyiszor ismételve előfordulni tapasztal, hogy az második természetévé válik: akkor mondhatjuk, hogy a szülei ház a gyermek későbbi vallásos kifejlődésének szolid alapot vetett.

Korunk vagyon és élvezet hajhászai vágya azonban nem engedi, hogy a vallásos élet nemes virágai gyökeret verjenek a gyermekek szívében. Sok házában üres a vallás helye, vagy éppen semmi hely sincs annak számára. Nem akarjuk hosszasan vizsgálni ennek okát, csak általánosságban mondjuk, hogy némely házakban a szülők szegénysége teszi lehetetlenné a nevelés áldásos vezetését, másokban a gazdagság akadály, sokszor a tudományosság s többször

az értelmetlenség. Nem hiányzanak oly szülők sem, kik önmagukat teszik bűnössé gyermekeik erkölcsiségének lerombolásában. Az atyai ház, mely Isten temploma kell hogy legyen, sokszor titkos és nyilvános bűnök fészke. Hazugság és álnokság mint okosság, lopás és csalás mint szerencsés kereset, felfuvalkodott kevélység mint finom tón és mértéketlen dobzódás, mint nagy élvezet ütnek benne tanyát. Lehet-e szó vallásos nevelésről ily körülmények között?

Azonban a szülői ház mulasztása nem lehet vánkosa a tanító lelkiösmeretének; hanem minél inkább elhanyagolta a szülei ház a vallásos nevelést; annál többet kell tennie az iskolának, hogy az elmulasztottakat utánpótolja. Ha nagy vólt a szülők hibája: sietni kell a megtörtént hiba neutralisálásával. — E tekintetben felmerül a kérdés: mely eszközök által fejleszti ki az iskola az ifjúság vallásosságát? Ezek az eszközök 1-ször a tanító nemes példája. 2-szor az iskola komoly fegyelme. 3-szor az oktatás életrevalósága.

A tanító nemes példája tehát az első eszköz a gyermekek vallásos képzése tekintetében. Első s egyszersmind a legfontosabb s legsikeresebb eszköz. Mint a nagyhadvezérek seregükben vitézséget, fegyelmet és kitartást az által teremtenek, ha jópéldával önmaguk mennek katonáik előtt: úgy a tanító is, nem az által amit mond, hanem ami ő maga, hat legjobban tanítványaira. A gyermekek a tanítót tartják minden bölcseség, jámborság, vallásosság megtestesült ideáljának. A mit ő mond: az igaz, — amit tesz, helyes, mit parancsol, jó. Ha csak természetellenesen nincsenek nevelve a gyermekek: elsajátítják a tanító egész lényét, minden további reflexio nélkül; mert ügyelnek minden szavaira, tetteire, mozdulataira. Ha tehát már az elmondottakból folyólag kötelessége a tanítónak külsejében (öltözet, mozdulat, szó stb.) mindent kerülni mi a gyermekben róla, mint ideálról való hitet lerombolná, — menyivel inkább kötelessége belsőjében tisztátalan befolyásoknak helyet nem adni, kizárólag az erkölcsi tisztaság útján járni, összes cselekedete által, iskolában úgy mint iskolán kívül, arra törekedni, hogy példája által a gyermekek szívében csak a jó, csak

a nemes érzelmek csirái fogamzanak meg. Legyen a tanító valódi ideál, mely szelid hatalmával a gyermekek utánzási ösztönét felköltvén, az eszménykép nemes vóltának megfelelő érzelmeket ébreszsen s tetteket eredményezzen. De valódi ideál, ily nemes élő-kép csak oly tanító lehet, kinek szívében vallás honol.

Nagy igazság, hogy a mim nincs: nem adhatom másnak. Értelemre lehetetlen értelem nélkül hatni, jellemet jellem nélkül képezni s lehetne-e szivre hatni sziv nélkül, szeretetet költeni szeretet nélkül? Rajztanítónak rajzolni, számtanítónak számolni, vallástanítónak pedig vallásos életet kell élni.

Hogy a vallástanító jőpéldát tanítványainak csak adni akarnak, az nem elég, — valósággal is adnia kell. A gyermekeknek finom érzékük van s minő leend az eredmény, ha a tanító oly vallást hazud, mely nem szívében gyökeredzik? Gyalázatos dolog hitről beszélni hit nélkül; halhatatlanságot bizonyítgatni, anélkül, hogy azt hinnők, de sokszorta gyalázatosabb könyörületlen szível jótékonyságról, féktelelennel békeségről, fel-fuvalkodottal aláztosságról, önzővel szeretetről beszélni. Nem méreg-e az ily beszéd a gyermekek fogékony szívére? Ezáltal ők nem szentek, hanem szenteskedők, nem jámborok, hanem alakoskodók, hazugok és csalók lesznek. A tanító ne látszassék olyannak, ami nem valósággal. Ne látszassék előképnek; hanem legyen az. A Korinth. irt 1-ső levél 13. r. és I. Timót. 4. 12. kell a tanító lelke előtt lebegni: „Ha embereknek vagy angyaloknak nyelveken szólnék is; szeretetet pedig nincsen én bennem: olylyá lettem mint a zengő érc és a pengő cimbalom.“ stb. stb. „Senki a te ifjuságodat meg ne utálja; hanem a hiveknek légy példa a beszédben, a nyájaskodásban, a szeretetben, a hitben, a tisztaságban.“

A vallástanítás jóságát nem a gyermekek tudásából; hanem magukviseléséből lehet felismerni. Komoly fegyelem az iskolában, felvont figyelem a tanító szavaira, ragaszkodás, szeretet annak személye; engedelmisség, becsülettudás, tisztelet a felnőttek iránt, barátságos indulat egymás között, gyümölcssei a vallástanításnak, melyre a jó jelzöt alkalmazhatjuk. Hol az iskola szellemét nem a jelzett mederben vezeti a vallásoktatás: az bizonyos jel arranézve,

hogy a tanító keble hideg a vallás iránt, hogy ő szörszál hasogató meghatározások hü visszaadására, szó szerinti betanultatásra fektet fősúlyt, vagy hogy nagyravágyó egoista, ki ahelyett, hogy tanítványai vallásos képzésével gondolna, katechisáltatja, examináltatja őket, ahelyett, hogy isteni félelemben gyakorolná; külső fénylésre, csillogásra vágyik, csak a világ tekintetére, tetszésére ad.

A jó és igaz megismerésére gyakorlati vezérlés a legfontosabb dolog. Vallástanítás vallásgyakorlat nélkül ép oly fonák dolog, mintha egyedül előmutatás által, öngyakorlat nélkül, valakit zongora játéokra akarnánk megtanítani. Bátran állithatjuk azért, hogy hol hiányzik a gyakorlat az isteni félelemben, hogy ahol az iskola fegyelme nem a vallásos élet valódi kinyomata: ott haszontalan volt az oktatás.

A tanító nemes példáján és az iskola komoly fegyelmén kívül szükséges még az életrekeltő, életrevaló oktatás is. Idevonatközlő mondja Schleiermacher: „Aminek az életben élőnek kell lenni, szükség hogy kezdettől fogva ne mint holt közöltessék” — és továbbá Schüren: „Amit a tanító a gyermekekben élővé akar tenni, szükség előbb, hogy ő benne éljen.” Tehát itt is a tanító szelleme az életadó szellem, melyet semmiféle művészet, vagy tudománnyal nem lehet pótolni.

A vallástanítótól megkívánatik, hogy a hittanait, a szentiratokat s azok egybefüggését alaposan értse, magatartása tanítás közben komoly, nyugodt és méltóságos, de mindamellett barátságos és szelid, — kerülve öltözetben minden hanyagságot, kifejezésben minden gondatlanságot; — nyelve nyelvtanilag helyes, népies, tiszta, szabatos legyen; — gyakorlata legyen a tananyag berendezésében; tanmódja által a gyermek minden szellemi tehetségeit egyformán foglalkoztassa, egy tehetséget mások felett tul nem becsülvén s főgondot a gyermek öntevékenységének felébresztésére s majd erősítésére fordítván.

Azonban mindezen kellékek a cél elérését csak akkor teszik lehetővé, ha a vallástanítót igaz szellem; nevezetesen a) keresztyénség, b) evangyéliumi szabadság és c) egészséges paedagogia szelleme vezérli munkájában.

A vallástanításnak tehát elsőben is keresztyéninek kell lenni. E követelés nem lesz betöltve, ha általánosságban beszélünk vallásos dolgokról, jámbor erkölcsökről, ha általános nemes érzület erkölcsi élet felébresztésén s megszilárdításán fáradozunk, — egésmás meghatározott cél kell hogy lebegjen szemünk előtt, **át** kell látnunk, el kell ösmernünk, hogy az élet keresztyéni szellemtől áthatott; keresztyéni hitben gyökeredző tartozik lenni. A bűnösség és váltság szükségének érzete szükség, hogy felébredjen és a sziv Isten kegyelme és a Jézus iránti szeretet után vágyakozással töltsék be. A Krisztus iránti szeretet foglalja el a gyermekek szivét, legyen ez az életetadó erő, mely ellenállhatlanul vonja őket szeretni szivből Istent és az igazságot, gyűlölni pedig alapjában mindent, ami istentelen, ami bűn. Épen azért a keresztyéni tan gazdagságából azokat kell felvenni tanítás végett, melyek egyenesen az idvezítő szájából származtak, vagy melyek az ő szelleméből folynak. (Szeretet, alázatosság, engedelmesség, türelem, könyörületesség, nagylelkűség, igazság, stb.)

Az edd g elmondottakból két fontos következtetést vonhatunk. Egyik az, hogy a népiskolai vallásoktatásnak tisztán ethincainak kell lenni. A theologusok számára kell tehát hagyni minden metaphysical s dogmaticai fejtegetést. Azoktól a sziv ugyis hidegen marad, — nem a vallásos élet felébresztésére szolgálnak azok.

De következik továbbá az is, hogy ugynevezett közös vallásoktatást, mely keresztyénnek, zsidónak, muhamedánnak, pogánynak stb. vallásos igényeit kielégíthetné, a népiskolák nem adhatnak. Közös vallásoktatás lehetetlen és gyakorlatiatlan. Lehetetlen, mert általa minden egyediség megtagadtnék, tapasztaljuk pedig, hogy a különböző vallások követőit ép oly kevésbé lehet egy általános vallás felvételére rávenni, mint nem lehet egy általános nyelvet, egy általános szint feltalálni, vagy a különböző nemzeteket egyben, egy általánosban összeolvasztani. A keresztyénség jellemzően megkülönbözteti magát minden más vallástól. Lehet-e azt pár erkölcsi mondásra visszavinni, szellemét rövid kivonatra destillálni?!

Azonban nemcsak lehetetlen; hanem gyakorlatiatlan a közös vallásoktatás Feltéve, de meg nem engedve, hogy kivihető volna ;

azt a kérdést kell feltennünk: minden oktatásnál nem a legjobb, nem a legalkalmasabb tananyagot kell-e kiválasztanunk? Ha már most, mit mindenki elismer, a keresztyénvallás a szeretet vallása, a szeretet pedig legnemesebb érzelmeink egyike, mely nélkül szivre hatni lehetetlen, nemes érület felébresztése pedig legfőbb feladata a népiskolának: akkor kétségbevonhatatlanul következik, hogy a Krisztus szeretetének s szellemének a gyermekek szívébe átplántálása által s így keresztyéni szellemben lehet eleget tenni a tananyag kiválasztása kívánalmának, különben az eszköz nem jó lévén: célt érni nem fogunk. Ki elveszi a legjobb tananyagot, Krisztus élete és tanításának felülmulhatatlan képző eszközét a gyermekektől: elrabolja tőlük a legnagyobb kincset, elzárja előlük a kiapadhatlan forrást, mely szellemük számára egész életen keresztül az élőviz kútforrása lett volna.

De nem elég, hogy a vallástanítás keresztyéni legyen; hanem szükség, hogy evangyéliumi keresztyén szellemben vezettesék. Feladata tehát: a valódi keresztyéni érület előállítás, továbbá, hogy Isten szavára, a bibliára legyen alapítva. Ezekben áll az evangyéliumi egyház principiuma, mely a katholika ellenében tanítja: a) hogy az emberek külső dolgok (böjt, imádkozás stb.) által nem; hanem egyedül csak hit által igazulnak meg; b) a keresztyéni hit és életnek nem a pápa vagy a concilium; hanem a szentirat szabály és zsinórmértéke. E két igazságról meggyőződve s a tanítást ehhez alkalmazva: nem csak keresztyéni, hanem evang. keresztyéni szellemben részesítjük tanítványainkat s evang. keresztyéni érületet honosítunk keblökben meg.

Egyáltalában nincs mondva azonban a fentebbiekben, hogy mi a vallástanítást felekezeti dogmákra akarjuk építeni, vagy hogy más hitfelekezetek nézeteit bírálgatni s ez által türelmetlenséget, hitgyűlöletet előidézni van szándékunkban; mert épen ellenkezőleg abban a véleményben vagyunk, hogy az Isten szavát, a bibliát felibe kell helyezni minden emberi beszédnek s hogy a vallástanítás épen akkor nem volna evangyéliumi, ha theologusok irataival s dogmaival bajlódnék. Az, ami felett a theologusok harcolnak, soha sem vólt legfontosabb tárgya a keresztyénségnek — lelkünk

boldogsága soha sem függött s nem is függ az ő harcaik kimeneteletől. Nagy a különbség theologia és vallás között s épen ezért a vallástanítás evangyéliumi követelménye alatt nem a dogmák ismertetését értjük. — Egyházi perlekedés ép oly kevésbé tartozik a népiskolába, mint a politikai versengés. Az iskola a béke asy-luma!

Harmadik követelés, hogy a vallásoktatásnak paedagogiainak kell lenni. E követelés nemcsak a tananyag tartalmára és kiválasztására; hanem formájára vagy módszerére is vonatkozik. A vallástanítás a paedagogiai kivánalomnak megfelel, ha kezdettől fogva mindvégig a gyermek szelleme kifejlődését tekintetbe veszi, ha mind a tananyag és mennyiség, mind a tanforma megválasztásában a gyermek képzettségi álláspontját tekinti szabályozónak.

A mennyiséget tekintve, a paedagogiai vallástanítás sem sok sem kevés tananyagot nem adhat. Kerüli a sokat; mert az által a gyermekek vallásos fogékonyságát tompítaná meg; de óvakodik a kevéstől is, mely károsabb a soknál, amenyiben unalmassá és csömörletessé teszi a gyermekek előtt azt, a mi legkedvesebb, legszentebb tartozik lenni.

A tananyag mennyiségén kívül kiterjeszti figyelmét a paedagogiai vallástanítás a tananyag fokozatosan előrehaladó kiválasztására is. Könyüről megy át nehézre, szemlélhetőről elvontra. Ez okon nem kezdi a tanítást az urimával, apostoli hitformával, anyival kevésbé kátéval, dogmával; hanem könyven emészthető szellemi tápot nyújt történeti előadás által, melyben az élet a maga közvetlenségében jelenik meg, hol az absztrakt igazságok konkrét alakban tűnnek föl. Felsőbb fokon, vagy a gyermek nagyobb szellemi fejlettsége mellett lehet szó tulajdonképeni vallástanításról. Azonban ott sem kátéra vagy dogmára alapítjuk azt; hanem a bibliára, mely minden theologiai reflexio nélkül megmondja: mi az Isten, mi az ember, micsoda viszonyban áll Isten az emberrel és viszont. Paedagogiai szempontból minden káté a vallásoktatás végére hagyatik fenn. Akkor lehet azokat a gyermekeknek megérteni, szellemüket felfogni, — ismervén a körülményeket, melyek között előállottak. Akkor fogják becsülni a hitszilárdság és kifejlődés

eme tiszteletre méltó emlékjeleit. Paedagogiai elv lévén tehát irányadó a berendezésben; a káték tanítása az iskolai vallásoktatás végére hagyatik, mivel azok a vallásos érzületnek nem kezdő és kiindulási pontjai; hanem ellenkezőleg vallási meggyőződés, megállapodás vég- és zárprodukta. Ki tudja, mily sok veszélyt, értetlenséget okoz a káték tanítása: az meg lesz győződve arról, hogy állításunk nem a káték iránti ellenszenvben; hanem épen a kegyeletben, becsülésben gyökeredzik.

A tartalmon kívül a helyes történet, bibliai és paedagogiai vallásoktatás tekintettel van a közlés formájára, a természetszerű methódusra is. E tekintetben két követeléssel találkozunk. A vallás-tanításnak nevezetesen: a) szemléletileg — világos és b) építve fejtegetőnek kell lenni.

A vallásitanítás szemlélhetősége nem bibliai képek felmutatásában; hanem abban áll, hogy a gyermeknek már természettől megadott vallásos érzületét érintve újabb, még meg nem lévő érzelmeket keltünk keblében fel, — az öntudatlan érzelmeket öntudatosakká tesszük, világosítjuk és szilárdítjuk. Végezzük pedig munkánkat az által, hogy vallásos történeteket beszélünk a gyermekek előtt el, oly módon, hogy a kívánt vonásokat szembetűnőleg kiszinezzük. Az elbeszélés oly élénk tartozik lenni, hogy a gyermek mintegy belső szemével lássa, mit külső füleivel hall. A vallásos történeteken kívül, melyekben a vallásos élet a maga közvetlenségében jelenik meg, vallásos érzést költenek fel s szilárdítanak meg a szemlélhető mondások különösen olyak, melyek a láthatatlant láthatóhoz kapcsolják. (Példab. 6. 6. Jerem. 8. 7. Jak. 3. 4—6. stb.) Könnyen érthető lyrai vallásos énekek ajánlandók. A szemléltető tanításban Krisztus a tanítók mestere.

A szemléltető előadásnak világossággal kell párosulnia. Hogy menyire szükséges a világosság, hogy nemcsak magábanvéve a tananyag; hanem a közlés, az átnyújtás is világosságot igényel: el kell ősmernünk, ha meggondoljuk, hogy midőn a gyermek olyat van kényszerítve megtanulni, mit nem ért; semmitsem tart meg emlékezetében, hogy az a tanulásban kedvetlenséget költ benne föl, csirájában elfojtja az önmunkásság ösztönét, gátolja szellemileg

maga lábára állani. Amit nem ért a gyermek, ahelyett természetesen maga gondolatját teszi. A bámulatos érthetlenségek, nevetséges tévelygések, melyeknek oly sok példáival lehet az iskolai életben találkozni, melyekre ki-ki visszaemlékezhetik saját tapasztalatai után is: mind a megnemértésből s így a világosság hiányából származtak.

Vétünk a világosság ellen, ha felületesen egyoldalulag adunk elő valamit, mint szinte ha pozitív ismeretek rengeteg sokaságát f lölve, keresett szavakkal, tudományos meghatározásokkal igyekezünk magunkat kifejezni. A mekhanikai könyvnelkülözés, meg nem értett szavakkal az emlékezetnek tultömése, a tanítás egyhangu bagyattsága, tudományos absztraktziók stb. mind a tanítás világosságának ellenei.

Ellenben ha világosságra törekszünk a tanításban, annak főeszköze gyanánt tekintsük a szemléltető előadást, a gyermek képzettségi fokához mért, de a dolgot élesen jelző és mégis egyszerű, mesterkéletlen, népies kifejezési módot, a szavak jó hangsúlyozását, a gondolatoknak nehézre könnyűről átmenő berendezését. Ekép fogja megérteni a gyermek nemcsak a szavakat, hanem az azokban foglalt gondolatokat is. Ily világosság mellett a tanítás alapos, azaz alaponnyugvó, a tanítványoknak pedig érdekes lesz.

De a felvilágosítás könnyen tulságba mehet. Megtörténhetik, hogy a tanító a felvilágosítandókat érdektelen porrá törí, az isteni szavak magvait lisztté őrli meg. Ezért a felvilágosításnak rövid, egyszerű s szemléltetőnek kell lenni, — ne legyen az dogmatizáló, vagy oly dolgokat emlegető, melyek a vallásos érzületet távolról sem érintik. Theoretikus tulhajtás októl, didaktikai egyoldaluságtól őrizzük magunkat, — abstraháló vagy defíneáló kedvnek ne engedjünk tért, szavak és mondatok analizálásában ne gyönyörködjünk; mert az által vallástanításunk valamely beszédgyakorlat jellemét kölcsönözné át.

A jelzett hibák elkerülésének legcélszerűbb eszköze a fejtegetve-építő oktatás. Az oktatásnak különböző módszerei vannak. Ha már a tisztán előadva fejtegető tanforma semmi mugában, mint izetlen szószaporításban, gyümölcstelen fecsegésben áll, mely

által a tanítványok figyelme szavakon és gondolatokon vágatva ragadtatik keresztül, — vagy ha valaki a kérdező-fejtegető tanforma művészetét mindent egybefoglaló vagy ellenkezőleg szét-daraboló katekhizálásban; mely által a gyermek gondolkodása most ide, majd amoda rángattatik, keresi: tapasztalni fogja, hogy a vallásosság jótékony melegségét indifferens hidegség váltja fel a gyermekek keblében. A tisztán előadó szintugy mint a kérdező tan módszer káros. De a visszaélés nem szünteti meg a használatot. Ugyanis ha az előadás megfelel a szemlélhetőség kivánalmának (bibliai történetek egyház és világ történet) ha a gyermek szemléletről vezettedik fogalomra: akkor mind az előadó, mind a kérdő módszer alkalmazható; mert a közlendő igazságokhoz képest egy esetben előadólág, más esetben kérdőleg fejtegetni: igen természetes dolog. Így a tanítás sem kizárólag akroamatikai sem kizárólag katekhetikai; hanem váltogatva hol ez, hol amaz leend.

A vallástanítás legyen építő; mert építés nélkül üres hang lesz. Az építő vallástanításnak Isten országát kell felépíteni a gyermek szívében. E célra követ köre rakjon, hogy a vallásos képzés épülete mindég magasabb magasabbra emelkedjék. Az építés keltekei a következők: a) a világosság; mert amit nem ért a gyermek, az nem lesz épületes ő reá nézve; távolabbról hozzátartozik: b) a felvont figyelmesség; c) szemléltetés és az oktatás életrevalósága által felébresztett érdekeltség; mindenek felett pedig: d) amaz istenes szellem és érzület, melyáltal és amelyben kész a gyermek az örök igazságot felölelni, szent buzgóság, erkölcsi nemesség stb. utain járni. — De ily építő vallástanításra csak az oly tanító alkalmas, ki a jelzett épületet szívében hordja, ki a mit tanít, az lelkének sziklaerős meggyőződése. Az lehet valódi vallástanító, ki ben szeretet lakik, minden jog és igazság, az emberiség és Isten iránt, könyörületes szív, szent lelkesedés, minden nemes és szép eszméért és teljes odaadás Istennel szemben. Nagy a felelősség, mely a vallástanító vállaira nehezedik. Ifjak távol hazájoktól haldokolva öldöklő harc után, mások a kórágyon, vagy atyjokfiának koporsója mellett, sokszor kétségbeejtő körülmények között: visszaemlékeznek a tanítóra s az általa közlött vallásos igazságokra, keresvén vigasztalást, keresvén reményt. Valóban csak akkor

nyugtathatja meg lelkiismeretét a vallástanító, ha a vallásos emberképzés nagyfontosságát elismervén, nemcsak a tananyag kellő megválasztására s a józan paedagogia által ajánlott módszerrel összhangzatos tanításra igyekszik; hanem ha keblében is a vallásosság szellemét ápolgatja, s arról mindég oly melegséggel nyilatkozik, mely mély érzelmeinek, érzületének és jellemének egyenes kifolyása. E melegséget, e vallásosságot nem lehet pótolni semmiféle külső szabálylyal, utmutatással. „Sziv teszi a tanítót!”

Az itt felállított követelményeket hiven teljesítvén a tanító; megtette legszentebb kötelességét. Lehet azonban, hogy munkájának nem lesz óhajtott sikere. Ki ma vet, már holnap nem arathat. Az iskola nem üvegház; hanem a keresztyén erény szántóföldje. A természeti szántóföldben is néha jókorabb, máskor későn csiráznak ki az elvetett magvak; ugy a tanító vetése is gyakorta csak a fájdalom éjszakáiban, a beteg ágyon, vagy a halál óráiban hoz kalászkodat. A vetés a tanító dolga, az áldás pedig felülről jó.

Sopron, aug. 26. 1870.

Kovács Lajos,
debreceni képezdei tanár.

T Á R C A.

Adalék a modern nevelési üggyhöz.

Az országos tanítói értekezlet augusztus havi üléséből különösen két nyilatkozat vonta magára figyelmemet.

1. Hogy a vallást ki lehet küszöbölni az iskolákból; — ezen nyilatkozat Tanárky ur beszédéből jő ki. — Ugylátszik némelyek ezt azzal indokolják, hogy a vallás mellékes dolog, ehez nem tartoznak a többi tudományok, ettől függetlenek azok.

2. Hogy a közös iskolák előnyösebbek a felekezetiéknél; ez a tanítói gyűlés határozata. Ezt Róth Vilmos ur azzal indokolta, hogy a felekezeti iskola nem embert, hanem csak felekezeti egyént nevel.

Hogy ezen téves nézeteket könnyebben megcáfolhassuk, a következőket kell tudni:

Először is ez a főkérdés: Mi a tanításnak s nevelésnek főcélja?

Ezen kérdésre azonban csak akkor lehet helyesen felelni, ha előbb azt tudjuk: **Mi az embernek főcélja.**

Az embernek főcélja — és ez már el van ismerve a tudomány által — tökéletesedés az ösmeretben, akaratban, érzelemben. Egy szóval az embernek főcélja az, hogy ő benne az Isten képe vagyis az ember eszme öntudatra jövén, Istenhez közeledjék; Jézus is azt mondá: Legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei atyátok tökéletes: következésképp a nevelésnek főcélja célszerű eszközök által segíteni ezen tökéletesedésben, az ember-eszme öntudatra hozásában, Istenhez közeledésben.

Főcélja tehát az embernek s így a nevelésnek is: az embernek erkölcsi tökéletesedése, Istenhez közeledése.

De az a másik fontos kérdés: minő eszközökkel, vagyis alárendelt célokkal éri el ezen főcél a nevelés?

Mielőtt ezen másik fontos kérdésre felelnénk, meg kell jegyeznünk, hogy a célok sokfélék; de minden szerves dolgokban, minden különálló körben egy a főcél, a többi célok csak mellék vagy alárendelt célok, melyek végre mind a főcélra irányulnak, a főcélban öszpontosulnak; p. o. egy buzanövényben több célok vannak, nevezetesen hogy gyökeret, levelet, kalászt . . . hajtson, a gyökérnek célja nedvet huzni a földből, a leveleknek célja levegőt vonni a növénybe stb. de azért ezen alárendelt célok mind oda működnek, hogy a legfőbb cél, a magtermés, elérettessék.

Az embernek, az ő munkásságainak is több rendbeli céljai vannak: ösmerés, akarás, érzés stb. de azért legfőbb célja az embernek az erkölcsi tökéletesedés, vallásos élet, Istenhez közeledés.

Az embernek tehát minden működéseit, tudniillik gondolatait, ösmereteit, érzelmeit, cselekedeteit, vagyis minden alárendelt céljait úgy kell — mind magának, mind a nevelésnek — igazgatni, hogy azok mind a legfőbb cél felé irányuljanak, a legfőbb célban öszpontosuljanak, mint mellékfolyamok a főfolyóba összefolyjanak.

A nevelésnek tehát a főcélhoz vezető eszközei az ember ösmereteinek öregbitése, tökéletesítése, erkölcsi cselekedeteinek jobbitása, érzelmeinek nemesítése.

Mindezekből önként következik, hogy az ember legfőbb célja, kötelessége, törekvése az erkölcsi tökéletesedés, a vallásos élet, mely áll az Istenhez való közeledésben; minden egyéb érzése, gondolkozása, cselekvése, minden tudomány, minden művészet, minden államintézmény, ipar, kereskedés, földmivelés, alkotmány, egy szóval az erkölcsi tökéletesedésen, valláson, vallásos életen kívül minden csak eszköz amaz egy főcélhoz. Ezt Pál apostol így fogalmazta (1. Kor: 10, 31.) „Akár esztek, akár isztok, vagy akármit cselekesztek, mindeneket az Isten dicsőségére miveljetelek.“

Ha a mai kor megfordítja a dolgot, amennyiben a vallást pedig

ez a legfőbb tudomány, mert a tárgya is, tudniillik az Isten, a legfőbb tárgy — háttérbe akarja szorítani, a többi tudományoktól külön szakasztani: nem egyebet cselekszik mint a célt eszközvé, az eszközt céllá teszi, s így nem a valódi legfőbb cél felé halad. Előbb utóbb romlás a vége! De azért mi kétségbe nem esünk; mert az Isten meg nem csufolthatatik. A végetlenül bölcs isteni gondviselés a romokból újra elő tudja hozni az ő dicsőségének terjedését; elveszti a gonosz világot özönvizzel, vagy más csapással, és meg fog menteni, egy Nóét, a ki néki óltárt építend és főcélul tüzeni ki a vallásos életet az erkölcsi tökéletesedést, az Istenhez közeledést. Vagy támaszt az Isten egy új Mózeszt, akinek ujra a kezébe adja a törvénynek kőtabláit, hogy az aranyborjúk helyett az igaz Isten tiszteltessék.

És most végre kérdem: a ki a fentebbieket megértette, vajjon kétkedhetik-e csak egy percig is, hogy a vallásban a legszorosabb összeköttetésben áll minden tudománnyal, sőt minden tudomány alá van rendelve a vallástannak, melynek elméleti része nem egyéb mint az igazságok összege, melyek az Isten tökéletességeit s ezekből folyólag Istenhez mint legfőbb lényhez való viszonyainkat adják elő, gyakorlati része pedig az erkölcostant foglalja magában? A vallás fölötté áll minden tudománynak, már csak anyiban is, amenyiben az embert, főcéljához — mely a siron tul terjed — egyedül a vallásban kíséri el; minthogy pedig a földi élet előkészület az örök élethez: innen következik, hogy a többi tudományok — melyek az embernek csak földi életét célozzák — összeköttetésben legyenek a vallástannal.

Bizonyára a vallásban a legszorosabban összefügg minden tudománnyal, sőt minden tudomány céljának mint alárendelt céloknak össze kell folyni a legfőbb célba, az erkölcsi tökéletesedésbe, a vallásos élet előmozdításába.

És ez így is van, csakhogy némelyek vagy nem tudják, vagy nem akarják átlátni.

Hogy a történeten összefüggésben van a vallással, senki sem kétli: de azt már tagadják, hogy a természet, nyelv, és mértan összeköttetésben vólnának a vallással, és épen ezért szerintök el lehet, baj nélkül, a vallás tanítását ezeknek tanításától szakasztani.

De kérdem ezektől: ha a természet összefüggésben van az ő teremtetőjével az Istennel: miért ne vólnának összefüggésben a róluk tanító tudományok, a természettan, természetrajz és a vallás? Bizonyára összeköttetésben vannak, mert a természet vizsgálása azonnal az Istenhez vezet, ezt már a Zsoltár író (Zsolt. 19, 1.), és Pál apostol is (Róm 1, 20.) jól tudták. De bizonyos is, hogy a természettannak, különösen az égtannak tökéletesbülésével a vallásban is tökéletesedett.

A mi a nyelvtant illeti, én úgy tudom, hogy a vallás és nyelv egy-

koru legrégibb lelki kincsei az emberiségnek, és egyik a másiknak fejlődésére nagy befolyással vólt; a vallásos érzések is kényszerítették az embert a nyelv alkotásra és fejlesztésére; az is bizonyos, hogy a nyelv, a beszéd, a legfőbb terjesztője a vallásnak.

Végre a mértan szintén szoros összefüggésben van a vallással, mert valamint a vallás, úgy a számok is a léleknek legbelsőbb lényegéből valók, mindenik vele születik a lélekkel; számolás alkalmával a számok a lélek legmélyéből folynak ki; a vallás — subjective véve, nem egyéb, mint az istenségi eszme bennünk fejlődésének általunk való érzése, ismerése és akarása. Vagyis az igazi vallásos ember nem csak érzi (hiszi) azt, hogy van Isten s hogy ő azzal viszonyban van, attól függ, hanem egyszersmind igyekszik az Istent öntudatosan ismerni, sőt úgy a karja intézni mind gondolatait, mind érzéseit, mind cselekedeteit, hogy az isteni eszme ő benne fejlődjék, hogy ő az Istenhez közeledhessék, s vele minél közelebbi viszonyban lehessen, vele egyesülhessen.

Hogy a mértan és vallástan szoros összefüggésben vannak bizonyítja az is, hogy a felsőbb mértan végetlenekkel is számol, és mér, a végetlenség pedig isteni tökéletesség. Innen van, hogy a nagy matematikusok egyszersmind igen vallásos emberek valának eleitől fogva.

Legyen elég enyi azoknak, akik azt gondolják, hogy minden borzasztóság nélkül ki lehet küszöbölni az iskolákból a vallás tanítását.

Most már könnyebben elbódogulok Róth Vilmos urral, ki azt állítja, hogy a felekezeti iskolák nem embert, hanem csak felekezeti egyént nevelnek.

Ugy látszik, hogy Róth Vilmos urnak nincs helyes fogalma az emberről; ő a tapasztalati embert tartja csak embernek az ő külső alakjokban. Nem úgy édes atyámfia! a valódi ember: az ember az ő valódiságában; általánosságában véve eszme; az ember eszme az ő lényegében — érzéssel, tudattal sőt öntudattal és szabadakarattal bíró földi ész-lény. Egy szóval az ember-eszme nem egyéb, mint az Isten képe; az általány lényképe ugyanis mindenütt feltalálható, itt a földön legmagasabb fokon az emberben; ezen isteni kép legfőbb tárgya a nevelésnek.

Ez az isteni kép az, melyet első szüleink elvesztettek, de amelynek visszaszerezhetésére az utat Jézus megmutatta (csakhogy ezek Róth urnak undort gerjesztő dogmák.)

Akármit gondoljon Róth ur, ez az Isten képe a valódi ember, és ez csak egy van a föld kerektségén; azonban ez az egy ember, vagyis ez az egy Isten képe (minthogy az egy Istennek nem is lehet egynél több képe) jelen van az ezerkétszáz millió férfiakban és nőkben. Jelen van igenis az ember-eszme minden férfiban és minden nőben ugyanazon egy lényegben, de különböző alakban, a szerint, a mint kiki a szellemi mi-

veltség által, különösen a Jézus tudományának hívése és cselekvése által, magában, saját lelkében ezen isteni képet kiformalja. Bennünk tehát az isteni kép, az eszmény-ember, különböző fokon van jelen, egyikünkben tisztább, másikunkban homályosabb ez az isteni kép. Mindnyájunkban ugyanazon egy lélek van, csak hogy különböző alakban.

Ezeket így értvén, könnyű megfelelni azon kérdésre: vajjon a felekezeti iskolában nevelnek-e embert, vagy a községekben?

Ugyanis miután tudjuk, hogy az ember lényegét a tudó vagy ösmerő, az érző, és szabadon akarás képesség teszik; és miután ezen három alapképességnek három fő lelki eledel felel meg, nevezetesen: az igazság, szépség és erkölcsi jóság: kérdem, melyik tudomány az a bölcsészeten kívül, mely ezen három főeledellel táplálja a lelket? — Bizonyára egyedül a vallás az, mert a vallás hittana a fegfőbb igazságokra vezérel, erkölcstana az erkölcsi jóságot nyomja be a lélekbe, a vallásos szertartások, különösen pedig az imádkozás és éneklés az erkölcsi szépséggel ékesíti fel az embert.

E szerint látni való, hogy amidőn a vallástól megfosztott közös iskola csak mérnököket, mesterembereket, földmivelőket stb. képez: akkor a felekezeti iskola, melyben alap és legfőbb tudomány a vallás, embert nevel; a fiakban és leányokban az Isten képét fejti, tökéletesíti, s az erkölcsi tökéletesedés útján közelebb-közelebb viszi az Istenhez, az embernek legfőbb céljához.

Szentesen, 1870. Augusztus hó 27-kén.

Szalai István,
ref. lelkipásztor.

A d a t o k

a gróf Battyányi, gróf Nádasdy, b. Bánfi s Szécsi családok egykori protestáns voltáról s Kanizsai Pálfi János püspökké választásáról stb.

A dunántuli ref. egyházkerület jegyzőkönyvéből.

A.

A most dunántuli ref. egyházkerület Körmenden tartott zsinata, Kanizsai Pálfi Jánost püspökké választván, ezt Battyányi Ferenc özvegyének Lobkovicz Poppel Évának pártfogásába ajánlja.

1629. Márt. 18.

Nagyságos kegyes Patrona asszonyunk!

Nagyságodnak, mind a Nagyságod szerelmesivel egyetemben, az Atya Istentől az Ur Krisztus által, minden lelki testi jókat nagy bóldogul megadatni kívánunk, és Isten imádásunkbeli alázatos szolgálatunkat ajánljuk.

Mióta az Ur Isten, (kinek akaratjának meg kell lenni) a dicséretes emlékezetű néhai Nagyságos B a t t y á n y i F e r e n t z urat, Nagyságod életének szerelmes társát, fejének ékes koronáját, és szemeinek fényes csillagát, minékünk pedig, és a mi nyomorult egyházi gyülekezetünknek, e felső Magyarországbán, Isten után kiváltképpen való és legfőbb Patronus urunkat, sokaknak siralmával e mulandó világból kiszóllította: az óta mi, és a mi együgyű gyülekezetünk, reménységünk felett a Nagyságod kegyes Patrociniuma alatt, az ur Isten irgalmas gondviseléséből tartatott, takargattatott, úgy hogy, (mind szintén Istenben elnyugodt Patronus urunk idétt) mikor összegyűlésünket szükségünk kívánta, szabadosan Nagyságodnak, mint édes anyánknak, hóna alá hajtottuk fejünket, és a Nagyságod szárnya alatt összegyűltünk szükséges dolgunknak elintézésére. A mely Nagyságod hozzánk való anyai kegyességét, mivelhogy mi az ur Kristusnak erőtelen nyomorék szolgálói, Nagyságodnak elegendő hálaadással meg nem téríthetjük: az élő Istennek fiat, ki jövendőben a hivekben; minden jó cselekedeteket fog dicsőséggel megkoronázni, áhitatosan kérjük, hogy azt kegyelméből, bőséges jutalommal fizesse és térítse meg Nagyságodnak. A mi illeti a mi mostani közös dolgunkat, adhatjuk Nagyságodnak, kegyes Patrona asszonyunk értésére, mi ide K ö r m e n d r e a Nagyságod szárnya alá Zsinatba összegyűlvén, a mi előbbi Püspökök P a t h a i István helyett (kit idevezült Patronus urunk idétt) ugyanezen Kormendi templomban Püspöknek választottunk volt, kit Bethlem Fejedelem Ő Felsége közűnk elvitetett, mást, ugy-mint a tudós és istenfélő, s életének egyenességével dicséretes személyt K a n i z s a i P a u l i d e s J á n o s t, Német-Ujvári Eklézsiának lelki tanítóját, a mi egyházi gyülekezetünknek előtte járó Püspökévé választottuk és szenteltük. Kit egész gyülekezetül, a Nagyságod ez ideig hozzánk megmutatott kegyességétől indittatván, Isten után Nagyságodnak e levelünkben buzgóságosan commendálunk. Kérvén azon alázatosan Nagyságodat, hogy Nagyságod az Ur Kristus kedvéért Istenben elnyugodt Patronus urunknak jó emlékezeteért, és a Nagyságod szemei előtt való szerelmes maradékinak világban való hosszú életekért és jó szerencsékért, kiváltképpen való patrociniuma és óltalma alá bévenni, és ha valaha, vagy közöségesen egész gyülekezetünknek, vagy magán valamely szegény Praedicator atyánkfia dolgában, püspöki tiszti szerént Nagyságodat megtalálja, Nagyságod keresztyéni kegyességgel excipialni, és

igaz ügyében s szükségében, nekie segítséggel lenni méltóztassék. Melyet Nagyságodtól az Ur Krisztus is jó neven véssen, és mi is nem egyébbel, hanem Nagyságodért, és a Nagyságod szerelmesiért, Isten imádásunkbeli szolgálatunkkal igyekezünk Nagyságodhoz hálaadó voltunkat Isten segítségével megmutatni. Ezzel Nagyságodat, az atya Istennek kiváltképpen való óltalmába ajánljuk, ki Nagyságodat a Nagyságod kedvesivel együtt, Szent neve tisztességére boldogul megtartsa és sokáig éltesse. Datum in oppido Körmend ex synodo nostra generali 18 Martii hoc est dominica oculi anno M.D.C.XXIX. Nagyságodnak, mint kegyes Patrona asszonyunknak alázatos szolgálói a dunán innen a hely. Confessi6n lév6 evangélikus egyházi tanítóknak seniori és egész gyülekezete.

B.

A most dunántuli ref. egyházkerület Körmenden tartott zsinata, Kanizsai Pálfi Jánost püspökké választván, ezt Battyányi Ádámnak, Német-Ujvár, Szalonok, Körmend stb. örökös urának, mint igen kegyes pátronusának pártfogásába ajánlja. 1629.

Márc. 18.

Látogassa a jó Isten minden kívánsága szerint való lelki testi jókkal Nagyságodat, mind a Nagyságod kedvesivel egyetemben.

A nagyságod dicséretes emlékezetű szerelmes atyjának, ez árnyék világból kiköltözése után, holott már az ur Isten, az ő kegyelmességéből virágzó szép ifjuságra Nagyságodat felserdíteni kezdette, szüntelen foházadtal szemünk előtt forogván annak emlékezete, hogy a Nagyságod boldogul elnyugodt szerelmes atya, minékünk, és a mi egyház: gyülekezetünknek, e felső Magyarországbán, Isten után kiváltképpen való, és legfőbb Patronusa és óltalmazója v6lt: mivelhogy az ur Isten Ő Nagysága helyébe, Nagyságodat, úgy mint annak minden világi javainak, mind pedig jóságos cselekedetinek egyetlen egy örökösét hagyta és állította; ahozképest mi is egész együgyü gyülekezetestül Isten után szemeinket Nagyságodra fordítani kezdtük, eltökélvén azt magunkban, hogy a Nagyságod üdvözült atya helyett Nagyságodat akarjuk e felső Magyarországbán kiváltképpen való és legfőbb Patronusunknak ismerni és tartani: elhívén azt Nagyságod felől, hogy Nagyságod, a Nagyságod szerelmes atyjának jó emlékezeteért, minket patrocíniumába bevenni, és szükségünk idején Nagyságodat megtalálván, Nagyságod minékünk kegyesen patrocínálni méltóztatik. Bizván annakokáért Isten után a Nagyságod jó reménységü ifju és uri kegyességéhez: Nagyságodnak adjuk értésére e levelünkben, hogy mi a Nagyságod szárnya alatt Körmondön Zsinatba

PROT EGYH. ÉS ISK. FIGYELMEZŐ.

36

összegyűlvén, a mi előbbeni püspökünk Pathai István helyett, (kit a Nagyságod szerelmes atya idétt, és patrociniuma alatt, ugyanitt Körmöndön választottunk volt Püspökünké, kit közülünk Bethlem fejedelem elvitetett) választottunk mást, egész egyházi gyülekezetünknek előljáró püspökévé, ugymint a tudós és istenfélő s jámbor életű Kanizsai Paulides Jánost, Német-Ujvári Ekléziának lelki tanítóját. Kit Nagyságodnak, mint kegyes Patronus urunknak buzgósággal commendálunk, kérvén azon Nagyságodat alázatosan, hogy Nagyságod, azt a mi megnevezett előttünk járó új Püspökünket, az ur Kristusnak kedvéért, a Nagyságod szerelmes atyjának jó emlékezetéért, és a Nagyságod maga e világon való boldog hosszú életeért, kiváltképpen való patrociniuma és oltalma alá bévenni, és vagy közönségesen egész gyülekezetünknek, vagy maga valamely szegény Praedicator atyánkfiának szükségétől kényszerítettév, mint Püspök Nagyságodat fogja megkeresni és találni, kegyelmességével excipiálni, és igaz ügyében nékie kedvét segítséggel, fávorral és gratiával lenni méltóztassék. Melyet ab omnibus uraknak Urája az ur Jézus Kristus Nagyságodtól jó neven vészen, és mi is Nagyságodért, mint kegyes Patronusunkért, Istenhez egész gyűlésestől, gyakor imádságunkkal és könyörgésünkkel igyekezünk Nagyságodhoz hálaadó voltunkat megmutatni. His eandem spectabilem ac magnificam Dominationem Vestram una cum suis, specialem altissimi protectioni devole commendamus feliciter provivere sincere exoptantes. Datum in oppido Körmönd generali nostra in synodo 18-a die Martii hoc est dominica oculi Anno M.D.C.XXIX. Spectabilis ac Magnifica Dominationis Vestrae Servitores et Clientes humillimi Seniores totaque Congregatio ministrorum evang. helv. Conf. in tractu cis danubiano existentium.

C.

A most dunántuli ref. egyházkerület Körmenden tartott zsinata Kanizsai Pálfi Jánost püspökké választván, ezt gróf Nádasdy Pálnak, Fogaras földre örökös urának, Vasvármegye főispánjának, a dunántuli részek főkapitánjának, császári királyi tanácsosnak stb. mint igen kegyes pátronusának pártfogásába ajánlja. 1629. Márc. 18.

Minthogy experienciából megtapasztalván, emlékezünk felölle, hogy ha mikor valami szükségben a mi rendünkön való atyánkfiái Nagyságodat megtalálták, Nagyságod őket uri kegyességgel excipialta és discséretesen nekie patrocínált (mely Nagyságod kegyességét az ur Istennek szent Fia Nagyságodnak kegyességgel fizesse és térítse meg. Ehez

képest, ugyanazon Nagyságod celebrálást érdemlő kegyességéhez biztunkba, Nagyságodnak, mint kegyelmes Patronus urunknak adjuk e levelünkben értésére, hogy mi *Bat ty á n i Á d á m* urunk *Ő Nagysága* szárnya alá *Körmöndre Zsinatba* összegyülvén, a mielőbbi Püspökünknek (ugymint *P a t a i Istvánnak* helyében) kit közülünk *Bethlem* fejedelem *ő Felsege* elvitetett, mást, ugymint, a becsületes és istenfélő *K a n i z s a i P a u l i d e s J á n o s t*, Német-Ujvári Eklézsiának lelki tanítóját, együgyü gyülekezetünknek előtte járó Püspökévé választottuk és szenteltük. Kit Nagyságodnak, mint kegyes Patronus urunknak egész egyházi gyülekezetestül, buzgóságosan commendalunk, kérvén azon alázatosan Nagyságodat, hogy az ur *Kristusnak* kedvéért, és Nagyságodnak, a Nagyságod szerelmesinek bódog hosszú életéért, azt a mi megnevezett Püspökünket, kegyes patrociniuma és óltalma alá bé venni, és ha valamikor, nagy gyülekezetünknek közönséges szükségében, vagy valamely szegény *Praedicator* atyánkfia dolgában püspöki tiszte szerint Nagyságodat megkeresi, Nagyságod méltóságos hivatala szerint favore et gratia excipiálni, és igazságában nekie patrocinalni kegyelmesen méltóztassék. Melyet az uraknak ura, ugymint az ur *Kristus*, Nagyságodtól kétség nélkül jó neven vészen, és e mi együgyü nyomorult egyházi gyülekezetünk is Nagyságodért és a Nagyságod kedvesiért Isten imádásbeli szolgálattal igyekezik meghálálni és téríteni. His spectabilem ac Magnificam Dominationem Vestram una cum sibi Carissimis speciali altissimi protectioni devote recomendamus feliciter provivere exoptantes. Datum in oppido Körmönd generali nostra ex Congregatione, dominica oculi hocest 18-a die Martii. Anno M.D.C.XXIX, Spectabilis ac Magnificae Dominationis vestrae Clientes humili subjectione deditissimi Seniores totaque congregatio Ministrorum evangelicorum helv. confessionis cis Danubium existentium.

D.

A most dunántuli ref. egyházkerület *Körmönden* tartott zsinata *Kanizsai Pálfi Jánost* püspökké választván, ezt *Alsólindvai Bánffy Kristófnak Szalavármegye főispánjának* stb. mint igenkedves patronusának pártfogásába ajánlja. 1629. Marc. 18.

Látogassa az ur Isten szent Fiaért Nagyságodat minden kívánsága szerint való lelki és testi jókkal, mind a Nagyságod Uri Tekintetes familiájával egyetemben.

E Nagyságod uri személye eleibe küldetett levelünkben, adjuk Nagyságodnak bizonyosan értésére, hogy a mi praedicátori rendünkön minékünk ez ideig a mely Püspökünk volt, ugymint *P a t h a y István*, azt,

minthogy közülünk Bethlem fejedelem ő Felsége elvitette, annak helyébe, e mi K ö r m ö n d i zsinatunkban, a becsületes és Istenfélő K a n i z s a i Paulides Jánost Német-Ujvári Eklézsiának lelki tanítóját, együgyü coetusunknak előtte járó Püspökévé választottuk és szenteltük.. Kit Nagyságodnak buzgósággal Mindnyájan commendálunk, azon Nagyságodat, mint kegyes Patronus urunkat alázatosan kérvén, hogy a mi megnevezett Püspökünknek, ha valamikor, vagy e mi nyomorult coetusunknak dolgában, vagy valamely szegény Praedicator atyánkfianak szükségében püspöki tiszte kívánván, Nagyságodat megkeresse; a Nagyságod méltóságos hivatala szerént, Nagyságod e mi alázatos könyörgésünkről megemlékezzen, és az ur Istent megtekintvén, igazságában kegyesen nékie patrocínálni méltóztassék. Melyet az Uraknak Ura is, ugymint az ur Kristus Nagyságodtól kedvesen véssen, és mi is szegény nyomorult Praedicatorok egész coetusul Nagyságodért és a Nagyságod szerelmeseiért Isten imádásbeli alázatos szolgálatunkkal igyekezünk Nagyságodhoz háláadó vóltunkat megmutatni. His eandem Sp. ac m. D. vestram unacum sibi carissimis speciali altissimi protectioni devote comendamus feliciter provivere sincere exoptantes. Datum in oppido K ö r m ö n d generali nostra ex synodo 18-a die Martii anno M.D.C.XXIX. Spectabilis ac Magn. Dominationis vestrae clientes additissimi Seniores, totaque Congregatio ministrorum Evangelicorum helv. Confessionis cis danubium existentium.

E.

A dunántuli ref. egyházkerület Rimaszécsi Szécsi Mihályhoz, Tornamegye főispánjához, a fentnevezett tárgyban s az említett napon.

Látogassa az ur Isten szent Fiáért Nagyságodat minden kívánsága szerént való lelki és testi jókkal, mind a Nagyságod kedveseivel egyetemben.

Az mint az Nagyságod meghólt atya is éltében a mi együgyü egyházi gyülekezetünknek jóakaró fő patronusa vólt: így Nagyságodnak is, (minden jóktól naponként dicséretet valló szép egyenes erkölcsü ifjúságában) a mi nyomorult rendünkhöz uri kegyes indulatját, a mi atyánkfiai közül némelyek sokszor experiálván, midőn előttünk a Nagyságod jó reménységü kegyessége felől illendő emlékezetet tettek volna: abból eszünkbe vévén azt, hogy a Nagyságod Istenben elnyugodott atyjának; mi köztünk való kellemetes patronussága Nagyságodban, ugymint, minden ő virtusinak haeresiben igen el: el nem mulaszthatánk, hogy e Nagyságodhoz való rövid írásunkkal Nagyságodnak meg ne mutatónánk, hogy mi benünk is az a humilis observantia, melyel Ő Nagyságához viseltettünk,

még Nagyságodhoz is ugyan vagyon és igen áll. Nagyságodnak azért, mint kegyes Patronusunknak nagy becsülettel adjuk értésére e levelünkben, hogy, minthogy a mi coetusunknak előbbi Püspökét Pathai Istvánt Bethlem fejedelem ő felsége közülünk elvitette, annak helyébe a mi Körmöndi Zsinatunkban, előttünk járó Püspöknek választottuk a becsületes és istenfélő Kanizsai Paulides Jánost, Német-Ujvári Eklézsiának lelki tanítóját. Kit Nagyságodnak egész gyülekezetül buzgóságosan comendalunk, kérvén azon alázatosan Nagyságodat, hogy azt a mi megnevezett Püspökünket, Nagyságod kegyes patrociniumába bevenni, és ha valamikor, vagy gyülekezetünknek közönséges szükségében, vagy magán valamely szegény Praedicator atyánkfíának dolgában püspöki tiszte szerint megkeresi, Nagyságod uri kegyességével excipiálni és igazságában nekie jó akarattal s segítséggel lenni kegyesen méltóztassék. Melyet az uraknak Ura is, u. m. a Kristus Nagyságodtól kedvesen vészen, és mi egész tanítói gyülekezetül Nagyságodért való Isten imádásunkbeli szolgálatunkkal igyekezzük Nagyságodhoz háláadó voltunkat declarálni. His eandem Spectabilis ac M. D. Vestram unacum sibi Carissimis feliciter in Christo valere sincere exoptamus. Datum in oppido Körmönd 18-a Martii anno 1629. Spectabilis ac Magnificae Dominationis vestrae clientes addictissimi Seniores totaque Congregatio ministrorum evang. helv. Confes. cis danubium existentium.

Kanizsai Pálfi János dunántuli ref. püspök Gróf Nádasdy Pál vasmegyei főispán stb. előtt erélyes panaszt emel Káldi Ambrus alispán ellen, aki egy predikátor ügyében, részrehajlással s illetéktelenül járt el; — követeli az egyházi igazgatókiszolgáltatás önálló és független voltát. — Német-Ujvár. 1629. Decemb. 1.

Látogassa az ur Isten minden kívánsága szerint való lelki és testi jókkal Nagyságodat, mind a Nagyságod Tekintetes uri familiájával egyetemben.

Kivántam volna kegyelmes uram, hogy mikor Káldi Ambrus vice Ispán uram a Szent-Mihályi Praedicator dolgában Goztonban künn volt, akkor én is személyem szerint ott jelen lehettem volna. Mivelhogy ugyan vádolt a szívem, hogy ha ott nem leendek, az adversa pársnak szarva nevedekni, és az együgyü Praedicatornak igazsága injuriát szenvedni kezdene. És e volt az oka, a miért nem régen Nagyságodhoz küldött levelemben, Ispán uramnak kijövetelének terminussát differáltatni kívánom vala. A mitől a szegény Praedicator féltettem, szintén

az itthon nem léteben beteljesedett rajta. Ispán uram úgy vagyón e dolog végett 23 die Junii Goztonba ki jött vólt, s ki jöven, minémü processust observált, ha legitimusnak kellettessék-é tartani avagy ne, Nagyságod ilyen dolgokból észébe veheti s megítélheti 1-ma: mert ő kegyelme, nem Szent Mihályra in faciem loci, hanem Goztonba, a Praedicatornak adversáriusi közzé, Vágy István uram házához jött, és a Praedicatornak akaratja ellen, ott leválta e caussát, a hol ő az ő dolgát oly bátorsággal alig folytathatta, a mint kívánta vólna. 2-o: Mert noha, én Nagyságodtól ő kegyelmét inquisitióra kértem ki, (Nagyságod is nékem küldött levelében kegyelmesen arra ígérte vólt, hogy kiküldi, de ő kegyelme semmi inquisitiót nem instituált, hanem Vágy István uramnak, ki, (a mint nyilván vagyón, a reformáltatott religiónak adversariususa, és vallásának tulajdon-sága szerént egy Evangelicus Praedicatornak is nem akarja előmenetét) minémü mérges szívből erigáltatott actióját és accusatióját, annak felette némely Goztoniaknak, a Praedicatora ellen zenebona kiáltását, nullo juramento praehabito, excipiálta. 3-tio: Mert ő kegyelme a szegény Praedicator kényszerítette, hogy arra Vágy uramnak actiójára és accusatiójára de facto megfeleljen: noha de jure csak szavát sem kellett vólna ő neki meghallgatni, holott ő neki semmi osztó ügye vele nem vólt; más az, hogy a Praedicator látván, Vági uramnak actiójának ártalmas és calumniákkal teljes voltát a szokás szerént, kért vólna benne párs, de meg nem adatott, hanem kényszerítetett az actionak minden részeire replicálni. 4-o: Mert ő kegyelme, a Praedicatornakbiz onyságít, kiket ugyan felesen az ő maga mentségének erősségére de facto producálni akart, nem ámtáltá. 5-o: Mert, a kik az ott jelen lévő becsületes emberek közül, a Praedicator mellett igaz ügyében szóltanak vólna, azokat ő kegyelme, kemény beszéddel megrivogatta, és a házból való kitolással fenyegette, és azért senki a Praedicator mellett való szólásra száját felnyitni nem merészlette. 6-o: Mert az adversa pars közül találkozott oly, ki ugyanott a házban a Praedicatorot éktelen és illetlen szóval gyalázta: melyről noha a Praedicator protestált, de Ispán uram megszólítatlan, csak azonban hagyta és el hallgatta. Ezeket Nagyságod jól ponderálván, mondom még is, hogy észébe veheti s megítélheti, ha Ispán uram ő kegyelme Gosztonban a szegény Praedicator dolgában, legitime procedált légyen-é avagy nem, és a Praedicator is az ő ügyében méltán fogatkozott-é avagy méltatlan. — Gosztonból e dolgot, Ispán uram referálni a nemes Vármegye közzé, hogy bé ment, ott is a minémü processust observált, hogy legitimus vólt légyen, ilyen okokkal gyanakodhatik okos ember felölle, 1-o: Mert ő kegyelme (úgy vagyón csak summamim) Vágy uramnak a Praedicator ellen való actióját a nemes Vármegye előtt referálta, a Praedicatornak pedig az ellen magát mentő replicatióját teljességgel silentio praeterreálta, noha a Praedicator a Nemes Vármegye előtt eleget reménkedett

ő kegyelmének, hogy az ő replicatióját is az ellen elő hozza, de nem tölt semmi benne. 2-o: Mert némely részét az actiónak, a melyel leginkább a Praedicator graváltatni láttatott volna, különben referálta a Nemes Vármegye előtt, hogy sem a mint volt volna: melyről ugyan ottan, mindjárt a Praedicator ő kegyelmét megszólitotta. 3-o: Mert ő kegyelme a Praedicatornak competens bírása nem lévén, holott azt Praedicator ellen való actiót én előmbe, ugy mint a Praedicatornak competens bírása eleibe kellett volna ő kegyelmének küldeni, és én, a mint Nagyságodnak irt levelemben arra ígértem volt magamat, hogy ha valami excessusokról a Praedicator convincáltatik, a mi articulusunk szerint animadversis nélkül nem hagyom: Ő kegyelme azt nem cselekedte, hanem a mi ecclesiasticus statusunknak praejudiciumával ő magát ő kegyelme, a Praedicatorra való törvénytételbe belé ártotta, és a bizonyágtalan vádolásra felőlle azt pronuciálta, hogy helységben megmaradni szabad ne légyen: hanem az ő adversariusainak gyomrának neveléséből, fárájából ki bontakozzék, s ki költözzék. Mely dolognak méltatlanságát, ugyanazon Nemes Vármegye közt, a Szombat-helyi Márton pap látván, el nem szenvedhette, hanem felszóval a Nemes Vármegyének azt mondotta: Nagyságtok és kegyelmetek magát a Praedicator dolgába ne ártsa, mert a nem Nagyságtok és kegyelmetek tisztí, mivelhogy vagyon ő neki superintendense, s arra igazítottassék e dolog. A Praedicator is ez injuria alatt, egyebet nem tudván cselekedni Ispán uramnak illetlen pronuciálása ellen, protestált, és ügyének igazságát apellálta, mind a Nagyságod eleibe, s mind, ha ugy kellek lenni Palatinus urunk eleibe, sőt még jövendőbe a Nemes Ország eleibe is. — Nagyságodat azért, mint igazság szerető istenfelő kegyes Magistratust, alázatosan azon kérem, hogy (minthogy országunknak végezése ezt bevette s megerősítette, hogy a három Confession lévő minden tanítóknak, Praelatusok és Superintendensek légyen, és kit az ő competens Bírása, az Eklézsia articulusi szerint ítéljen, és a ki mint érdemli, megbüntessen) Nagyságod a mi együgyü Coetusunknak igazságos törvényét ne hagyja el nyomtatni, hanem bennünket kegyes patrociniával óltalmazzon, hogy mi is Isten után a Nagyságod prote ctiója alatt, a mi törvényünkkel élhessünk. Nagyságod előtt, ugymint Fő Ispán előtt erről in futuram Cautelam, e levelemben solenniter protestálok, hogy ebből oly abusus be ne hoztassék, hogy ezután akármely vice Ispán, avagy akárki secularis renden való személy minister ellen, bátor a Superintendens kívánságából és a Nagyságod parancsolatjából ki jöven; valakinek accusatióját ellene excipiálja, és azt a vármegye be vévén, magát a ministernek bírájává tégye, felőlle pronuciálja, és a mi rendünket concernáló dologban, extra limites sui officii lépven, inlegitime ő magát ártsa és ele-

gyitse: hanem a Minister Caussájának discussióját, ad forum nostrum ecclesiasticum dirigálja és transmittálja, hogy valamiképpen eféle dologból, valami in convenientiák ne következzenek, melyek miatt minékünk is jövőben, vagy Palatinus urunkat, vagy a Nemes Országot molestálnunk ne kellettessék. Annak felette azon is kérem Nagyságotat alázatosan, mivelhogy én immár, azt a szegény Praedicator Szent-Mihályról másuva commendálok és collocálok, hogy Nagyságot a Gosztoniaknak megparancsolja, hogy a Praedicator ez ideig való jámbor köztök eltöltött szolgálatjáról, contentálják, mivelhogy az ingratus emberek szolgálatjáért való fizetését, elakarják veszteni, ha Nagyságotat patrocíniumával nem támad. Hogy e dolog felől Nagyságotat hosszú levelemmel busitom, arról kegyelmesen megbocsásson, minthogy tisztem és a szükség kényszerít reá. Ugy vagy, előbb kellett volna Nagyságotat megtalálnom, de a Rábán kívül való némely Eklézsiáknak dolgában és igazgatásában foglalatoskodván, itthon nem lehettem, és csak minap érkeztem haza. Ezekről Nagyságottól kegyes választ várok. Eandemque Spectabilem ac Magnificam Dominationem vestram, unacum suis speciali Dei patris protectioni devote recomendo. Datum Németh-Ujvárini 1-a die decembris Anno M.D.C.XXIX. Spectabilis ac Magnificae Dominationis vestrae humili subjectione addictissimus Cliens Johannes Pauli des canisaeus Eccliarum cis danubium helv. Confessionem amplectentium Superintendens indignus.

Közli: *Magyar Kálmán.*

Egyházi krónika.

Németföld. A lutheran értekezlet Lipcsében, a hitvallás iránti hűség s a polgári házasság felett. stb. Porosz mennoniták hadkötelezettsége.

Hiányosnak tartanók krónikánkat, ha merőben hallgatással mellőznők az egyetemes lutherán értekezletnek Lipcsében mult június hó 9-dik s több következő napjain tartott üléseit. H a r l e s z egy házi főtanácsi elnök nyitotta meg az üléseket. Dr. L u t h a r d egyházi tanácsos Lipcséből arról értekezett, hogy mily nagy jelentősége van a t a n e g y s é g n e k jelenkorunkban a lutherán egyházra nézve. Értekezésének velejét következő hat tételben fejezte ki: 1. A lutherán egyház kétségtelen alapelvei szerént, a hitvallásszerénti tudományban való egyezés alkotja az egyház egységének kapcsát; annálfogva ezen egyezés, egyházunkra nézve nélkülözhetetlen. 2. Ennélfogva elvetjük mind azon tévelygést, amely a tudományban való különbözést, mind azt, amely a hitvallással ellenkező tanokat jogosultaknak tartja az egyházban. 3. A fejedelmi egyház kormányzattól meg kell várnunk, sőt követelnünk, hogy intézkedéseiben az egyház hitvallási tana — s az ezen tanra kötelezett egyházi hatóságokkal való

közreműködés iránt hű leend, az ellenkezőt az egyház megvetésének és a hatalommal való visszaélésnek tartanók. 4. A zsinatokat és azok határozatait is csak akkor fogjuk elősmerni egyházilag jogosultaknak, ha az egyház hitvallási tanán alapulnak, s nem ösmerjük el, hogy joguk volna megváltoztatni ezen tant, amelyre ők is, törvény és lelkiösmeret szerint köteleztetve vannak. 5. Ennélfogva az egyházi hatalom minden birtoкосait komolyan kérjük, hogy a lutherán egyházat a hitvallásszerénti tan egységében és érvénye mellett megtartsák, s minden egyházi tetteiket eszerént intézzék. 6. Mindazon testvéreinkhez pedig, kiknél a lutherán egyház az egységtől való megfosztatásnak veszélyében forog, azon testvéri szózáttal és intéssel fordulunk, hogy a lutherán tan érvénye mellett rendületlenül megmaradjanak, hogy ez által fentartassék azon kapocs, mely az egyes lutherán egyházakat önmagokban és egymással öszveköti.

— Ezen tételek minden vitatás nélkül elfogadtattak. Csupán három szó vólt ellenök. Feljegyzettük ezen nagy figyelemre méltó tételeket, nem azért, mintha tartalmukkal és irányukkal minden tekintetben egyetérténénk, hanem azért, mert a német protestáns földön egy hatalmas párt elveit fejezik ki ezek. Számosan vannak a német reformátusok között is, akik a hitvallásszerénti tanhoz hasonló szilárdsággal ragaszkodnak. A mult évben az elberfeldi reformált egyház presbyteriuma az unió felbontását kívánta, mert az a protestáns egyházat nemcsak erősebbé nem, hanem inkább sokkal gyengébbé tette mind Rómával, mind a hitetlenséggel szemben, s általában is többet ártott, mint használt. Ezen nézet ítélgetésébe sem bocsátkozunk. Az öszinte meggyőződést tiszteljük bárhol is, s teljességgel nem lélegzünk azon szerencsétlen tévedésben, mely szerént azok, akik valami hitvalláshoz öszintén ragaszkodnak; nem is vólnának protestánsok. A protestantizmus, nem nihilizmus. — Az említett lipcsei értekezlet tanácskozott a polgári házasságról is, s következő tartalmu tételeket fogadott el, és pedig egyhangulag: 1. Az egyháznak el kell ösmernie az állam azon jogát, hogy a házasságra léphetés polgári feltételeit, formáját stb. meghatározza, egyszóval: hogy a polgári házasságot behozza s azt maga részéről érvényesnek tekintse. 2. Az egyház megkivánhatja, hogy tagjai, ne elégedjenek meg a házasságnak pusztá polgári megkötésével, hanem kérjék az egyházi megáldást is. 3. Ha a házasság polgárilag érvényes ugyan, de az egyháznak valamely alapelvével ellenkezik, az ilyet az egyház bünös s keresztyén ellenes házasságnak tartja. 4. Az ilyen házasságtól az egyház megtagadja a megáldást, stb. stb. Tanakodtak még a vasárnap megüléséről, kül és belmisszióról, a sajtónak az egyházhöz való viszonyáról stb. stb. Az értekezletnek csak beírott tagja mitegy 800 vólt. Jöttek értesítések és üdvözletek Franciaországból, Északamerikából és másunnan is. — A 9000 lélekre menő porosz mennoniták közül

mintegy 6000 el van szánva az Amerikába való kiköltözésre, mert most a francia háboru alkalmával, nem mentették fel őket a hadi szolgálat alól. 1866 ban 80000 tallér önkéntes adománynyal szabadithaták meg magukat a hadkötelezettség alól. Ha csakugyan kivándorolnak, bennök Poroszország igen szorgalmas és hű alattvalókat veszít el.

Nagy Britannia. A bibliaterjesztő társulat nagy gyűlése. A bibliafordítás kijavitása. A presbyterianusok és az orgona. R. katolikusok szaporodása. Pusey és a pápa. Az angol bibliaterjesztő társulat mult májusban tartá évi rendes ülését nagy ünnepélyességgel. Az elnök megnyitó beszéde a római zsinat dolgait különösen kiemelte, s a bibliaterjesztést nyilvánítá a csalhatatlanság egyik legfőbb ellenszeréül. A jelentés szerint a legközelebbi egy év alatt Franciaországban hatvan vándor könyvtáros 56 ezer bibliát adott el, és pedig legnagyobb részben róm. katolikusoknak. A francia katolikus papok pedig folyvást izgatják a népet a biblia és annak terjesztői ellen; — azt mondják, hogy valóságos Isteniránti kötelesség elkergetni a biblia terjesztőket. Az angol társulat azonban, mindemellett is mintegy négy millió bibliát terjesztett el Franciaországban ez ideig. Ausztriában bebocsátják már a fogházakba is a bibliát, de csupán protestáns foglyok számára, Lám mily hiven örökődik és gyámkodik az osztrák kormány a római catholicismus érdekében az egyének felett! Spanyolországban 86 raktárból hatalmasan terjesztik a bibliát, és a spanyolok? . . . most még csak bámulják azt. Portugallban nemcsak nem gátolják, hanem védni is ígérkeztek a hatóságok a bibliaterjesztést. Olaszországban 20000 példány terjesztetett el. — Jelen vólt az ülésen Sir Bartle Frere indiai kormányzó s a néger protestánsok püspöke az ékesenszóló Crowther is, s mindkettő a legnagyobb magasztalással hirdette azon áldásos hatást, melyet Indiában a biblia a nép műveltségére és közerkölcsiségére gyakorol. — Az angol parlament egy tagja Buxton mult junius 14-dikén azon indítványt tette az alsó házban, hogy az angol királyné szólítsa fel az északamerikai egyesült államok elnökét, hogy egyetértve nevezzenek ki egy szakértő bizottságot, mely a bevett angol biblia fordítást nézze végig és igazítsa ki. Gladstone ugy vélekedett, hogy az ügy első stadiuma magánosak dolga; majd aztán a kormány, szivesen segéll, ha szükség. Mások már eszméjét is megtámadták a bibliajavításnak. Végre az indítványozó visszavette indítványát. A presbyterianusok Londonban tartott legközelebbi zsinata nagy tüzzel vitatta azon kérdést, hogy vajjon a muzsikaszó pl. az orgona megengedhet-e a köz isteni tiszteleten. A többség az egyes gyülekezetek eldöntésére bizta az egészet. A konzervatív párt, mely ezuttal kisebbségben vólt, a régi puritán

atyák szellemében, egyenesen bűnnek nyilvánítá az orgonák bevitelét. — Római katolikusoktól származó adatok szerint Nagy Britanniában az ő egyházuk, a legközelebbi tíz év alatt 468 pappal, 403 templommal 33 férfi és 122 nőzárdával szaporodott. Legközelebb is 10 angol dáma s velök 20 lelkész és más tekintélyes egyéniség lett pápistává Calaisban. A nők tüstént a ferencrendbe léptek. Mindezt Pusey hatásának tulajdonítják. Ugy írják azonban, hogy a csalhatatlanság dogmájának kimondatása után Pusey már nem rómával, hanem a görögkeleti egyházzal szeretne egyesülni.

Róma. Az olaszok bevonultak Rómába. A német püspökök a csalhatatlanság mellett. Szeptember 20-dikán, a pápa katonáinak rövid ellentállása után, az olasz király katonái csakugyan bevonultak Rómába, az örök városba. Az ellentállás magának a pápának parancsára szüntettetett meg. Az egész dolog inkább komikus mint tragikus, s ez idő szerint legalább még, sem vallási, sem politikai tekintetben nem bír azon fontossággal, amelyet annak némelyek tulajdonítanak. Maga Viktor Emmanuel nyilván azon indokát adja e ténynek, hogy ő mint jó katolikus a szent atyának székét fentartani és megvédeni akarja, s e tekintetben Európa és a katolikus világ előtt magára veszi a felelősséget. Az olasz királyi seregek vezére is nyilván mondja a rómaiaknak: „a kormányzás és igazságkiszolgáltatás egészen nálatok marad; én abba nem vegyülök, én csak a rendet akarom fentartani.“ stb. A dolog veleje tehát eddigelé még csak az, hogy most már az olaszok foglalták el a franciák helyét. Fogja-e valaha Viktor Emmanuel a pápa világi hatalmára nézve azt proklamálni Rómában; amit Mazzini és Garibaldi mindenesetre proklamáltak volna oda bevonulásuk esetén: az a jövő titka. Meglehet, hogy a pápa királyi széke csak az öreg IX. Pius halálával fog összeomlani. Parker amerikai híres unitarius lelkész, még 1849. február 11-dikén, Bostonban tartott egyik beszéde folyamán azt említé, hogy IX-dik Pius maga nyilván megmondá, hogy ő lesz utolsó pápa világi hatalommal. Más részről azonban, egyik külföldi egyházi lap szerint, a legujabb időkben ezt mondotta a csalhatatlan pápa: „próféta nem vagyok, sem proféta fia; de azt mégis mondhatom nektek olaszok, hogy Rómába nem fogjátok betenni lábatokat.“ Ime tehát csakhamar cserben hagyta a csalhatatlant az ő csalhatatlansága! Mindegy! A nagy tudományu német főpapok, akikről a római zsinat alkalmával oly sokat várt a világ; most már a csalhatatlanság dogmájához annál erősebben ragaszkodnak. Ez ügyben legközelebb kiadott nyilatkozatuk nyilván mondja, miszerint: az egyetemes zsinatokat természet feletti isteni segély megóvja minden csalódástól. . . Ilyen zsinat volt legközelebb a római is; annak végzeményeit tehát, mint Isten

által kijelentett igazságokat kell hinni és vallani, mégpedig minden embernek. Ők is: t. i. a német főpapok, teljes és minden tartalék nélküli hittel csatlakoznak a zsinat végzéseéhez. Im ilyen hősiesség az, amelyre Róma az ő fiait növeli! Azon ellenzések is, amelyek római katolikus részről itt amott feltűnnek, bizonynyal igenmulékony értékűek.

Északamerika. Népeesség vallásfelekezetek szerint. Az egyes felekezetek állam általi segélyeztetése New - Yorkban. — Az északamerikai államok lakosai között a mult évben protestáns volt 27 millió, római katolikus 5 millió, hitvallás nélküli $2\frac{1}{2}$ millió. Az egyes protestáns felekezetek közül legnépesebb a methodistáké 2,472.000 lélek 29.446 predikátorral, tehát mintegy 84 lélekre egy lelkész. — New - Yorkban az állam pénztára évenként 529.742 dollárt szokott kiosztani az újabb időkben, a különböző felekezetek között. Ebből a mult évben az episkopálisták 29.000, a hollandi reformátusok 12.000, a presbyteriánusok 8.000, a zsidók 14.000 dollárt kaptak. stb. stb. A r. katolikusoknak csak maguknak a népeességi szám arány ellenére, 412.000 dollárt adott a kormány, oly czélből, hogy azoknak, s különösen a számos irlandiaknak szavazatát biztosítsa a maga számára. Emiatt a többi felekezetek a legkeményebben megtámadták a kormányt. Reánk nézve jelenleg az egész anyiban érdekes, mert nyilván mutatja, hogy a szabad állam segélyezheti és segélyezi is az autonom szabad egyházakat.

Iskolaügyi tudósítások.

Nézetek az erdélyi ref. egyház kebeléből a gymnasiumok autonomiája ügyében, a miniszteritörvényterv ellen.

Az erdélyi ref. egyház kebelében, az egyházi főtanács rendeletéből a jelenévi május 22-dikén hivatott össze egy tekintélyes bizottság avégre, hogy vizsgálja meg a miniszteriumnak a gymnasiumok ügyére vonatkozó tervezeteit. A bizottság igenjeles és alapos munkálatából bennünket ez uttal különösen azon rész érdekel, amely protestáns iskoláink törvényes autonomiája szempontjából veszi vizsgálat alá az illető miniszter urnak az országgyűléshez beadott törvényjavaslatát. Közöljük tehát a bizottsági vélemény ezen részét egész terjedelemben éspedig annál inkább, mert amint igenbiztos forrásból értesültünk, maga a nagy tekintélyű egyházi főtanács, mely legfőbb hatóság az erdélyi ref. iskolák felett, elfogadta az említett bizottsági véleményt.

A középtanodai törvényjavaslat 3-ik fejezetéről.

A miniszteri törvényjavaslatnak ezen részére többféle észrevételünk van: úgy jogaink, mint a célszerűség szempontjából.

Jogainkat illetőleg: a fejedelem eddigelő egyházunk s ennek felügyelete alatt álló középtanodáink kormányzata körül csak a főfelügyeleti jogot (jus supremae inspectionis) gyakorolta; felügyelt t. i. hogy az egyház s ennek tagjai semmi olyat ne követhessenek el, ne tanithassanak, a mi az állam törvényeivel s általában annak céljával ellenkeznek, de belügyeink intézésébe közvetlenül nem elegendhet. Ezen jogunkat a magyar törvényhozás is ujabban elismerte, midőn a Magyarország és Erdély egyesítését részletesen szabályozó 1868: XLIII-dik törvénycikk 14. §. ezt mondja: „Erdély mindazon törvényei, melyek az erdélyi területen és a korábban ugynevezett magyarországi részekben a bevett vallásfelekezetek, egyházak és egyházi hatóságok vallásgyakorlati s önkormányzati szabadságát, jogegyenlőségét, egymás közötti viszonyait, s illetőleg hatáskörét biztosítják: sértetlenül fentartatnak.“

A ministeri törvényjavaslat, ezzel szemben, egyenesen ellenkezőt nem állít, hanem midőn indokolásában „a tanítási teljes szabadság elvére“ hivatkozva így szól: „nem látom célszerűnek, sőt indokoltnak sem, hogy a törvénynek külön határozatai szabályozzák a vallásfelekezetek iskoláit, és ismét külön határozatok szóljanak más testületek vagy egyesek által fentartott tanintézetekről,“ kikerüli annak ujabb határozott kifejezését, hogy most fennálló tanodáink önkormányzati jogait eddigi határaik közt sértetlenül megtartják.

Mi ellenben indokoltnak, sőt szükségesnek tartjuk, hogy ezen fejezetnek egy külön §-a biztosítsa a felekezeteket: középtanodáik kormányzatában eddig gyakorolt törvényes önkormányzati jogaik megtartása felől. Alkalmunk lesz a részletes fejtegetés alkalmával kimutatni, hogy a miniszteri törvényjavaslat több határozványa önkormányzati jogainkat lényegesen korlátozza s belügyeink közvetlen intézésébe avatkozik. Általános szavakkal ugyan hangsulyozva van „a tanítási teljes szabadság“ és az 50. §. ezt ajánlja elfogadásra: „a felekezetek stb. az önmagok által fentartott tanintézet fölött teljesen és kizárólag ők magok rendelkeznek,“ azonban a következő §-okban a törvényjavaslat oly „feltételek és kellek megtartását“ köti ki, melyek emez általánosságban biztosított rendelkezési szabadsággal össze nem egyeztethetők.

— A fejezet címére szállva: nem tartjuk helyesnek az „állami és nem állami középtanoda“ elnevezést s helyökbe ezt óhajtjuk tétetni: „államköltségen fentartott, és nem államköltségen fentartott középtanodák,“ mert utóbbiak is épen úgy államiak, épen úgy az államcélját mozdítják elő, mint amazok.

Hiánynak tartjuk, hogy a törvényjavaslat nagy súlyt fektet a nyilvánosságra, sokszor említi a „nyilvános és magán tanintézeteket,“ de a nyilvánosság fogalmát sehol szabatosan nem értelmezi; kellékeit, előnyeit ki nem fejtí. Csupán az indokolásban találjuk egy helyt mellékesen érintve, „mivel ezen intézetekben (nem államköltségen fentartott nyilvános közéletanodákban) nyert bizonyítványok az illető egyének állami szolgálatokra való alkalmazásánál is érvényesekül elfogadtatnak;“ és hogy a „nem nyilvános“ tanintézetek bizonyítványai ily előnyben nem részesülnek, bizonyítják a 70. §. következő szavai: „A nyilvános főtanodáknál és az állami szolgálatra alkalmazásnál érvényes bizonyítványokat csak nyilvános tanintézetekben letett vizsgáikról nyerhetnek a magántanintézetek növendékei.“

De ezt a magyarázatot fogadva el a nyilvánosságra nézve: a miniszteri törvényjavaslat ellentmond önmagának, midőn a 28. §-ban eként szól: „egyik gymnasiumi tanintézetből a másikba átmenő növendékek felvételi vizsgát tartoznak letenni azon tanintézetben, melybe fel akarnak vétetni,“ s indokolásában ajánlatát így támogatja: „Az illető tanintézet tanárai általában a legilletékesebben ítélik meg, hogy az általuk tanított tanfolyamra felveendő növendékeknek elég érettségök és előképzettségök van-e?“ és tovább: „A felvételi vizsgák által lehet legbiztosabban ellenőrizni és meggátolni a bizonyítványok kiadásánál eddig gyakran tapasztalt könnyelműséget, sőt visszaéléseket;“ végre: „az érettségi vizsgák helyett célszerűbbnek vélem a főtanodai (az 1. §. közbeszurt értelmezése szerint: „egyetemi, akadémiai s polytechnicum“) tanpályákra belépésnél szintén felvételi vizsgákat alkalmazni.“

Hol van itt a különbség a nyilvános és magántanintézetek között? hol az előny a nyilvánosak részére? ha mind alatt, mind fent idegen intézetekbe és felsőbb tanpályákra lépésnél bizonyítványai nem elég hitelesek, „érvényesekül el nem fogadtatnak,“ hanem növendékei kötelezett felvételi vizsgák alá vettetnek. Az egyfokon álló nyilvános tanodák szükségkép arra vannak utalva, hogy egymás bizonyítványait további elővizsgálat nélkül érvényesekül ismerjék el; hisz ugy is módjában áll mindenik tanintézetnek, mindjárt az első év végén, hogy máshonnan jött és nem kellő képzettségű növendékeit ismételésre, s a hiányzó ismeretek megszerzésére szorítsa!

Mi a törvényjavaslatban tervezett fölvételi vizsgákat célszerűtleneknek, s a tanítási és tanulási szabadsággal ellenkezőknek tartjuk. Célszerűtlennek, mert föltéve, hogy a törvényhozás a miniszteri törvényjavaslatot elfogadná, s ama fölvételi vizsgákat egész terjedelmökben elrendelné: mivé válnának ezek a gyakorlatban? vagy minden tanodai év elején megerednének országszerte a közép- és főtanodáknál a fölvételi vizsgák árjai s elborítanák a tanítási idő jelentékeny részét; vagy üres

formasággá, állam- és nem államköltségen fentartott tanintézetek közti kötekedéssé, kellemetlen surlódások forrásaivá változnának.

A tanítási és tanulási valódi szabadság alatt mi azt értjük, hogy az állam a sajtó költségén fentartott közép- és főtanodákba beviszi az általa legjobbnak tartott beosztást, tanrendet, fentartási kellékeket, fegyelmi szabályokat stb. a nem saját költségén fentartottak felett pedig csak főfelügyeleti jogot gyakorol, azaz: megköveteli tőlük, hogy az állam törvényei s a közerkölcsiség ellen ne vétsenek, különben fellép ellenök: a hibásokat megbünteti s a vétség mértéke szerint a tanintézetet be is zárathatja, de ezentul nem kérdezi: hány tanárral, hány osztályban, mennyi idő alatt stb. tanítasz? Vesse szigorú vizsga alá, a kiket különböző hivatalaira alkalmazni akar, alkalmaztatni megenged, a többit bizza az illetőkre, kiket legközelebből érdekel, hogy tanintézeteik mentől jobbak legyenek; a közvéleményre, mely kivált a szabad sajtó birtokában, a tanintézetek hiányait, tévedéseit föltárja, megróvja s a közöséget figyelmezteti: hová ne vigye gyermekeit; a szabad versenyre: hiszen az állam a felterjesztett kimutatásokból mindig számba veheti, hol nincsenek kielégítő tanintézetek s a hová szükségesnek látja, saját költségén újakat állíthat. A lehető bajok orvosszere magában a dologban fekszik s eltávolításuk végett nincs miért az egyes tanodák illetékességét sértő s a gyakorlatban annyira kétes értékű fölviteli vizsgákhoz folyamodni.

Igy tekintve a dolgot, nem helyeselhetjük a miniszteri törvényjavaslatnak még a szülők magánjogait is sértő, s a 4. §-ban kifejezett ezen intézkedését sem: „A háznál tanított növendékek kötelesek évenként valamely, a törvényes kellékeknek megfelelő nyilvános tanintézetben vizsgát tenni,“ a helyett, hogy például ezt mondaná: „Kívánatos, hogy a magántanulók évenként, egyszerre csak egy osztályból tegyenek vizsgálatot; minthogy azonban a gyermekekre nézve a magasb műveltség megszerzésére szükséges eszközök meghatározása a szülők hatásköréhez tartozik, időhez kötöttség nélkül, egyszerre több osztály tantárgyaiból is lehet magánvizsgát tenni.“

— Kimutattuk általánosságban a miniszteri törvényjavaslat némely hiányait jogaink és célszerűség szempontjából. A mi a célszerűséget illeti: ez tanférfiak nézete tanférfiakéval szemben, tévedhet egyik úgy, mint a másik; a törvényhozás bölcsességétől függ: melyikünkét tartja helyesebbnek? Megtörténhetik, hogy a magyar képviselőház előttünk ismeretlen, vagy általunk e helyen tapintatlanság nélkül bővebben nem fejtegethető okokból, a mi nézetünkötől eltérőleg határoz: jogaink tekintetében azonban nincs okunk kételkedni, hogy eddig élvezett törvényes autonomiánkat középtanodáink kormányzatára nézve sértetlenül hagyandja. Menyiben érezzük mi erdélyi evangélium szerint reformáltak magunkat, a miniszteri törvényjavaslat által önkormányzati jogainkban

korlátoltaknak, a nem állami költségen fentartott középtanodákról szóló III. fejezet §-ainak részletes vizsgálata közben kívánjuk kifejteni :

50. §. — Miként az általános részben részletesen kifejtettük : külön §-ban kívánjuk kifejeztetni, hogy a felekezetek, középtanodáikra nézve, törvényben gyökerező önkormányzati jogaikat eddigi terjedelmökben sértetlenül megtartják.

51. §. — A törvényjavaslatban kimondott tanítási szabadsággal nem tartja bizottságunk megegyeztethetőnek, hogy ezen §. nemcsak általánosan „képes“ egyéneket említ, hanem a képesség kellékeit: a tanári szigorlatokat és képesítési oklevelet is kiszabja, melyeket mi nem tartunk multhatlan kelléknek. Ha a tanári szigorlatot „akármely, a hazában létező nyilvános főtanodai tanintézetben“ le lehet tenni, miután a törvényjavaslat elvei szerint ezeknek bizonyítványai őszinteségében kételkedni kell, a tanárok képességére nézve a szigorlat csak formáság tekintetében nyújt több biztosítékot az eddiginél. Középtanodáink kormányzó testületének eddig is kiváló gondja volt, hogy tanárait mentől jelesebb egyének közül válassza s törvényeink szerint rendes tanárságra „csak főtanodai pályát végzett s középiskolai tanítósággal foglalkozott jelesebb ifjak, segédtanárok, kitünő papok és magánnevelők voltak minősítve, kik ezen felül valamely külföldi protestáns egyetemet látogattak s ott legalább egy évig tanultak ; a fönebbi kellékekre való tekintet nélkül választhatók nálunk még oly jeles férfiak is, kik magokat valamely szakban irodalmilag kitüntették, vagy a magyar akadémia tagjai; a jogtanárságra minősült a királyi tábla előtt még ügyvédségre képesítő vizsgát is kell hogy kiálljon.“ Főnebbi szabályaink gyakorlatban célszerűeknek mutatkoztak, de mihelyt szükségesnek látják: módosításuk saját érdekünkben áll. A tanári képesség megítélése és a szabad választás eddig is jogaink közé tartozott, ezutánra is megkívánjuk tartani.

52. §. — Szól arról, hogy a vallás- és erkölcsant nem államköltségen fentartott tanintézetekben kik tanítják. Ugyanaz a megjegyzésünk van rá, mint az 51. §-ra azon hozzátétellel, hogy a hitfelekezet saját legközelebbi érdekei ellen cselekednék, ha erre az állomásra nem lehetőleg képes egyéneket alkalmazna.

53. §. — Azt akarja megszabni, hogy „a tanodai épületek egészséges helyen épültek, szárazak, elegendő számú tágas, világos és könnyen szellőztethető termekkel legyenek ellátva; minden tanulóra az alsóbb osztályokban legalább 8—12 □ lábnyi, a felsőbbekben 10—14 □ lábnyi hely essék;“ továbbá, hogy „egy osztályban 60 tanulónál rendszeren több nem lehet, ha több van: párhuzamos osztályok állítandók.“ Mind nagyon szép és üdvös, ha csak kívánatkép, elérendő cél gyanánt volna kitűzve s nem lenne hozzákötve, hogy ha ez nincs úgy: „a közoktatási kormány félvényként három ízben tett megintés után a tanintézetet bezárhatja.“ A

mi törvényünk e tekintetben így szól: „ha a tanítványok száma akármelyik osztályban akkorára növekszik, hogy a szám nagysága a köztanítót korlátozza vagy épen gátolja tisztének sikeres gyakorlásában, állítson az illető tanári kar az ilyen osztályok két részre szakításával mellék- vagy párhuzamos osztályokat; óhajtandó úgy a tanítás, mint a fegyelem tekintetéből, hogy egy osztályban 50 tanulónál több ne legyen,“ de azért akárhányszor megessék, hogy kivált az alsóbb osztályokban a kiszabottnál jóval több a tanuló, a nélkül, hogy illető középtanodáink képesek lennének a párhuzamos osztályra szakítás és új tanteremépítés költségeit hordozni, s hogy ez egyhamar másként lesz, nem is ígérhetjük, mert nincs módunk rá. Nagy méltánytalanságnak, sőt sérelemnek kellene tekintenünk, hogy ily természetű hiányokért, melyeken a különböző alsóbb szakiskolák létrejövetele után, az eddig tulnyomólag gymnasiumokba toltult növendékek megapadásával, az idő rendre segíteni fog, a kormány minket bezárattással fenyegethessen. Ily természetű bajokon a verseny fog segíteni tiltó rendeletek nélkül is.

55. §. — „Az évi szorgalomidő összesen legalább 9 hónap,“ nem tartjuk törvényhozásilag megszabhatónak; nálunk az együttlakás természetéből, tanulóink szegénységéből és hazai viszonyainkból folyólag több; a mi szünidőnk nem szétforgácsolt, hanem csoportosítva van, s ha a ministeri „rendtartás“-ban kiszabott szünnapokat és a nem felekezeti tanintézetekben a viszonosság tekintetéből okvetlenül megtartatni kellett különböző felekezeti ünnepeket számításba vesszük: ezek a tanodák több ideig fogják ugyan együtt tartani növendékeiket, de nem tanítják őket több időn keresztül, és többre mint mi. Belátásunk és a szükség szerint kívánjuk jövőre is szünideinket szabályozni.

56. §. — A 4. osztályu algymnasiumban,

57. §. — a 6. osztályu főgymnasiumban tanítandó köteles tantárgyakat sorolja elő. — Ámbár a törvényjavaslat indokolásában határozottan ki van fejezve, hogy a javasló „a középtanodai oktatás kellékeinek csupán minimumát és azon szabályait kívánja megtartatni, melyek a tanítás irányát, rendszerét és szellemét nem érintik,“ mindazáltal itt oly kellékeket kíván törvény által megszabni, melyek a tanítás irányát és rendszerét nagyon mélyrehatólag érintik. Értjük ezalatt: hogyha a törvényhozás az algymnasiumot 4 évre, a felsőt 6-ra határozza s eként közvetőleg a törvényjavaslatban elősorolt tantárgyaknak ezen 6 év alatt két fokozatban taníttatását rendeli: a nem államköltségen fentartott középtanodák, — bármennyire biztosítva legyen is számukra az 50. §-ban „a tanrendszer és tanterv szabad megállapítása,“ — kényszerülve lesznek középtanodáik 4 alsó osztályát a ministeri javaslatban tervezett reálgymnásiummá alakítani át, a helyett, hogy jobb meggyőződésök és tapasztalataik alapján a gymnasiumot lényegéből kivetkőztetni nem en-

PROT. EGYH. ÉS ISK. FIGYELMEZŐ.

gedve, a tantárgyakat másként csoportosítva és a 6 év alatt csak egy fokozatban adhatnák elő. Ez okból kénytelenek vagyunk óvakodni az 57. §. 3-dik pontjának azon kifejezése ellen: „a négy alsó osztályban tanítandó tantárgyakon kívül a két felső osztályban is legalább vallástan, latin nyelv, tannyelv, a hol magyar a tannyelv: német nyelv, a hol nem magyar: a magyar nyelv, földrajz, történet, természettan és természetrajz, menyiségtan és mértan, s testgyakorlás taníttassanak kötelezett tantárgyakul.“ A tantárgyak évekhez kötöttség nélkül megszabhatók, de ebből 2 évre a tantárgyakat külön kirendelni: a tantervbe elegyedést foglal magában.

Jogainkba ütközőnek és sérelmesnek tartjuk főleg az 56. és 57. §. 2-ik pontjainak azon részét, hol a törvényjavaslat megkivánná szabni, hogy tanintézeteink tanárai „kizárólag abban az intézetben hivataloskodjanak és tanítsanak, (és számszerint hányan legyenek).“ Tanodáink kormányzó testülete a tanártól csak annyit kíván, hogy kötelességét pontosan teljesítse: tanóráit kitartsa, a tanoda közügyeiben és az ifjuság nevelésében résztvegyen, de hogy azontul tehetségeit és szabad idejét miként hasznosítja: egyéni jogaihoz tartozik. Ha ekként mi, korlátolt jövedelemmel rendelkező felekezetek, az alkalmas tanítói erőket kevesebb költséggel megtudjuk szerezni: ebbe az állam jogosan nem avatkozhatik.

Ugyanazt mondjuk a 63. §. 2-ik pontjáról, hol a lyceumban működő tanárok kizárólagos hivataloskodása (és száma) van kiszabva.

66. §. — Egyike a legfontosabbaknak, a fejedelemnek felelős kormányja által gyakorlandó főfelügyeleti jogát értelmezi.

Az 1) pont az ujonnan nyílt tanintézetek bejelentését, alapszabályaik, tantervek stb. felterjesztését kívánja.

A 3) pont szerint: a középtanodai felügyelők a nem állami közép-tanodák évi vizsgáin jelen lehetnek, de vizsgálásba nem avatkozhatnak.

A 4) pont szól a közoktatásügyi miniszterhez felterjesztendő évi részletes kimutatásokról.

A 6) pont azt szabja meg, hogy a közoktatási miniszter a tanodai vagyoni állásáról időnként kimutatást kívánhat.

Ezen kívánatok ellen semmi kifogásunk nem lehet. Tudjuk mi azt, hogy a nyilvánosság legjobb öre a visszaéléseknek; nincs okunk és célunk tanintézeteink vezetése körül semmit eltitkolni.

De a 2) pont, hol ez mondatik: „A közoktatásügyi miniszter minden nem állami középtanodát közegei (t. i.) tanfelügyelők avagy más megbízottai) által időnként meglátogatgat és vizsgálta,“ és az 5) pont, mely szerint „a kormány által kívánt statisztikai adatokat kötelesek lennének tanintézeteink a tankerületi felügyelőnek közvetlenül átszolgáltatni,“ oly valamit foglalnak magukban, mely többé nem fő-, hanem a felügyelő tes-

tület kikerülésével gyakorolt közvetlen felügyelet. A főfelügyeleti jognak ily értelmezését soha el nem ismertük s felekezetünk irányában eként törvényesen gyakorolva soha sem is volt; világosan el van ez ismerve a törvényjavaslat indokolásában, hol elő lévén sorolva: miért tartották a protestáns autonóm egyházak a legutóbbi absolut kormányzat alatt a kormányközegek vizsgáló látogatásait sérelmesnek, többek közt ezt mondja: „főleg azért, mert azt országos törvény nem rendelte.“ A kormány elég biztosítékot találhat főfelügyeleti jogának az eddigi törvényes alapon egyhazi főtanácsunk általi gyakorlatában.

A felforgó tárggyal kapcsolatban a VI. fejezet 73. §-t is, hol ez mondatik: „A közoktatásügy kormány a nem állami középtanodák feletti hatóságát a középtanodai felügyelők által gyakorolja,“ magunkra nézve el nem fogadhatónak nyilvánítjuk.

66. §. — Egy a szabadelvűséggel és a közmivelődés érdekeivel homlokegyenest ellenkező elvejt vall, midőn eként nyilatkozik: „Ha a fönnebbi feltételek és kellékek valamely nem állami középtanodában, a kormány által az illető tanintézet főhatóságához félevenként három ízben intézett megintés után sem teljesítettének; azon tanintézetet a közoktatási kormány bezárathatja;“ veszélyes fegyver egyesek és a hatalom kezében!

Fennebb érintettük s itt újra határozottan kifejezzük, hogy nézetünk szerint: tanintézetet, hacsak erkölcsstelen vagy államellenes célokra nem törekszik, nem lehet bezárni, a közmivelődés tetemes kára nélkül. Avagy tekintsünk csak vissza a multba; midőn a felekezeti tanodák saját erejükön, az állam által nem segítettve, sőt nem egyszer célzatosan gyengítettve alapultak, fennállottak és nevelték az egymás után jövő s azok közt a jelen nemzedéket; azért, mert sok részben hiányosak voltak s nem feleltek meg a papirosra irható legjobb elméletnek: bezáratást érdemelték-e? Vajjon, ha a mostanihoz hasonló szigorúsággal bántunk volna velök: nem hiányoznék-e az alap, melyre a jelent építeni akarjuk? . . . Gyenge tanoda is jobb a semmi tanodánál s életképességét önmagában hordva, vagy idővel megjavul, vagy föladatának nem tudván megfelelni: magától megszűnik.

Ugy hisszük, sikerült kimutatnunk, hogy a szóbanforgó törvényjavaslat nagyobb része nem kizárólagos felekezeti, hanem inkább közmivelődési érdekből tévesztett.

Érezzük mi a felelősség súlyát, hogy épen mi magyar protestánsok szólalunk fel a közoktatásügyi miniszter törvényjavaslatának hiányai ellen, de kötelességünknek tartottuk annak oly módon való módosítását kívánni, hogy mind a közmivelődés érdeke, mind önkormányzati jogunk megvédve legyenek.

Látjuk a kárt, melyet a fensőbb nevelés ügyének a kormány kezé-

ben való öszpontosítása okozna; az új terhet, mely az államra egy sereg szükségtelen felügyelő hivatalnok felállítására miatt nehezedne, kik aztán, csak hogy magukat szükségessé tegyék, mindenként dolgozni kívánnának s szaporítanák az akták és ezeket ellátó irodai személyzet számát.

Századok óta az önkormányzati jog birtokában sok másoknál élénkebben érezzük értékét s tudjuk: mire lehet helyes gyakorlata által jutni.

Nem akarunk mi kibujni a törvény kívánalmai alól, mert hisz az államköltségen fentartott tanodákkal kell versenyre szállnunk, s ha ezek jobbak: tanodáink megszünése csak idő kérdése. Pedig a verseny nem arányos, mert az állam a mi adónkból is állítja és tartja fenn tanodáit, míg mi csak saját erőnkre vagyunk utalva; az államtanodákban növekedett ifjakat a közhivataloknál valószínűleg különösebb figyelemben fogják részesíteni stb. És mégis fenn akarunk maradni! s magának az államnak érdekében áll, hogy az anyira üdvös versenyért életben maradjunk.

* * * *

Az előadottakból világosan láthatja a tisztelt olvasó, hogy az erdélyi ref. egyház saját gymnasiumait s azok törvényes autonómiáját sértetlenül fen akarja tartani s a miniszteri törvénytervet több tekintetben sérelmesnek találja. Ámde az is nyilván van, hogy mindazon sérelmes pontok, amelyek a gymnasiumi törvénytervből kimutatvák, igen kevés különbséggel a népiskolai törvényben is feltalálhatók. A népiskolai autonómia pedig épen oly nagy, sőt nagyobb szüksége van egyházunknak, illetőleg a protestáns szülőknek, mint a gymnáziumira. Azt is kérdésbe tehetjük, hogy hátha az oly sérelmes miniszteri törvénytervet egy-két vagy akárhány szavazattöbbséggel az országgyűlés elfogadja; — elfogadja pedig mihelyt egyet int a minisztérium: mi történik akkor? Megszünik-e a sérelem? Épen ellenkezőleg! Látnivaló tehát, hogy ha van iskolai autonómiánk, aminthogy van is: annak létét és értékét nem lehet az időnkénti országgyűlések vagy kormányok tetszésétől vagy szavazatótól tenni függővé. Igenegyszerű és nagyon természetes dolog az, hogy az állam, ha egy magán egyén vagy valami társulat, pl. lánchid vagy vasuti társulat számára adott és biztosított is valami jogot: ezt attól mindaddig, míg a kikötött feltételeket megtartja, az államnak sem elszavaztatni, sem bármiként is egyoldalulag elvenni nem áll jogában. Ilyen egyszerű és természetes dolog az is, hogy az állam, az általa egyszer megadott és biztosított jogok birtoklására és gyakorlására nézve, egyoldalulag, a jogbirtokos tudta s beleegyezése nélkül új feltételeket nem szabhat, mert ez, magának a jognak kijátszása és semmivététele lenne. Csekély nézetünk szerint vagy ezen elvekhez kell ragaszkodnunk, vagy autonómiánkról mint létezőről többé nem beszélünk.

Értesítés a debreceni ref. főtanoda tápintéze- téről.

Az 1869-ik évben ebéddel (leves, hús, vastagétel naponta, kétszer egy hétben pecsenye) s minden két napban egy 2 és 1/2 fontos kenyérrel ellátatott 116 felsőbb tanuló, mellettök 32 szolgál.

Az Alumnusok pénztára segélyével, melynek	Osztrák	
	ft.	kr.
a) bevétele volt:		
1. Tökék kamatai, haszonbér s évi járadékból	1677	45 ⁰⁸ / ₀₀
2. Tápintézeti pót pénzből 3 ftjával az ifjaktól	1850	28
3. Őszi kéregetéskor kész pénz, s élet ára helyből	1013	68 ⁵⁰ / ₀₀
4. István gőzmalom társulat adománya helyben	100	—
5. Takarékpénztár	70	—
6. Helybeli egyház alumnusok pénztárából maradvány	173	54 ⁵⁰ / ₀₀
7. 25 segéd alaptól jött a főpénztárba	2595	—
8. Egyházmegyéből együtt	179	81 ⁵⁰ / ₀₀
<i>ez utóbbi összeghez járultak:</i>		
a) N.-bányai egyházm. több egyháza	4 ft. 50	kr.
b) Beregi	15 ft. 56 ⁵⁰ / ₀₀	kr.
c) Bihari	22 ft. 17	kr.
d) Debreceni	28 ft. 10	kr.
e) Érmelléki	10 ft. 27	kr.
f) Heves-N.-Kunsági	29 ft. 62	kr.
g) Hajdú-kerül. Szoboszló 20 ft. A Szabolcs-Eszlár 2 ft. 67 kr. együtt	22 ft. 68	kr.
h) F.-Szabolcsi ehm.	9 ft. —	kr.
i) N.-Károlyi	14 ft. 28	kr.
k) N.-Szalontai	14 ft. 72	kr.
l) Szathmári	8 ft. 92	kr.
Összes bevétel:	7659	77⁵⁸/₀₀

J e g y z é s. Békési egyházmegyéből Békés 50 ft.

" " Makó 12 ft. évi

járadékot küld minden évben, mi az 1-ső szám alatt befoglalva van.

Jegyzés. Békés 20 ft. Makó 8 ft. Szentés 10 ft. évi járadékot küld évenként. Bárándi, Konyári, s Földesi egyházak életneműt szoktak küldeni.

b) Kiadásai e pénztárnak	Osztrák	
	ft.	kr.
1. Kenyérsütőnek	1075	22
2. Szolgák felügyelőjének	21	—
3. Csengető szolgáknak őszidényben	4	20
4. Fűszeres számlájára gyertyáért	131	20
5. Rendkívülig a csángó magyarnak 4 havi tartása	24	—
Összeg:	1255	62
1870-re készlet maradvány	204	80 ⁰⁴

A fentebbi kimutatásból világos, hány tanuló élvezte a lefclyt 1869-dik egész évben a tápintézeti jótéteményt, mint szinte az is, mennyibe került ezen segély az e célra rendeltetett kis pénztáraknak; Debrecen város lelkes polgárai őseiktől öröklött dícséretes szokás alapján az évi búza kéregetés alkalmával, mely jelentékeny adománnyal kegyeskedtek járulni ama nevezetes költség fedezéséhez — kitünő összeget ajándékozván szokott bőkezűségénél fogva az Istvan gőzmalom társulat és Takarékpénztár is; szóval világos levén, mely mérvben került be magából Debrecenből — minőben az egész egyházkerületből az évi segedelem: érdekes leendő tudomásul hozni a t. olvasó közönség előtt azt, hogy a segélyezett ifjak honnét s melyik megyéből valók valának — mit a következőkben mutatok ki.

Felsőbb tanulók közül.

Abaujmegyéből volt 1. Borsodból 1. Békésből 9. Biharból 20. Brassó vidékéről 1. Csongrádról 7. Fehérből 2. Hevesből 6. Közép-Szolnokról 3. Krasznáról 2. Nagy-Kunságból 12. Máramarosból 2. Pestről 2. Somogyból 1. Szabolcsból 14. Szathmárból 16. Ugocsából 2. Veszprémből 1. Debrecen városból 2. H.-Böszörményből 5. H.-Hadházból 2 H. Nánásról 3. H.-Szoboszlórlól 2.

A szolgák közül.

Aradmegyéből volt 2. Beregből 2. Békésből 3. Biharból 37. Csánadról 1. Győrből 2. Hevesből 3. Horváthországból 1. Közép-Szolnokból 1. Krasznából 1. K.-Kunságból 4. Szabolcsból 17. Szathmárból 11. Debrecen városból 2. H.-Szoboszlórlól 1.

Közlém e számokat természetök szerint szárazon az ide vonatkozó jegyzőkönyvek nyomán; vajha lelkem azon buzgó óhajtása, hogy főtanodánk jóltevőinek száma soha ne fogyjon, de mindinkább növekedjék, vizshangra találjon nemcsak e város, de hitfelekezetünk távolabb lakóinak szivökben is!! s vajha a t. c. egyházi előjárók minden helyeken becses figyelmökre méltatnák eme jó célú javaslatomat, hogy minden év nyarán és őszén az egyháztagoktól tápintezetünk érdekében gabona neműt gyűjtve, s azt pénzzé téve, akár közvetve az esperesi hivatalok útján — akár közvetlenül számadásom alá juttatni sziveskednének s ekép jó igyekezetü szegény tanulóink tápláltatását hatályosan eszközölvén, azok óhajtott előmenetelére jelentékeny befolyást gyakorolni képes lenének.

Isten velünk! Irtam Debreczenben 1870. September hóban.

Varga Lajos s. k.
ref. főtanodai pénztárnok.

Iskolaügyi krónika.

Németföld. A porosz kormány s a vallásnélküli iskola. Van Berlinben egy társulat, melynek célja volna az iskolát teljesen önállóvá, szabaddá és függetlenné tenni. Ez a társulat egy oly magániskolát akart felállítani a porosz fővárosban, amelyből a vallástan teljesen ki lett volna zárva. Már említettük, hogy a városi iskolai szék, egy ily iskola felállítását megengedhetőnek nem találta. Innen fellebbeztett az ügy a tartományi iskolatanácsához. Ez is úgy vélekedett, mint a városi iskolai szék. Végre a közelebbi időkben a minisztérium eleibe került az ügy, és itt is az ítéltetett, hogy egy vallásnélküli iskola felállítását megengedni nem lehet. Nálunk e dolgot sokan megfejthetetlennek találnák; pedig nem lehet mondani, hogy egészen az. A porosz kormány is határozottan vallja nev. nemcsak azt, hogy a vallás épenoly elengedhetetlen tantárgy a népiskolában, mint pl. a számtan, vagy az írás s olvasás; hanem azt is, hogy a népiskola célja nem pusztán az ösmeretközlés vagy tanítás, hanem a nevelés is. Nevelni pedig morál nélkül nem lehet. A morál ismét, a vallással van lényeges összeköttetésben, legalább minden oly embernél, akinek van valami vallása. Az egyéni szabadság szempontjából azonban csakugyan tulzottnak kell tartanunk a poroszok álláspontját a fentnevezett ügyben. Miként Észamerikában vannak, ugy Poroszországban is lehetnek; akik azt mondják, hogy nekik semmi vallásuk nincs. Az ilyeneket már, nincs joga az államnak arra kényszeríteni, hogy gyermekeiket mégis tanitassák valami vallásra.

Franciaország. Francia katonatisztek iskolázottsága stb. Königsbergben 130 hadi fogoly francia katonatiszt van, akik midőn az ellátásukra szükséges havi pénzt kikapták s nyugtázták, kitűnt hogy közülök 17 vőlt olyan, aki még csak a nevét sem tudta leírni. — Egyszerű német közkatonáknál igengyakran lehet látni, amint tanulmányozzák a földabroszt, a franciák közül pedig mily kevés van, aki csak el tudná is olvasni a földabroszon lévő helyneveket! A minap a Figaro nevű tekintélyes párizsi lapban egy cikk, a general-stabot formászerént és komolyan stab nevű generalisnak vette; azt állította nevezetesen, hogy bizonyosan ennek mint nem régiben párizsi lakosnak árulása és utasításai következtében sikerülhetett a poroszoknak ostrom alá venni Párizs városát. A valóság az egészben csak az, hogy Párizs megszállásának tervét, igazán a Generalstab vagyis a tábornoki kar vagy fő hadi tanács készítette. — Valóban a legőszintébb részvétellel sajnálhatjuk az oly sok nemes tulajdonokkal bíró francia népet, melynek vezérői a közoktatást és nevelést botrányosan elhanyagolván, nem kis mértékben szerzőivé lettek a most elkövetkezett gyászos fordulatnak.

Angolország. A dalék az iskolaügyi törvényüghöz. Azon hatalmas angol társulat, amelynek célja az anglikán állam egyház elvei és érdekei szerénti elemi iskolákat állítani és fentartani, az újabb időkben, már 12.000 ily iskolát tart fen, mintegy másfél millió font sterlingnyi évi költséggel. Ezen társulat jelen évi nagy gyűlésén, a leghatározotabban hangsujjotzatott, hogy a vallástanítás mezején a pusztá biblia olvasás és magyarázás dogmatikai oktatás nélkül kivihetetlen és hatás nélküli. — Ellenben az angol elemi iskolatanítók egy jelenévi nagy gyűlése, csaknem egyhangulag oda nyilatkozott, hogy lehetséges vallásoktatást adni csupán a biblia olvasás és magyarázás alapján is, anélkül hogy a felekezeti ellentétek kiemeltetnének. Iskolai könyörgeések, biblia olvasás, az uri ima, a tiz parancsolat s az apostoli hitformája minden elemi iskolákban rendszeresen és folyvást helyt foglalnának; a vallástanítást elkülönözni, kizárni vagy a rendes tanító kezéből kivenni nem kell; a szüléknek azonban szabadságukban áll a községi vagy állami iskolák vallástani óráitól gyermekeiket elvonni. Csakugyan ilyyszerű elvek fogadtattak el az alsóházban, amint láttuk. — Meg kell még jegyeznünk, hogy az angoloknál igensok és igenheves ellenségei vannak az iskolai kényszernek. Az említett társulat nagy gyűlésén így szólott a főszőnok: „inkább elhagynám vágatni jobb kezemet, mintsem hogy valakit hit-nézete miatt megégettetnék; de viszont inkább kihagynám szuradni jobb szememet, mintsem hogy egy embert amiatt vettetnék fogságra, mert gyermekeit nem taníttatja az Abc-re. Szükségtelen is

büntetéssel kényszeríteni ott, ahol szelidebb eszközökkel is célt lehet érni.“

Helvétzia. Felekezeti tanítóképezdek. Zürich kántonnak Küstnachtban, van egy állami tanítóképezdéje, amelyet vallás nélkülinek nevezni egyáltalában nem lehet, mert a vallás minden osztályban rendes tantárgy, s különösen a bibliaisme, bibliai történelem, Jézus élete, egyháztörténelem stb. tüzetesen tárgyalatnak s végre rendszeres keresztyén hittan és erkölcsstan is tanítatik; emellett a tanulók az alapszabályokban köteleztetve vannak a gyülekezet vasárnapi isteni tiszteletén megjelenni stb. Ezen állami képezde vallási szellemével és irányával azonban sokan nincsenek megelégedve; az ilyenek egyik társulata tehát a jelen évi Májusban, szinte Zürich város közelében Unterstrassban egy új autonóm, az államtól független s evangéliumi pozitív alapokon nyugvó elemi iskolai tanítóképezdét nyitott meg, nagy ünnepélyességgel. Ezenkívül még három ily pozitív keresztyén szellemű s autonóm ref. tanítóképezde van Helvétziában, t. i. Bern, Graubünden és Neuenburg kántonokban.

Ausztria. Zavarok és viszály a felekezeti és nem felekezeti iskolák ügyében. Graczban és vidékén mintegy ötszáz egyén kijelentette, hogy ők, a létező egyházak közül egyikhez sem tartoznak; ennél fogva egy hitvallás nélküli iskolát akartak alapítani, s az e célból kinevezett állandó bizottság már tekintélyes összeget gyűjtött. A helytartóság azonban, ama bizottságot egyenesen feloszlatta, a gyűjtött pénzt lefoglaltatta, miután maga az országos iskolai tanács is határozottan kijelentette, hogy hitvallás nélküli iskolák felállítását megengedni nem lehet. Mily különös zavar ez! Hiszen az osztrák törvény a községi és állami iskoláknál semmi tekintettel nincs a hitvallásra vagy hitfelekezetre, az egyeseket és társulatokat pedig mégis arra kényszerítene, hogy multhatlanul hitvallás szerinti iskolákat állítsanak?! Ne feledjük azt sem, amit a külföldi lapok már darab idő óta jeleznek, hogy t. i. az osztrák kormány formázerént és felelősség terhe alatt megparancsolta a községi és állami s épen a reál iskolák tanítóinak és tanárainak is, hogy a róm. katolikus tanulók lelki gyakorlataira, általában felekezeti, vallásos érdekeire vigyázzanak, azokat ápolják stb. stb. Mindez aligha egyéb, mint a közoktatás mezején egy oly politikai Flankenbewegung, melynek eredménye nem más mint az, amit az ausztriai protestánsok jó előre beláttak, hogy t. i. a községi és állami iskolák a protestánsok rendkívüli nagy sérelmére, csakhamar valóságos római katolikus iskolákká válnak. Méltán kérdi egyik külföldi lap, hogy ugyan mikor tudnak már pirulni az efélék felett odafent Bécsben?

Északamerika. A biblia az iskolákban. Cincinnati az iskolai tanács azon végzést hozta, hogy a biblia ne használtassék többé a községi vagy állami iskolákban. Ezen végzést azonban a felső hatóság merőben érvénytelennek nyilvánította, és pedig azon az okon, mert Ohio állam alkotmányának egyik főpontja világosan mondja, hogy a vallás vagy vallásosság elmulhatlan kelléke a jóra való államközművészetnek.

Könyvismertetések.

Moderne Zweifel am christlichen Glauben für ernstlich Suchende (erörtert von Dr. Theodor Christlieb, ord. Professor der Theologie und Universitätsprediger in Bonn. 2^{2/3} Tallér. (S. XVIII. und 628). Zweite erweiterte Auflage.

A hittel mindenkor a hitelenség állt szemben. Valahányszor a hitelenség tudományos fegyverekkel ostromolja a hitet, mindannyiszor a hit is kötelezve érzi magát, jogosultságát a tudománnyal szemben megbizonyítani. Maga a hit ugyan sohasem szorult ezen igazolásra, mert a szent lélek által bizonyos a maga isteni voltáról, erejéről s örökkévaló igazságáról; de nekünk mindenkor készen kell lennünk számot adni a bennünk való reménységről, hogy az ingadozókat szilárdítsuk, az ellenfeleket pedig meggyőzzük megtámadásaik alaptalanságáról. Ezen, a keresztyén egyházban minden időben megvolt apologetikai feladat különösen a mi napjainkban köteleességünké válik, miután a vita nem annyira egyes tanok körül forog, melyek a természetes észnek eleitől fogva botrány valának, mint magának a keresztyénségnek alap- és előfeltételei körül. A pogányok, kikhez Pál apostol az athenei téren szolt, magokat isteni nemzetségnek vélték, a keresztyén hitnek modern ellenségei a majomban ismerik fel testvéröket. Mágában a keresztyénségben oly világnézet fejlődött ki, mely semmi személyes Istent, semmi felelősséget az élők és holtak bírása előtt, és semmi feltámadást tűrni nem akar s ily borzasztó eltévedése az észnek, ily lealázó gondolkodásmód, a tudomány szükségképi eredményéül állittatik fel, s követeltetik, hogy mindenki, aki a kor magaslatán áll, e következtetést vonni kénytelen; magától értendő dolognak tartják, hogy a művelt embernek hitetlennek kell lennie, aki az életnek feladatát pusztán a földi érdekekben is feltalálja. Szerintünk az igazság az: hogy a mi összes jelenkori műveltségünk a keresztyénségnek gyümölcse és hogy az európai kulturnépeknek tulhatalma a pogány népek felett a keresztyénségen alapszik; az ellenfelek pedig azt állítják: hogy a kultura és keresztyénség közt áthághatlan ür és engesz-

telhetlen ellenesség uralkodik, hogy a hit a barbársággal, a tudomány a hitelenséggel elválaszthatlan kapcsolatban áll. Korunk ezen fenyegető jelleme az apologetikus törekvéseknek egész sorát állította elő, melyeknek mind ugyanazon egy céljuk van, megmutatni: hogy valódi keresztyénség és igazi műveltség egymást ki nem zárják, sőt a legbensőbb összeköttetésben állanak. Valamint a múlt század határánál Schleiermacher volt az; a ki híres beszédeit a vallásról annak művelt megvetőihez intézte, ugy mai nap alig van Németországban tekintélyesebb város, melyben a hívő Theologia álláspontjáról tudományos előadások ne tartatnának a műveltek számára, hogy a műveltek azon részének, mely még az igazságot keresi, a keresztyénségnek alaposabb megértését megkönnyítsék s kimutassák ama viszonyt, melyben a keresztyénség a tudományhoz, a művészet s a szellemi élethez áll. Ily előadásokból, melyek valósággal Londonban és St. Gallenben tartattak, került ki Christlieb bonni tanár fentnevezett munkája, melyet tisztatársaink szives figyelmébe — alapos tanulmányozás végett — teljes meggyőződéssel ajánlunk. E munka ugyan nem adja az apologetikának teljes rendszerét, azonban mégis sokkal többet foglal magában tudományos tekintetben, mint a mennyit a népszerű előadásokban találni szoktunk. Szerző az ellenfélt nem utasítja el frázisokkal vagy retorikai mesterfogásokkal, de megcáfolja tudományos érvekkel. Az egész előadás oly átlátszóan van berendezve s mélyen átgondolva, hogy annak tartalmát s methodusát könnyen el lehet sajátítani s gyakorlati használatra értékesíteni. A szerző nem titkolja el az ellentéteket; és sohasem folya-modik vakító vagy ámitó szónoklathoz, hanem az igazság szent komolyságával mutatja ama réttentő mélységet és tátongó űrt, mely a modern kortudat és keresztyénség közt megnyílt. Ugyanazon éllel, melylyel az evangyéliom ellenségeinek erkölcsi és tudományos tarthatatlanságát leleplezi, felmutatja azon hibákat is, melyeket a keresztyének elkövetnek és méltó szigorral sujtja a keresztyéneknek vétségeit, melyeket az igazság, a természet és egészséges tan ellen tesznek. Noha e munka — mint már mondva volt — nem teljes rendszere az apologetikának, azért még sincs a kritikának s modern kételyeknek egyetlenegy égető kérdése sem, mely benne kielégítő feleletet nem nyerne. Az ember azon erős meggyőződésben teszi le e könyvet, hogy a keresztyén hit megett egy keresztyén tudomány áll, s hálákat ad nagy lelki örömmel az egyház urának, hogy az ő szolgálát a mi napjainkban is az ész fegyvereivel felszereli, melyek képesek, egyik győzelmet a másik után kivívni. A tartalomdús könyvnek egyes fejezetei ezek: 1. a jelenlegi űr (Kluft) a műveltség és keresztyénség közt. Ez űrt előbb remek vonásokban constatálja s azután előadja annak okait, melyek szerinte történeti moderntudományi, egyházi, politikai, socialis s erkölcsi tényezőkből ál-

lanak. Tudományos lehozásában azon eredményre jut, hogy az űr még kitölthető, miután egyedül a keresztyénség a valódi műveltségnek kutforrása és vivője, mit czáfolhatatlanul be is bizonyít. 2. Ész és kijelentés. E fejezetben megmutatja a szerző ellenmondhatlanul, hogy magából az észből az Isten ismeretét meríteni nem lehet, miért is a kijelentés szükséges; nem különben megmutatja azt is, hogy a hit és tudás közt nincs ellentét, sőt hogy minden tudásnak egyedüli alapja és feltétele a hit. 3. Az újabb nem bibliai istenfogalmak. Sorban előadja az atheismus, materialismus, pantheismus, deismus, és rationalismus tanait s tudományos éllel mutatja fel azoknak tarthatatlanságát. 4. A bibliakeresztyéni istenfogalom. Itt a bibliai theismus, és a keresztyén-háromsági istenfogalom egyedüli helyességét bizonyítja be. 5. A csuda modern tagadása. A csudatagadók ellenében kimutatja a szerző e fejezetben a csuda lehetőségét, szükségességét és történeti valóságát. 6. Jézus életének modern csuda-irtózó leírása. Itt előadja egész terjedelemben Paulus, Schenkel, Strausz és Renan merőben eltévesztett nézeteit Jézus életéről. 7. Jézus feltámadásának modern tagadása. Miután az elébbi életírók hypothesiseit egész alaptalanságukban kimutatta, végül bebizonyítja Jézus feltámadásának szükségességét. 8. Az őskeresztyénség modern kritikái felfogása. Itt a tübingi iskolával s különösen annak megalapítójával Baurral van dolga a szerzőnek, ki, miután a kritikai felfogásnak kritikátlanságát felmutatta, munkáját végkéreessel zárja be.

E címek elegendőleg bizonyítják Christlieb nagyszerű munkájának gazdag tartalmát. E felolvasások már első megjelenésökkor is nagy olvasó és hallgatókört találtak Svájcban és Angolhonban. E második bővített kiadás kétségkívül még nagyobb közönséget fog nyerni. Hogy is lehetne ez másképp? Hol az igazságnak tudománya az Istenben való étellel egyesül, hol a tudomány embere egyszersmind a hitnek is embere, kinek tiszta, világos feje és gazdag ismeretei a vallásos érdekek belső mélységével össze vannak kötve, úgy, hogy az olvasó minden sornál érzi a szerző meleg keresztyén szívét, ott megindítatik a kebel, mely azon meggyőződéssel van eltelve, hogy a valódi bölcsészet az Istenhez vezet és hogy a valódi műveltség a valódi keresztyénséggel utóvégre egyesülni fog. — A szerzőt mult télen Lipcsébe hívták egyetemi tanár és hitszónoknak, ő azonban az összes rajnai és wesztfaliai ev. egyház nagy öröme megmaradt a bonni facultásban, melynek ő egyik disze s legtevékenyebb ereje. Vajha az ő mondott és írott szavát jövőben is a leggazdagabb áldás koronázná s vajha az összes magyarhoni ev. theologiai tanárok ily szellemben vezetnék és nevelnék a jövődöbéli lelk észeket, akkor mélyebb és alaposabb tudomány mellett mélyebb, szilárdabb pozitív ker. hittel is ékeskednének!

Rimler Károly.

Ebrard Dr. Ang. Das Verhältniss Shakspear's zum Christenthum. Erlangen. Deichert. 1870. 8-rét. 31 lap. 5 ezüst garas.

Átalánosan elősmert igazság, hogy Shakspeare minden bizonynyal azon rendkívüli nagy szellemek egyike, akikhez fogható csak századok szülnek. A közelebbi időkben különösen a németek minden oldalról tüzetes tanulmány tárgyává tevén a nagy britt költőkirály életét és műveit, gyakorta felmerült azon kérdés is, hogy vajjon Shakspeare és az ő költészete mi viszonyban volt és van a valláshoz és épen a keresztyén hithez. Gervinus úgy vélte, Sh.—nek semmi pozitív keresztyén hite s jelleme nem volt, hanem volt ő csupán bizonyos humanisztikusféle szabadelvű ember. Másrészről voltak olyanok, mint pl. Schwarzkopf, aki 1863-ban Sh.—ről írott művében, nyilván azt vitatja, hogy a nagy költő egyenesen orthodox keresztyén volt; s nem régen is olvastuk egyik orthodox evangélikus, különben igenjeles theologiai folyóiratban, hogy Sh. művei igen buzgón ajánlottak tanulmányozás végett a protestáns praedikátoroknak. Azt, hogy Sh. valóban az angol protestáns egyház tagja volt, holmi katholicizáló vágyak és törekvések ellenében, anyakönyvi kivonatokkal régen bebizonyították. Lehet azonban valaki, — névleg tagja valamely egyháznak, anélkül, hogy saját egyéni s őszinte meggyőződésével vallaná azon egyház tanait. Sh. — re nézve is tehát az volt a főkérdés, hogy vajjon az ő költészete s egyéni meggyőződése miként állott a keresztyénséghez? Ebrard már, kerülve a fentemlített tulzásokat s vizsgálatainak lényeges eredményével Ulrich, Lange és mások véleményéhez csatlakozva, nem mondja ugyan, hogy Sh. oly szigorú dogmatikus lett volna, mint pl. a másik nagy britt költő, a komoly kalvinista puritán Milton vala; hanem azt állítja Ebrard és be is bizonyítja, hogy Sh. drámai költészete, világnézete, életelve s lelkülete épen nem valami pantheistikus vagy nihilisztikus, hanem evangéliomi pozitív keresztyén hiten alapuló volt. Nyilván van, hogy Sh. hitte első szüleink gyászos esetét, hitte a Krisztus általi teljes váltságot, s egyedül az ő érdeme általi megigazulást, hitte az isteni kegyelmes gondviselést s a sirokontuli létet és igazságkiszolgáltatást stb. Méltán jegyzi meg Ebrard, hogy Sh. egyike lévén azon keveseknek, akik üres frázist nem mondanak sohasem, bizonyosan nem üres frázist használt akkor sem, amidőn 1616. március 25-dikén, közelgető halálára tekintve, megírta végrendeletét. E végrendeletet ezen szavakkal kezdi a nagy ember: „Legelőször is lelkemet ajánlom az én Teremtőmnök kezeibe, reménylven és szilárdul hívén, hogy az én Megváltómnak a Jézus Krisztusnak érdeméért, az én lelkem is részese leend az örök életnek.“ Néhány nap mulva, t. i. azon évben, ápril 23-dikán, amely nap Sh.—nek

épen születési napja is, csakugyan elhunyt a nagy költő. — Azt mondja Shlegel Shakespearrról, hogy az „erejére nézve egy nagy hős, mély belátására nézve próféta, átható bölcsességére nézve egy felsőbb rendű genius, aki leereszkedik az emberekhez s mintha nem is tudná, hogy menyivel nagyobb és dicsőbb azoknál, oly igénytelen mint egy gyermek.“ Ez a nagy lélek tehát nem szégyenlt hinni az evangéliomba s a Krisztusba mint Megváltójába!

A magyar jogászggyűlés évkönyve. 1870. évre. Szerkesztette Dr. Siegemund Vilmos. Első év folyam; első és második füz. Pest. 1870. 8-rét. 42 x 116 lap.

Teljességgel nem céloms nem is tartozik a Figyelmező körébe, sem a címzett füzetek, sem a jelen évi jogászggyűlés tüzetes ismertetése. Csupán egy tárgy, de reánk nézve igennagy fontosságú tárgy az, amelyre a tisztelt olvasók figyelmét felhívni bátor vagyok, és ez nem más mint a jogakademiák s különösen a protestáns jogakademiák ügye.

Dr. Dárdai Sándor igazságügyi miniszteri titkár, a jogászggyűlésen következő indítványt tette: „A magyar jogászggyűlés fejezze ki abbeli meggyőződését: miszerint üdvösnek véli, hogy a munkafelosztás elve és a szaktanítás igényeinek megfelelőleg, a jog és államtudományok, két alkatelemük szerint egymástól elválasztván,

1. a magyar királyi tudományos egyetem, jog és államtudományi fakultása különválasztassék, s egymástól függetlenítették; és

2. a sok kisebb jogakademiák felhagyásával, azok helyett még két vagy három egyenjogu jog és államtudományi fakultás szerveztessék.“

Lathatja a tisztelt olvasó, hogy az indítvány második pontjában a debreceni, pataki, kecskeméti, szigeti stb. egyszóval: a protestánsok jogakademiáinak megszüntetéséről is nagyon szó, s több mint valószínű, sőt talán egészen bizonyos is már, hogy azon két vagy három hely, ahol a célba vett teljes fakultások fel fognának állíttatni sem Debrecen, sem Patak stb. nem leend.

Ha jól vagyok értesülve, az indítvány értelmében a jogászggyűlés csaknem ki is mondotta már jogakademiáink felett a halálos ítéletet s alig volt a gyűlésen tudtom szerént csak egy lélek is, aki a protestánsok érdekében szavát felemelte volna. Nyival nagyobb örömmel és elismeréssel említjük fel, hogy az írásban beadott s a címzett füzetek másodikában közlött „Vélemények“ között van egy, t. i. a Szücs István uré, a mely a protestáns jogakademiáknak védelmére kelni nem kételkedik. Szücs István ur, a debreceni főiskolának egykor, huzamos időn keresztül

általában szeretett és tisztelt jogtanára, majd jogakadémiai direktora, magyar akadémiai tag, s több jogtani műnek szerzője, jelenleg pedig királyi vegyes bírósági bíró Debrecenben. E sorok írója bátran meri állítani, hogy Szücs István urnak mind tapasztalása, mind tudománya, mind vallásos érzése és jelleme valóban van ahhoz, hogy a fenforgó kérdéshez hozzá szóljon és igényelje a figyelembevételt és kihallgattatást. Ő tehát, a protestánsok jogakadémiáiról, — mert véleményének egyéb pontjait terünk szűk volta miatt mellőznünk kell, — következőleg nyilatkozik: „De hátra van, hogy a legkomolyabb tárgyról szóljak, arról t. i. miszerint csaknem legyőzhetetlen akadályok állanak, az indítvány mostanában létesítésének útjában, mert az indítvány, véleményem szerint a protestáns autonómiába ütközik. — Miért érezték magukat kényszerítve a protestánsok arra, hogy — haszinte a jogtudományok legnagyobb részének nincsen is felekezeti színezete, — mégis ennek dacára ők, saját iskoláikban jogi tanintézeteket állítsanak fel? azon indokok elsorolása nem e vélemény keretéhez tartozik. De elég az hozzá, hogy nekik több okuk volt arra, és nagyon is érdekökben állott, hogy akként cselekedjenek. Mert különben józanul nem lehet feltenni, hogy ők, közönségesen ismert szegénységöknél fogva, fényüzési cikkekre dobták volna ki jobbra fordítható filléreiket. Ők tehát az 1791. XXVI. t. c. alapján, saját felekezeti főiskoláikban jogi tanintézeteket is állítanak fel, és pedig először Sáros-Patakon, azután Debrecenben majd Enyeden, Maros-Vásárhelyen, később Eperjesen, Pápán, Kecskeméten, Losoncon, Mármaros-Szigeten és Késmárkon. És habár időfolytán a losonci, késmárki, nagy-enyedi jogi tanintézeteiket önmagok beszüntetni jónak találták: az 1850—60-dik évi időközben pedig, az általok tudott indokok alapján, ideiglenesen beállították is minden jogi tanintézeteiket: azonban, mihelyt a magyar nemzeti élet és alkotmányosság nappala újra kiderült, azonnal elsőb gondjaik közzé számították ők, törvényengedte szabadságuknál fogva, jogi tanintézeteiket újból megnyitni. — Kérem már most: van-e alkotmányosan intézkedő oly hatalom, mely a protestánsok **önkéntes beleegyezése** nélkül őket arra kényszeríthesse, hogy az ő általok sarkalatos törvény gyanánt tekintett 1791. XXVI. t. c. alapján létrehozott jogakadémiák beszüntethessenek? s ők a nekik törvény által engedélyezett felsőbb iskolák tarthatása szabadságában korlátoltassanak? És miután ők, a célbaveendő szervezési szándék ellen azt vethetik, hogy az ő eddigi jogi tanintézeteikből számosan keletkeztek férfiak, kikre ők, mint jelenben miniszteri pólcon, országgyűlési mindkét házban, magyar királyi kurián, miniszteriumoknál, ügyvédi karban létező kitünőségekre büszkén hivatkozhatnak: kérem, ugyan miként fogná magát kifizetni

az a fáradság, melynek az e téren országos zajt támasztó harcban siker nélkül küzdő eléje nézhetne? — Az államnak — nem szenved kétséget joga van a létező viszonyok és körülmények méltányos figyelembe vétele mellett, egy bizonyos mérvet felállítani, melyhez minden nyilvános jogi tanintézetek alkalmazkodni kötelesek. Valameddig azonban a protestánsok, a kitüzött kelléknek, saját jogintézetekben megfelelni képesek, őket jogi tanintézeteik fentarthatása szabadságában megrövidíteni, avagy őket, jogi tanintézeteik belügyeinek mikénti rendezésében szabályozni akarni, anyi lenne, mint szükség nélkül azon gyanut ébreszteni fel, mintha az államhatalmat a protestáns jogi tanintézetek korlátozásában, politikai okok vezérelnék.“ stb. stb.

Azt hiszem, hogy minden oly magyar protestáns ember, aki őszintén és igazán szereti a maga vallását s a tudományt és a szabadságot, s emellett kellő tájékozottsággal bír a fenforgó kérdés körül, teljesen egyetért a közlött, különben igen mérsékelt nyilatkozat tartalmával és elveivel. Mindemellett is több mint hihető, hogy, hacsak az osztrák-magyar politikában lényeges és pedig igazán szabadelvű fordulat nem következik be, a protestáns jogakademiák el fognak töröltetni. Világért sem fogja a törvény kereken kimondani ezt, hanem csak azt teszi, amit a népiskolákra nézve már megtett s a kormány a gymnasiumokra nézve is világosan megakar tétetni, hogy t. i. a protestáns iskolák oly versenyre kényszeríttessenek, amelyet ki nem bírhatnak.

Minden kétségen túl van, hogy a magyar protestánsok, mind 1848 előtt, mind azután a magyar királyi vagy állami akademiákat a római katholicizmus és klérus érdekei szolgálatában állóknak, igenkönnyen vallási térítő intézetekké fajulhatóknak, emellett a kor tudományosságának színvonalától elmaradottaknak s az alkotmányos szabadság nem nagy barátainak tartották, s csak magát a tudomány szempontját véve is fel: bizonyos, hogy a természettudományoknak és a bölcsészetnek igen erős befolyásuk van az állami és jogi tudományokra, ezek fejlődésére, szellemére stb. s milyen vólt a bölcsészet és természettudományok álláspontja a királyi jogakademiákban! A protestánsokat tehát nem rideg egyházi vagy felekezeti érdek, hanem a tudomány, a szabadság és a haladás érdeke indította arra, hogy főiskoláikban jogi tanszékeket is állítsanak. Hogy a felállíttatni szándékolt állam- és jogtani fakultások a különbözőféle érdekeknek pl. az udvar, kormány, parlamenti többség, centralizáció, bürokratizáció, klerus stb. érdekeinek nyomása alól emancipáltatnák-e, s tisztán a tudomány és szabadság érdekeinek fognak-e szolgálni, sőt szolgálhatnak: az, a jövő titka. E sorok egyszerű de hű protestáns írója előtt úgy látszik, hogy nemcsak a protestáns egyház vagy felekezet, hanem a tudomány, a szabadság, a haladás és a takarékoság érdekei is

azt hoznák magukkal, hogy ha nem léteznének is autonom magyar protestáns iskolák, s épen jogakadémiaiak is: állítani kellene azokat. A közoktatás és nevelés ügyét az állam, illetőleg államkormány hatalma alá centralizálni: anyi mint biztos utat készíteni a legtűrhetlenebb szolgálásra.

M. K.

The Christian leaders of the last Century

By the Rev. J. C. Ryle. London. 1869. 8° IX. és 432. l.

„A mult század keresztyén vezérei“ cime azon könyvnek, mely két szakaszban bevezetesképen rajzolja Anglia vallás-erkölcsi állapoa 18-ik század kezdetén s azon eszközöket, melyek által a ker. hitélet virágzásba indult. A keresztyénség élettelen volt Angliában a mult század közepeig 1700-tól fogva „sötétség uralgott magas és alsó helyeken, városon és falun, gazdag és szegények közt, vastag vallási és erkölcsi sötétség. Nagy részében a falusi egyházaknak semmi népnevelés nem volt, a falusi néptanodák csaknem mind 1800-dik év óta épültek. Wilberforce még nem ostromolta a rabszolgakereskedést, Howard még nem javitá a börtönöket, Raikes még nem állitá fel a vasárnapi iskolákat; még nem léteztek a biblia terjesztő társaságok, az elhagyott gyermekek tanodái, városi térítő egyletek, lelkész gyámoldák, pogány térítő társulatok, a theologiai irodalom a legszegényebb és leggyengébb volt; hitelenség és kétesdiség habjai áradozának.“

A hitélet nagy ébresztője néhány alázatos lelkész volt, ébresztőeszköz pedig kezökben az igehirdetés, ezek eszközlék Anglia egy második reformálását. Az ige hirdetés e hősei neveztetnek a század ker. vezéreinek. Azok, kik a nagy változást előidéztek vagyon és magas összeköttetés nélkül, belsugalatból önkényt léptek az apostoli pályára fel. S ez evangelisták mozgásba hozták Angliát egyik végétől a másikig, bár először gúny és üldözéssel találkoztak. „Midőn isten veszi kezébe a művet, azt semmi meg nem állithatja.“ Predikálták mindenütt, egyszerűleg, buzgón és egyenesen „szivöket lelköket egyházi beszédeikbe önték . . . szivből szivhez szóltak“ hit és meggyőződés hatotta át a szólót, a szószerket, annak kellett áthatni aztán a hallgatóságot is. Az igehirdetés anyaga evangyéliomi és prot. volt: a szentírás elégsége, az emberi természet romlott volta, Krisztus elégtétele, hit általi igazulás, a szivbeli megtérés egyetemes szüksége, igaz hit és egyéni szentség közti elválhatlan viszony, isten szeretete a bünös, gyűlölete a bün iránt: — alkották a predikációk főelemeit.

Ujlag meglett mutatva a történelem terén, hogy 18 század után ép

oly teremtő és átalakító ereje van az evangyéliomnak, csak apostoli buzgósággal hirdettessék az, mint vólt a keresztyénség első századában.

Szerző aztán 11 nagy alakot, hitszónokot mutat be életrajzilag. Első Whitefield György (1714—1770) az evangyéliom legnagyobb szónoka angolföldön. Tanúlt Oxfordon s itt jött ismeretségbe Wesley János, Wesley Károly, Hervey Jakab tanulótársakkal, akik együtt alakíták azon kegyes célu egyletecskét, melyet gúnyosan „szent-gyüldének“ (Holy club), tagjait szoros életmódjuktól „modorosaknak, azaz methodistáknak nevezték el kortársaik. Whitefield már előbb üres óráit a városi fogház látogatásával, a foglyok előtti felolvasással s egyéb tehetségében álló jótett gyakorlásban tölté. 22 éves korában lelkészszé avattatott s London több templomaiban roppant népszerűvé lett, ékes szólása, hangja, modora és beszéd tartalma minden új vólt. Az ujjaszületés nagy elvét hirdetvén, lassanként bezárattak előtte az állam-egyház templomai, s látván, hogy a hallgatók ezerei kerülik a templomokat, megkezdte a szent támadás szellemében a szabadég alatti igélelést, legelőször 1739. februárban Bristol mellett mintegy száz szénbányász előtt, aztán ugyanazt tette Londonban s 20—30 ezer ember hallgatója lett, s 31 éven át lankadatlan kitartással folytatta evangyelistai tisztét, oly hatással, hogy egy pünkösti predikációja után ezer levelet kapott a nép részéről lelki-ügyben; s összes lelkészetében (34 év) megszámlálhatlan helyeken, mint vándor-lelkész 18 ezerszer beszélt, egy-egy hét alatt csak rendszeren 13 egyházi beszédet tartott. A főváros állami templomai bezárultakor hallgatói külön templomot építettek, mely maig is fenáll. Amerikában (Newbury Port-ban) halt meg 1770. Ő életét egészen Krisztus ügyének szentelte. A híres Quaker Franklin róla így nyilatkozott: „csodálatos változást okozott Whitefield predikációja által Philadelphia lakói szokásán. A vallásilag közönyös és arra nem gondoló korban ugy látszott, hogy a világ egészen vallásos akar lenni.“ Ő vólt az első angol, aki a támadó rendszert alkalmazta, életbe hozta, melynek elve: ne várja a lelkész, míg a hivek helyébe mennek, de ő menjen a lelkek után, mint halász a halakért; ő megtámadta szemben a bünt, tudatlanságot, setétséget bárhol találta s nyugtot azoknak nem hagyott. Oly nagy vólt pályája kezdetén, mint végén, mértföldről elmentek hallgatására. Csak 75 beszéde maradt fen, ezeket is hallás után más jegyezte fel s így hézagos és szerzőtől át nem nézett. Mint szónokot jellemzik e következő vonások: tiszta evangyéliomszerűség, világosság, egyszerűség, egyenesség, merészség, leiró tehetség, szertelen komolyság, szenvedés és érzelem teljesség, mély alázatosság, ernyedetlen munkásság, egyetemesség és nagyszerűség. — Dr. Gillies adta ki Whitefield levelezését s egyéb közleményei 7 kötetben. Gyászbeszédet Wesley János tartta felette s bár hittanilag más állásponton állt dicsérőleg nyilatkozóék róla.

Második vezére a századnak Wesley János (1703—1791) 65 éven át volt ő szakadatlanul lelkési minőségben és szónokként a világ szemelőtt, s ura a Jézus szolgálatában. A wesleyanus methodista felekezet nagyszerű alapítója; kiválólag a gyakorlat, alkotás és intézmény embere.

Egymásután jellemeztetnek a lelki hősök, u. m. Grimshaw Vilmos (1708—1763) haworthi lelkész. A templom falain kívül: családi szobákban, mezőn, kőbányákban, színekben, utakon, hol csak a nép köré gyűlt, kész vala igélni.

Romaine Vilmos (1714—1795), szent-annai lelkész Londonban. Ő egy helyhez volt kötve, egy hallgatósághoz s mindég megtartá folttalan jellemét és szilárd elvét. Legterjedelmesebb műve: „A hit élete, útja és diadala.“

Rowlands Dániel (1713—1790) Llangeithó-i lelkész. Ő istent félté azonkívül senkit; az evangyéliom hirdetésére adta magát s attól sem papság, sem világiak, sem püspökök, sem nemesség, sem szegény, sem gazdag el nem tartóztatá.

Berridge János (1716—1793,) evertoni lelkész, maga írja egy levélben, „hat évig szónokoltam a szentségről, mely a törvényszerű tettekben áll, s egy lelket sem vezettem Krisztushoz. Ugyanezt tettem Evertonban két évig siker nélkül. De mihelyt Jézus Krisztust kezdtem hirdetni, hívők csatlakoztak az egyházhoz, tömült a nép mindenfelől hallani a józan evangyéliom dicsőséges hangját, némelyek 6, 8, 10 mértföldről is eljöttek.“ Irott beszédek helyett rögtönözöttekre kényszerült, felfedezvén arra tehetségét a véletlen, mint utazó lelkész hetenként 12-szer is szónokolt és száz angol mértföldet bejárt. Hallgatóit néha önkivületes indulatba ragadta.

Venn Henrik (1724—1797) yellingi lelkész. Családja lelkész láncolatot képez a reformatiótól kezdve, egyik őse Vilmos mint lelkész 1621. halt meg; fia Richard, utóda, az angol köztársaság korában sokat szenvedett az anglicanismushoz ragaszkodásaért; ennek fia Dénes 1691. halt el; ennek hasonnevű fia, Henrik atyja, szinte példányszerű lelkész volt Londonban. Hittani álláspontja mérsékelt kálvinista, bár a kálvinismus és arminianismus közti heves viták tüzeiben élt. Irigység, gyűlölség helyett nem foglalt szívében, gyönyörködve beszélt munkatársairól s örült azok sikerének, nem volt oly parancsoló szónok, mint Whitefield vagy Rowland, sem oly sima, mint Romaine, sem oly eredeti mint Grimshaw és Berridge, de azért nem kevésbé nagy.

Walker Sámuel (1714—1761) trúroi lelkész. Kezdetben világias, s a nagy feladatra öntudatlan volt, tánc, kártya és vendégszerető pap hírében állt s csak később vett komoly irányt. Lelkészetének egyik sajátosságossága volt, hogy gyülekezete lelki irányu tagjaiból kölcsönös építés és lelki képzés végett magán összejöveleteket szervezett.

Hervey Jakab (1713—1758) weston-favelli lelkész. Anglican lelkész létére szerette a puritán írókat; irodalmilag hatott maga is, Meditációi 21 kiadást értek rövid idő alatt; szinte híres és kedvelt műve volt „Theron és aspasio“ párbeszéd és levél alakban. — A calcuttai püspök 1846. naplójában ezt írta: „nyugodtan és örömmel olvastam Hervey leveleinek egy kötetét, telvék azok szívbéli buzgósággal, a földiségek iránti érdektelenséggel, a kegyelem és szentség utáni vágyakozással — ezek jellemezték egyházunk ébredésének mult századi vezéreit.“ Gyenge hangja és gyenge egészsége miatt hatalmas szónok nem lehetett, ezért tollal hatott, „az én praedikálásom — írta ő — az ívből kiröpített nyilhoz, melyhez erős kar kívántatik, nem hasonló, hanem csak egy megtöltött fegyver elsütő billentyűjéhez, melyre egy gyenge ujj is képes.“ — Néhány egyházi beszéde is maradt fenn.

Toplady Ágoston (1740—1778), a hymnus író „senki kortársai közül felül nem multa, s kevés volt vele egyenlő;“ atyja őrnagy, Carthagena ostrománál esett el. — Toplady nőtlen maradt, szerette a magánosságot, könyveivel s nem a világgal való társalkodást, inkább félték és bámulták, mint szerették. Dublinban végezte a Trinity College-ben tanulmányait s 1762. avattatott anglican lelkészszé, Broad Hembury falusi egyházban szolgált 1768—1775-ig, élte végén egészségi szempontból kénytelen volt Londonba költözni s a „narancs utcai“ templom szónoka lett, a légváltás nem segített, 38 éves ifju korában 1778. meghalt.

Egy világi papoló (lay-preacher) szónoklatára (Efes 2, 13 felett) fordult Toplady lelkülete az élő keresztyénség felé (1756). Dr. Mauton egyházi beszédei olvasásakor rendültek meg arminiáni nézetei 1758. s ettől kezdve újszülöttnek érzé magát. Az armianismus ellenében a kálvinista theologia rendületlen híve lett s az akarat szabadsága helyett az isteni kegyelem szabadságát vallotta. A mult század legtanultabb theologusai egyike, ellenfelei is elismerték nagy tanulmányát „tudomány iránti szomja olthatlan volt.“ Ő nemcsak száraz vitázó és mély gondolkodó, de magas reptü és kenetes lélek. Hagyott hátra oly műveket, melyek minden igaz ker. szívében élnek, mig angol szó zeng. Iratai „gondolatokat tartalmaznak, melyek lélekenek, és szavakat, melyek gyujtanak.“

Két hóval halála előtt azon hamis hír terjesztetvén el róla, hogy kálvinista nézetét elhagyta s azon vágyat fejezte volna ki: szeretné Wesley János előtt visszavonni előbbi elveit. Ettől felizgatva — bár orvosa tiltá a szószékre lépést, könnyen halála következne be ott, — megjelent a halvány beteg a nagy hallgatóság előtt s utósó szónoklatában cáfolá meg az álhireket, mondá többek közt: „Anyira meg vagyok győződve azok igazságáról, miket eddigelé irtam, hogy ülnék bár most halálos ágyamban s minden vallásos és vita irataim, miket kiadék, kívált

Wesley János ez az arminianismus ellen, tételnének szemem elé, egyetlen sort sem törülnék ki belőlök.“

Utósó kérelme volt: halotti beszéd ne tartassék felette. Londonban a „Tottenham Court“ nevü templomban van eltemetve. Tüdő baja miatt a század első rendü szónoka, mint Whitefield vagy Berridge, ha nem lehetett is, s szabad ég alatt ezrek hallattára beszélni ha nem volt is anyagiilag hatalmában, a templomi szószékben bátran megállta helyét, a híres Hungtindon urhölgy többször választá őt saját templomaiba szónokul, s a nevezetes treveccai methodista gyűlésen ő jelöltetett ki papolni. Négy szabályt állított fel a jó praedikatorról, egyik ez: midőn a szószékbe lépsz, hagyd hátra könyvbölcséségedet, inkább a nép szívéhez, mint fejéhez szólj; a másik: ne szenvedj a mű-szónoklást, arra törekedjél, hogy használj, nem pedig arra, hogy csodáltassál.

Csak 10 egyházi beszéde van kiadott műveiben közölve, az is többnyire alkalmi. Vegyes irataiban több életrajz található p. Knoxé, Foxé, Wattsé. „Családi imái“ mai napig is ismeretes és kedvesek. Barátaihoz 78 levele anyag és gonolatdús s bizonyolja, hogy írója keresztyén, tudós, és nemes lélek vala.

Mint vita író a kálvinista hittani irány merész védője, a választás, elővétel, végkítartás, emberi tehetlenség, ellenállhatlan kegyelem tanainak zászlóvivője. Szintelenség és határozatlanság — a fajult nemzedékek ismertető jelényei — távol valának tőle. Fő vitairatának címe: „Historic proof of the Doctrinal calvinism of the church of England.“ Ryle szerint e mű megállóságának legfőbb próbája, hogy jelenkorig senki valódiilag meg nem cáfolta, csak gunyolták és félremagyarázták, de ez egyik sem érvelés. E műben törhetlenül be van igazolva, hogy az angol egyház tana a kalvinizmus, s minden vezér hitészei Laud idejég kálvinisták voltak.

Tagadni nem lehet, hogy vitái közben keserü és kemény nyelvet használ, az arminianismus böszültségbe hozta valahányszor tollat fogott az ellen. De nem kell feledni, hogy ellenfelei sem voltak sokkal kiméletebbek.

Mint dicséret költő egyike Anglia dicsőségének, neki sikerült egyesíteni az igazságot, költészetet, életet, hevét, mélységet, ünnepélyességet és kenetteljességet szép öszhangba. Csak hét Éneket szerzett, de azok remekek, halhatlanok, ha tovább él, többet remélhattünk volna tőle.

Egyik éneke így kezdődik:

A debtor to mercy alone,
Of covenant mercy J sing;

Egy másik felette szép pedig így:
Deathless principle! arise;
Soar thou native of the skies,

Pearl of price, by Jesus bought,
 To his glorious likeness wrought.
 Go to shine before his throne ;
 Deck His mediatorial Crown ;
 Go his triumphs to adorn ;
 Made for God, to God return.

Legremekebb mindenik közt, melyet nagy államférfiak latinra is fordítottak, s mely egyetlen angol evangéliomi énekes könyvből nem hiányzik, melyet minden gyermek, minden buzgó angol és skót keresztén tud, a híres „Rock of ages“ kezdetű; ez, I. Kor. 10, 4. „a szikla a Krisztus vala“ tétel felett zeng örök szép éneket.

Áll 6 soros négy tömerből, az egész szép ének imez :

1. Rock of ages, cleft for me,
 Let me hide myself in Thee.
 Let the water and the blood,
 From Thy riven side which flowed,
 Be of sin the double cure, —
 Cleanse me from its guilt and power.
 (Korok szirtje! értem repesztve,
 Hadd rejtsem magam beléd.
 A víz és vér,
 Mely nyitott oldalodból folyt,
 Legyen a bűn kettős gyógyja,
 Tisztíts meg ennek szennye és hatályától.)
2. Not the labours of my hands
 Can fulfill Thy law's demands.
 Could my zeal no respite know,
 Could my tears for ever flow,
 All for sin could not atone ;
 Thou must save, and Thou alone.
 (Kezem művei nem
 Tölthetik be törvényed parancsait.
 Ha szinte buzgalmam nem ismerne nyugalmat,
 Ha szinte könnyem állandóan folyna,
 Mind ez a bűnért eleget nem tehet,
 Te válthatsz meg, te egyedül.)
3. Nothing in my hand I bring ;
 Simply to Thy cross J cling ;
 Naked, come to Thee for dress,
 Helpless, look to Thee for grace,
 Foul, J to the Fountain fly ;
 Wash me Saviour, or J die.

(Mit sem hozok kezemben ;
 Egyedül keresztedbe fogódzom,
 Mezetlen, hozzád jövök öltözetért ;
 Segélytelen, rád tekintek kegyelemért ;
 Tehetlen, a forráshoz futok,
 Moss meg, megváltóm, különben meghalok.)

4. While J draw this fleeting breath,
 When my eyes shall close in death,
 When J Soar to worlds unknown,
 See Thee on Thy judgement-throne,
 Rock of ages, cleft forme,
 Let me hide myself in Thee.
 (Mig e gyors lélekzetet veszem,
 Mikor szemeim halálra csukódnak,
 Mikor ismeretlen világ felé repülök,
 Téged látni ítélő székedben :
 Korok sziklája, értem repesztve,
 Hadd rejtőzhessem beléd !)

Fletcher Vilmos János (1729—1785) sweici születésű francia, tanult Genfben, előbb katona akart lenni Lisabonban, a békekötés félbehagyatta vele tervét, Angliába költözött, az angol nyelvet elsajátítá s előbb tanítóskodva, s methodista szellemű — így gúnyolták akkor a kégyességet és olthatlan hitet hirdető lelkészeket — hitszónoklat hallattára gyuladt fel lelkében az evangyéliumi hit világa ; 1757. Londonban anglican lelkészszé avattatott, s Madeley-ban lett lelképásztorrá, egy 9000 lakost számláló gyárvárosban. Ismeretséget kötött jeles kortársaival, a korátalakító egyénekkal. Templombau, magánlakokban, útszéleken, mezőkön, szénbányákban, folyvást hirdette hatalmasan Jézus tanait, megjelent a nép mulatóhelyeken, s kik a templomot soha nem keresték fel, ő kereste fel őket s könyhullatásig megindítá azokat szavával. Télen, éjen s bármely időben nyitva állt ajtaja a hozzá bajban folyamodók előtt „azonnal segíték“ — volt rendes felelete.

Mint szónok fel tudta kelteni hallgatóiban a lelkiismeret hatalmas szózatát, „az ég látszott sugárzani arcán szónoklata alatt“ mondák hallgatói. Egyik első rangu szónoka a mult századnak.

Mint theologus ellenlábas volt Topladynak, az armianismus védelmére forgatta tollát.

* *

Ryle szerint az egyházszónoklat e mult század „oriásait“ — bár voltak többen is kortársak, felül nem multa senki, mindenik az angol állam egyházban született, s avattatott lelkészszé, öt közülök — White-

field, Wesley, Romaine, Hervej és Walker, — Oxfordon, három pedig — Grimshaw, Berridge és Venn, — Cambridgeben, Toplady Dublinban végzik tanuló pályájokat, Rowlands és Fletcher képződtek egyetemen kívül. Tudomány, ékesszólás és példány élet — feltalálható volt mindebben, ezek alkották erejüket emberi oldalról, s a közönyös, deista, s hitetlen Angliát a vallásosság felül nem multható példány országává alakították át. Ez a 3-dik erkölcsi nagyszerű átváltozása az angol népnek, az első volt a keresztyénségre térés, a második a reformatio, a 3-ik a mult századi hitébredés, mely foly most is, s a 19-ik században is buzgó apostolokat teremt, milyen p. o. a sok közt Chalmers és Spurgeon, Newman — Hall és Angel James.

E könyv olvasta után azon tanuság maradt lelkemben hátra, hogy ha Angliában a mult és jelen században az egyházi élet ujra teremtése egy néhány istenes hitszónok és lelkész által oly sikerrel, oly nagyszerűleg eszközöltetett: hazánkban is hasonló gyümölcsöt teremne, ha oly nagy lelkészeink állanának elő. Kollegiumaink, presbyteriumaink és lelkészeink összetett szent igyekezete életre kelthetné a magyar alvó Sicut. Valósuljon meg újra, mit Ézsaiás ad az Isten szájába Jeruzsalem jövőjét illetőleg „Ime én teremtetem a kovácsot, ki a tüzszenet megéleszti, és fegyvert gyárt szükségeire . . . egy ellened gyártott fegyver sem boldogul, és túl teszen minden nyelven, mely veled perbe száll: ez az isten szolgáinak tulajdona.“ (Ézs. 54, 16. 17.)

Ismertetésemet bezárom Ryle következő soraival, melyeket kézalatti műve véglapján irt: „Határozza el magát szívéből munkálni kiki a maga helyén az evangyéliomi igazságért. Mindig van munka mindenki számára saját ajtaja előtt. Soha se szünjünk azért, mert kisebbségben vagyunk. Mit sem tesz, ha egyedül állunk is a munka házában, egyedül az üzletnél, egyedül az ezredben, hajón vagy a családban! Gondoljunk azon kis társulatra, mely százévelőtt átrázta Angliát és munkáljunk. Igazság és nem a szám lesz győztes végül mindig. A Thermopylae melletti 300 jobb vala, mint a Persák milliói.“

B. F.

Rövid irodalmi szemle.

Dr. Harlesz Ad. Staat und Kirche, oder Irthum und Wahrheit in den Vorstellungen von christlichen Staat und von freier Kirche. Leipzig. 1870. Dunker et Humblot. 8-rét. 8 és 98 lap. 16 garas.

Évek söt évtizedek óta foly a vizsgálódás és irodalmi harc a művelt külföldön az állam és egyház egymáshoz viszonya felett. Miólta pedig Cavour kimonda a nagy, de azért a gyakorlatban sok mindenfélét je-

lenthető szót: „szabad egyház a szabad államban:“ az ólta amint látszik, az idevonatkozó eszmék nemcsak nem tisztultak, hanem inkább nagyobb-nagyobb zavarba jutottak, és pedig mind a theologiai, mind a jogi, mind a bölcsészeti tudományok mezején. Harlesz tehát, aki már darab idő óta egyik elősmert tekintély a német theologiai irodalom mezején, tisztázni igyekszik az eszméket, és pedig főként a bibliai theologia szempontjából. E célból kitünő exegegissel fejtegeti, hogy mi volt azon álláspont, amelyet Krisztus és az ő apostolai a korokban létezett állammal szemben elfoglaltak; meghatározza a Krisztus országának és egyházának fogalmát; szól az állam és egyház közötti viszony feletti tévedésekről s kimutatja e viszonyt szabályozó határokat. Harlesz maga, épen nem valami végleg megállapított egésznek, hanem csak töredéknek tekinti művét; mindamellett is bátran ajánljuk azt a tisztelt olvasók figyelmébe; azt pedig meg nem állhatjuk, hogy az iskolaügyre vonatkozó egyikét gondolatát közelebbről meg ne ösmertessük. Harlesz alaptalannak és nevetségesnek mondja azon beszédet, mely szerént az oktatás és nevelés mezején mindaz ami innen van a sirokon az állami, a vallásé és egyházé pedig csak az, ami tul van a sirokon. Szerént a felekezetek iskoláira tekintve, az államnak csak arra van felvigyázási joga, hogy azon iskolákban a polgári életre vonatkozó tanítás el ne hanyagoltassék; ha az állam áthágja e határt: akkor jogsértő korlátozással avatkozik a szülék jogaiba. — „Ha a tanitótól el akarjuk rabolni a leghatályosabb növelési eszközt: csak a vallástanítást kell kezéből kivennünk. Ha a protestáns iskolaügyet, épen a protestantizmus elveinek ellenére kétszeresen meg akarjuk rontani: csak a vallástanítást kella lelkészek kizárólagos sajátjává tenni. — Egyházunk semmit sem tud, egy a vallástanításra kizárólagosan privilégizált klérusról.“ ... „A protestáns egyház, miképen az összes oktatásra, ugy épen a vallástanításra is egyáltalában nem tartja csupán a lelkészeket képesítetteknek és jogositottaknak.“ stb. Javallja az állami felügyeletnek is felekezeti érdekek figyelemben tartása melletti rendezését, s általában az iskolaügynek az egyház és állam kölcsönös értekezése, kihallgatása és megegyezése alapján való rendezését; mert az állam számára követelt mindentudóságot és mindenhatóságot határozottan visszautasítja. Méltán mondja Harlesz, hogy a mai időben, egynémelyik modern államban, a „szabad egyház a szabad államban“ jelszó valódi értelmének ellenére, oly politikát üznek, mely jó német nyelven azt teszi, hogy az államé a Jagdfreiheit, — vadászati szabadság; az egyházé pedig a Vogelfreiheit. Tudjuk, hogy németül vogelfreynak az oly számkivetettet vagy földönfutót nevezik, aki nem áll többé a törvény védelme

alatt, akit bár ki megtámadhat és megölhet, anélkül, hogy azt védné valaki, vagy érette bosszút állana.

„Kalauz a földgömb használatában“ néptanítók számára. Második kiadás, írta: Fábíán Mihály, öszödi ref. lelkész, a kül. somogyi ref. egyházmegye tanügyi bizottságának elnöke, s a ref. hitfelekezet részéről a somogyvármegyei iskolatanács tagja. Kiadja: Petrik Géza, Pesten, 1870.

E mű ajánlására nézve elég volna egyszerűen arra utalni: hogy második kiadásban jelent meg. — De hogy nemcsak e tantárgybéli kézikönyv hiányának szüksége, hanem tartalmánál fogva is megállhat a maga helyén: erre nézve bizonyosságul szolgál első megjelenésével a sajtóban róla tett ismertető bírálat. A „Protestáns egyh. s isk. lap“ 1864. január 17-ki számában ez mondatik róla: „Az új kor nevezetesebb vívmányai közé tartoznak azon tisztultabb s gyakorlatibb elvek, melyek a népnevelés ügyében Porosz és Helvétországban felmerülvén, Európa népeinél mindig szélesebb hullám-körökben mutatkoznak. Egyik jellemző vonásuk ezen üdvös elveknek a szemléltetve tanítás. Ezen felmerült gyakorlati elvek honunkban is utántörekvést, nemes versenyt szültek; s már eddigelé is viszonyainkhoz képest elég üdvösen munkáltak. Így többek közt, a magyarországi ref. egyház egyetemes tanügyi bizottmánya is, átlátta a történelemnek és az attól elválhatlan földrajznak népünk nevelésére lényeges befolyását: tetemes áldozatokat nem kimélt, hogy ez utóbbihoz szükséges földgömböket készíttessen. Azonban mivel néptanítóink legnagyobb része azon kornak neveltjei, melyben még e szemléltető rendszer nem volt általános alkalmazásban: nem csoda, ha gömbök egyszerűen, commentar nélkül kezükbe adatván, sok dologban főnakadást fognak érezni. — E hiányt pótolja szerző, jelen művével; és pedig pótolja azt ügyesen és derekasan. A mű 59 lapra terjed; s ez aránylag csekély téren mind az helyes tapintattal el van mondva: ami a tárgy megértésére szükséges.“

A „Kalauz, a közmiveltség és irodalom terén“ című lap pedig szinte 1864. január 24-ki számában így szól róla: „Szerző köszönetet érdemel a tanítói kar olyan egyéneitől: kik nincsenek ugy gyakorlatában a dolognak, hogy e tekintetben a tanulás felesleges munkájok lenne. E mű érthető, egyszerű s jól magyarázó nyelvezetben adja elő Bevezetésében a földgömböt illető előismereteket. Első részében hat cikkében szól a gömböz tartozó eszközök, mint látkör, délkör, óramutató, körnegyed, delejtű céljáról és használási módjáról; második részében a gömb felállítása s tájázását tanítja; harmadikban néhány példát hoz fel a földrajzi feladatoknak gömb segélyéveli megfejtésére. A mű 59 lapra terjed, s kiknek rá szükségök van: kétségkívül sok

érdekes dolgról nyernek benne felvilágosítást. Azért minden felekezeti néptanítók figyelmébe ajánlható. Van benne két felvilágosító metszet is: egyik a központi forgást; másik a föld utját magyarázza.“

Magyar protestáns egyházi irodalmunk mezejéről következő művek világra jöttét jelenthetjük:

Kecskeméti lelkész társ. Szerkeszti Fördös Lajos, ref. lelkész és főesperes. Második füzet. Tatai András arcképével. Pest 1870. Petrik Géza. 8-rét 204 lap. Ára 1 ft. 40 kr. — Kitünő szerzők műveiből szerkesztett jeles gyűjtemény. Tartalmaz nemcsak ünnepi és vasárnapi, hanem temetési és szertartási beszédeket is. — Alig tudnók hamarjában megmondani, hogy hányadik már ez a Fördös által szerkesztett füzetek között s épen azért lehetetlen a legőszintébb elismerésünket nem nyilvánítani iránta, ki korunkban minden esetre legtöbbet tett arra nézve, hogy magyar református lelkészek egyes papi dolgozatai világot lássanak.

Egyházi munkálatok. Szerzette Dr. Heiszler József dombrádi ref. lelkész. Harmadik kötet. Pest 1870. Kiadja Petrik Géza. 8-rét 188 lap. Vannak benne nemcsak ünnepi és közönséges predikációk, hanem különféle gyász- és emlékbeszédek is. — Heiszler mindenesetre kitünő és szellemdus egyházi író. Felfogása sokszor mély és tiszta; írása szép és korrekt; nagyon sajnálni lehet, hogy kifejezéseivel néha-néha túl lö a célon. Így például midőn egyik emlékbeszédében ezt mondja: „Renan megölte a Krisztusban az Istent, míg 2000 év előtt egy, saját érdekeit nem értő nép benne egykor csak az ember élete ellen esküdött össze. A lelkiösmeret theológiájának alapítója Schenkel, a Krisztus életrajzában megsemmisíté mindazt, ami egy mély s kifejlett lelkiösmeretet valóban megnyugtathat.“ A theologiai álláspont, melyet szerző Renan és Schenkel ellenében elfoglal, lehet igenhelyes; de kifejezései mégis tulzók, midőn pl. Renan művének Istent megölni a Schenkelének megsemmisítő erőt tulajdonít. Számptalan sok ezren vannak s lesznek még a keresztyén egyház kebelében, akiknek lelkében a Krisztusba vetett igaz hitet a Renan és Schenkelféle művek épen úgy meg sem mozdíthatják, mint a szellők a tenger mélységét.

Evangeliumi keresztyén vallásban, polgári iskolák algymnáziumok, reáltanodák és a konfirmációi oktatás számára, irta Sztehlo András budai ev. lelkész. Harmadik teljesen átdolgozott kiadás. Pest 1870, Kiadja Petrik Géza. 8-rét. 48 lap. 20 kr. — Szerző kedvezően ismert neve feleslegessé teszi a már harmadik kiadásban közkezen forgó mű bővebb ismertetését és ajánlgásait.

Nazarénusok-e vagy mi mindegy: Krisztuskövetők-e. E felekezeti tudományának birálata. Hét népszerű egyházi

beszéd. Irta s elmondotta Szöllősi Antala makói ref. egyház egyik lelkésze. Ára 15 kr. Tiszta jövedelme, a makói ref. egyház iskoláinak taneszközökkel leendő felszerelésére fordittatik. H. M. Vásárhely. Vodianer nyomdája. 1870. 8-rét. 25 lap. — Minden illető ponton részletesen a szentírásra hivatkozó s a sokat emlegetett nazarénusok lényét érdekes szempontból felfogó s figyelemre méltó jeles egyházi beszédek.

Nem egyházi irodalmunk mezejéről ezuttal következő jelenségeket említjük fel:

Magyarország történelme, különös tekintettel a jogfejlésre. Főtanodai s magánhasználatul. Irta Bocsor István történész és államjogtanár. Negyedik kötet, — illetőleg hetedik füzet. Pápán a ref. főiskola betüivel. 1869. 8 r. XVIII. és 1445—1812 lap. Magyarország térképével. Ára 2 ft. 50 kr. — A magántanulmány és egyéni kutatásra is hivatott, sőt kötelezett akadémiai tanulók sajnálattal fogják ugyan nélkülözni e műben a történelmi forrásoknak magoknál az illető pontoknál való részletes kimutatását: e hiányt azonban a tanári személyes utasítás kipótolhatja. Általában pedig ajánljuk a sokérdemű szerző művét az illető közönség figyelmébe. De hová lesz az ily nemes és nem csekély anyagi áldozattal is járó törekvés és munka gyümölcse mint szerzőnké, ha a megindult áramlatok mindenestől elsöprendik főiskoláink jogi tanszékeit?!

Esti órák. Tanköltemény a költészetéről. A Kisfaludytársaság által dicsérettel kitüntetett pályamű. Irta Farkas László. Pest. 1870. Kiadja Petrik Géza. Kis 8-rét. 31 lap. Ára 30 kr.

Markovics Iván közrebocsátja Magyar gyorsírási tankönyvnek hatodik és pedig javított kiadását, mely nem csupán köziskolai, hanem magántanulók számára is van dolgozva. A mű ivenként jelenik meg. Előfizetési ára 1 ft. 10 kr. Negrendelhető szerzőnél: Pest, Lipót utca 36-dik sz. — Nálunk a tiszánineni és dunamelléki ref. egyházkerületek már végzésileg kimondották annak szükségét, hogy a gyorsírászat a felsőbb iskolákban taníttassék. Az illetők tehát jó neven vehetik, ha felhívjuk figyelmüket a címzett műre.

Aszódi Mihály és Dolinai Gyula, Dr. Riedel Szende egyetemi tanár és akadémiai tag vezérlete mellett „Kis Ujság“ cím alatt ifjúsági képes heti lapot indítottak. Előfizetési ára egész évre: 4 ft., félévre: 2 ft., negyedévre 1 ft. Kiadó hivatal: ötpacsirta utca 5. szám, — Bartalits Imre nyomdász urnál, Pesten.

Örömmel jelentjük, hogy immár sajtó alatt van s jövő év elején első kötete meg is fog jelenni

„Debrecen város történelmének“ magyar akadémiai tag Szűcs István urtól.

Az igenérdekes tárgyú mű három kötetben fog megjelenni. Előfizetési ára mind a három kötetnek egyszerre 5 ft., mely egyenesen szerzőhöz: Debrecen, Kiscsapó utca 767. szám, vagy a helybeli könyvkereskedőkhöz küldendő be. Előfizetési véghatáridő f. évi November 1-ső napja. A műhöz érdekes ábrák is lesznek mellékelve, mint pl. a régi kollegium, templom s városháza s a hajdani deáki öltözetek. — Debrecennek igenszép, érdekes s megható, emellett országos polgári, egyházi és művelődési szempontból is tanulságos multja van. Vólt és van e városnak mint sok ellensége úgy számos jóbarátja is; de hiszszük hogy mindegyik fél haszonnal forgathatja a címzett művet, melyet őszintén ajánlunk mi is tisztelt olvasóink figyelmébe.

K ü l ö n f é l é k .

A tiszántuli ref. egyházkerület folyó évi októberhó 6—8 napjain közgyűlést tartott Debrecenben. Tisztes ősz püspökünk közrészvétet költött gyengélkedése miatt csak megnyithatta és megindithatta a gyűlést, azután pedig főgondnokunk vezetése azt, szokott bölcseségével és tapintatával. A jelenvólt segédgondnok urak között üdvözölhattuk Tisza Kálmán s birodalmi pénzügyminiszter Lónyai Menyhért urakat is. Az egyházkerületi tanács ismét szaporodott új tagokkal. A beregi egyházmegyéből márokpapii lelkész Kovács János ur mint esperest, királyi tanácsos Kántor Sámuel ur mint segédgondnok, az érmelléki egyházmegyéből országgyűlési képviselő Frater Imre ur mint segédgondnok, a felső szabólcsei egyházmegyéből őri lelkész Kozma József ur mint esperest most lőnek bemutatva s foglalták el ünnepeles esküvés után széküket. Szilágyi Lajos ur, a nagykárolyi egyházmegye esperestévé újból megválasztatott. Nagy István bihari s Révész Báliut debreceni egyházmegyei esperest urak is, letették tisztöket. Viszszavonulásuk a közügyre nézve minden tekintetben nagy veszteség lenne, ugyanazért arra a közjó barátai gondolni sem akarnak. A tárgyalt ügyek közül valami közérdekű alig vála; a legtöbb időt perek, viszályos kérdések s más, helyi érdekű csekélységek emészték fel. — A h ó l d m e z ő v á s á r h e l y i egyháznak nem adatott meg, hogy az egyháztagok közvetlenül választhassanak lelkészt, mert az ily választást az egyháztagoknak nem többsége kérelmezte stb.; ugyancsak a békésbánáti egyházmegyéből Öcsödnek megadatott a közvetlen választás, mert a többség kívánta azt. — A n é p i s k o l a i t ö r v é n y s az annak végrehajtásáról szóló miniszteri rendeletek ügyében hozott mult évi augusztusi tiszántuli végzésre az illető miniszter ur választ küldött még ez év elején.

A válaszra való felelet már régólta készen vólt; de más ügyek ennél méltán sürgősebbnek tekintetvén, közgyülesileg csak most vétethetett fel és fogadtatott el. A legnagyobb tévedés lenne azt hinni, hogy az eféle vitatkozásnak vagy kapacitálásnak fog lenni gyakorlati sikere. A mostani miniszteri politika magát Bocskayt, Bethlent és Rákóczyt is mindenestől leszavaztatná; ha ugyan letudná; a mai protestáns egyház és iskolák autonomikus jogait és érdekeit pedig, épen legkisebb figyelemre sem méltatja. Sokan jól tudják ezt Debrecenben is, s az említett felelet mégis felmegy, hogy legalább ne gondolják azt odafent, hogy idelent már nem tudnak vagy nem mernek szólni. Az államszegély-nek a szűkölködő gyülekezetek stb. közötti kiosztására, valamint sok másfüggőben lévő közérdekű ügyek tárgyalására a legjobb akarat mellett sem jutott idő. Most is, miként már sokszor az egyes, helyi érdekű és néha-néha igenkellemetlen peres ügyek emészték fel a drága időt. Nagy jutalmat érdemelne azon egyén, aki feltalálná az efélék gyökeres kiirtásának módját. Anyit azonban mindenesetre meg kellene tenni, amennyit a dunamelléki ref. egyházkerület s az evangélikus testvérek is tesznek, hogy t. i. az ily merőben törvényszéki vagy fegyelmi ügyek ne közgyülesileg s mintegy szántsándékkal emelt publicitással, hanem elkülönzöten tárgyalassanak. Van egy okos francia közmondás, melynek veleje magyarul így fejezhető ki: „ha szenyeseod mosod, ne menj a piacra.“

Református felekezeti iskolák községi segélyezése. Örömmel jegyezzük fel, hogy — ha jól vagyunk értesülve, — Szeged és Szathmár városok hatósága, az ottani református autonom felekezeti iskolákat mint ilyeneket folytonosan segélyezi. Szívünköl óhajtjuk, hogy a segélyezés állandó legyen. De lehetetlen eltitkolni aggodalmunkat; mert különösen azon esetben ha újból keletkezett, nempedig az 1868 előtti gyakorlatnak folytatása a segélyezés: akkor mind a törvény, mind a miniszteri rendeletek szerint előbb-utóbb meg kell annak szünnie.

A felekezeti iskolai épületek tervét a tanfelügyelőkhöz be kell mutatni. Parancsolat jött a miniszteriumtól, melyszerént, ha valamely gyülekezet, fenálló iskoláját átalakítani akarja, vagy újat szándékozik építeni, a tervet köteles előlegesen benyújtani a tanfelügyelőhöz, ez vizsgálja azt meg és dönti el, hogy a gyülekezet a maga saját költségén, a maga saját iskoláját építheti-e az általa jónak látott terv szerint avagy nem. — Hátha aztán valamelyik szegény gyülekezet ezt mondja: nincs nekünk szükségünk s nem is vagyunk képesek arra, hogy ilyen vagy amolyan, □ lábak szerint meghatározott kényelmes iskolát építsünk; — mi lesz ennek a törvény szerint

láiit községekké változtatta. A tanítók azonban, kik az egész megye legjelesebb tanítói közül valók, a törvényhez tartván magukat, a vallástaniást megtagadták. Emiatt a község a tanítókat elbocsátotta s az iskolákat ismét felekezetieknek nyilvánította s ezt a megyei iskolatanácsnak bejelentette. Itt hosszas vita folyt az ügy felett, de az eredmény elvégre is az lett, hogy az iskolatanács nem ereszkedik a dologba, mert a zichydorfi iskolák most már nem tartoznak az ő hatósága alá, noha a tanítók „hibája“ a községi iskola korából való! De vajjon hiba volt-e a tanítók részéről ragaszkodni a törvényhez; s vajjon helyes dolog-e, hogy a jeles tanítók kenyér nélkül maradtak s nincs aki védje őket? Azt is kérdésbe teszi az említett lap szerkesztője, hogy a törvénynek melyik §-sa szerént lehet vagy szabad a községnek a maga községi iskolájáról lemondani? — Ez is egy intő példa arra, hogy mily erősen meg kell gondolniok a gyülekezeteknek azt, midőn a felekezeti iskolát községivé akarják változtatni.

Birodalmi miniszter Lónyai Menyhért ur jótékonysága a határőrvidéken most alakult albertfalvai ref. egyház iránt. Az albertfalvai lelkész ur a napokban a következő levelet kapta Bécsből:

Tiszteletes Rác Károly ref. lelkész Urnak!

Tiszteletes Ur!

Az albertfalvai ref. gyülekezet nevében f. évi Szeptember 25-ről hozzám intézett becses levelüket vettem, melyben szeptember 20-án tartott ezüst menyegzőmre szives szavakban szerencsét kívánnak. Fogadják e megemlékezésért őszinte köszönetemet!

Hozzám intézett levelükben egyszersmind előadják a sajnos helyzetet, melyben ezen keletkező új plánta-egyház létezik. Őszinte részvétellel értesültem ezen egyház alakulásáról; de egysz ersmind sajnálattal hallottam azon szerencsétlenségeket is, melyek az egyházat az árvíz folytán érték. Az egyház felsegítésére ide csatolva 100 forintot küldök.

Az Ur Isten adjon Önöknek erőt, kitartást és szorgalmat, hogy az egyházat megalakíthassák.

Fogadják szives üdvözetem és tiszteletem nyilvánítását!

Bécsben 1870. évi Október hó 2-án.

Lónyai Menyhért.

Schleiermacher egy érdekes nyilatkozata az államnak és egyháznak iskolaügyhöz való viszonyáról. — Schleiermacher műveinek egyik kötetét forgatva, abban véletlenül
PROT. EGYH. ÉS ISK. FIGYELMEZŐ.

nül a következő tételre találtunk, amely a mi viszonyainkra különösen alkalmazható. „Ha talán az egyház, elébb gondolt a nevelésügyre mint az állam, s most ez ezt akarná mondani: látom, hogy nektek vannak az ifjuság képzését célzó intézeteitek, nekem azonban ezek, haszinte előmerem is hogy jók, nem elegendők; annál fogva a még szükséges intézeteket felállítom s a létezőkhöz csatolom, hanem aztán az egész iskolaügyet saját vezérletem alá veszem: ekkor az egyház, haugyan szabad szólnia és érti a maga javát, ezt fogja felelni: nem jól lesz az ügy! hanem állítsd fel te a hiányzó intézeteket mind, és mi magunk részéről mint polgárok, szívesen előmozdítjuk azok virágzását; de a mi saját intézeteinket csak hagyd a mi saját körünkben ezentul is mint eddig, és saját intézeteiddel csak azt végeztessd, amiről hiszed, hogy a mieink nem végezhetik el célszerűen. Ha az állam, a kezében lévő hatalomnál fogva mégis ellenkezőleg cselekszik: az, az egyházra nézve igen sérelmes beavatkozás lenne s méltán megtámadásnak tekinthetné azt, még azon esetben is, ha számára bizonyos kétértelmű előny kínálkoznék, amennyiben t. i. befolyást nyerne némely oly ügyekre, amelyekre eddig a dolgok természetes rendi szerént befolyása nem volt.“

Néhány érdekes nyilatkozat a tanítóképezdéről. Raumer Károly poroszország egykori vallás és közoktatásügyi minisztere, *Geschichte der Paedagogik* című tekintélyes művének egyik kötetében, a németországi tanítóképezdek hatásáról szólván, mellőzi a lelkészek panaszos nyilatkozatait, mint amelyek pártérdekből származottaknak is vehetők, hanem Jakobí képezdei felügyelő művéből a következő néhány nyilatkozatot idézi: Tanítóképezdei igazgató Curtmann így ír: „Panasz emeltetett a képezdei tanulók tananyagokkal való túlterheltetése ellen, mint a mely megrontja egészségöket s szellemi fejlődésöket. E panasz nagyon igazságos; még hangosabban kellene panaszkodni. A már sokszor említett önhittség vagy pöffeszkedés is, ama tulzás következménye. — Planzow ezt mondja: „Azon követeléssel, hogy a képezdei tanuló egyetemes műveltségű emberré képeztessek, mind az államot, mind az egyházat a legrutabb módon és egészen sajátságosan ámitják, megcsalják.“ — Egy tanférfiu így ír: „Szerencsétlenségre, sokan az ifjak közül igenkevés dolgot értvén és semmit sem tanulván meg, nem hoznak magokkal a képezdeből egyebet, mint emésztetlen morzsalékokat, s efelett még egy jó adag pöffeszkedést. Képzelt tudományosságuk és felvilágosodottságuk anyira megvakítja és elfogultakká teszi őket, hogy bizonyos önmegalázásnak tartanak idősb és tapasztaltabb tisztársaiktól valamiben tanácsot kérdeni.“ — „Folyvást van alkalmunk tapasztalni, még a különben jeles tanítókon is, — mond Gräfe,

... külsőségeken való kapkodást, külső tanítói ügyességgel való képeskedést, kevély pöffeszkedést, még a hasonló állásuak irányában is, szellemi és erkölcsi ingatagságot, jellemtelenséget s csuszómászó szolgálalkúséget.“ — M ü n c h aki egykor szinte képezdei igazgató volt, így szól: „Többrendbeli panaszokat hallhatunk a képezdékből került tanítók ellen. Követelődzésüket, pöffeszkedésüket, makacsságukat, mindent jobban tudni akarásukat, felületes felvilágosodottságukat, korlátolt anyagi helyzetőkkel való elégedetlenségüket, ebből származó s működésük hatályosságát nagy mértékben gátló komorságukat gyakran oly általánosan és oly hangosan kárhoztatják, miszerént sokan, mindezeket mint a szemináriumi képzést jellemző ösmertető jeleket tekintik.“ stb. Raumer megjegyzi, hogy ő igenjeles lelkészekről már régóta épen ily tartalmu nyilatkozatokat hall. Megjegyzi azonban azt is, hogy vannak a tanítók közt olyanok is, kikben nem találhatók fel az emlegetett rosz tulajdonok s épen azért az ilyenek kettős tiszteletre méltók. Mi is azt mondjuk, hogy a legnagyobb tulzás és igazságtalanság lenne azt állítani, hogy a képezdékből került tanítók, mindnyájan és szükségesképen olyanok, mint a lerajzoltak. Más részről azonban, minden kétségen tul van, hogy az előadott kór és romlás kísérteteinek a képezdek s az azokból került tanítók csakugyan ki vannak tétetve. Már a nagy tekintélyü W i e s e megjegyzi az angol növelésről irott hires művében, hogy a praktikus angolok között sok ellenségei vannak a képezdeknek. Egyik másik jeles német tanférfiu, aki az ujabb időkben közvetlenül és huzamosan szemlélte az angol iskolákat, azon érdekes dolgot említi, hogy a methodisták, az ő különben igenjeles tanítóképezdájüket L o n d o n b a n , szántszándékkal a város azon részébe helyezték, melynek lakosai szegénységgel, nyomorral és tudatlansággal küzdenek, hogy így, a leendő tanítók magában az életben lássák a nélkülözést és önmegtagadást, s megszávnán a szegény népet, a szánalom és részvét legyen főforrása nemes hivatásuk iránti buzgóságuknak. Valóban tul van minden kétségen, hogy miként az igazi keresztyén lelkészen, ugy a valódi keresztyén tanítóban is egyik főfő kellék a lelki és testi nyomorral küzdő szegény nép iránt krisztusi részvét és szeretet; azon részvét és szeretet, melyről olyképen emlékszik az evangyélita (Márk VI. 34.) midőn így szól: „Látá a nagy sokaságot J é z u s és k ö n y ö r ü l e t e s s é g r e i n d u l a r a j t o k ; m e r t o l y a n o k v a l á n a k , m i n t a p á s z t o r n é l k ü l v a l ó j u h o k , é s k e z d é ö k e t s o k d o l g o k r a t a n i t a n i .“

Mily nehezen jó el Ausztriában a protestáns egyházra nézve a jogegyenlőség és viszonyosság! Ezelőtt pár évvel, akkor amidőn az osztrák-magyar birodalom mai alkotmánya már létrejött és életben volt, S c h n e i d e r protestáns superintendens így nyilatkozott az osztrák országgyűlésen: „Én protestáns

vagyok s tölem ne várja a magas ház, hogy én a konkordátumot dicsőítsem. A protestáns patens létrejötte mutatja ugyan, hogy Ausztria egy sötét jövővel szakítani akart; de ha azon hat évre tekintünk, amely óta a törvény fenáll: akkor látni fogjuk nem csak azt, hogy ez keresztülvive nincs, hanem azt is, hogy több ponton megsértetett. Iskoláztatási jogunk holmi bürokratikus fogások által kijátszatott; egy korszerű tanítóképezde felállításában folyvást gátoltatunk; a szegény protestáns gyülekezetek katolikus kultuscélokra folyvást adóznak; az állami költségen fentartott közélettanodákba evangélikus tanárok fel nem vétetnek; az egyetemes zsinatunk által felterjesztett ügyek vagy visszautasítottak, vagy a protestantismus szellemével ellenkezőleg intéztetnek el.“ stb. — A S c h e n k e l folyóiratának legközelebbi füzetében is egy kitünő ausztriai protestáns egyházi író, keserű gunynyal említvén a gyakori miniszterváltásokat, azt mondja, hogy az ultramontanizmus fája még folyvást fenáll, senkisé is meri fejszét annak gyökerébe vágni. A legtöbb osztrák képviselő politikájának épen a felekezeti ügyekben is, semmi erkölcsi alapja, semmi emelkedettsége nincs. Taktika, opportunitás, egyéni hiúság, pártérdekek a mozgató és vezérlő erők. A törvényhozás szelleme vóltaképen folyvást ultramontán; fenállanak az ultramontán szellemű régi intézmények is; a megszületett liberalis törvények pedig csak a papíron léteznek stb. stb.

Az orosz birodalom egyetemeinek népessége 1869 ben.

Egyetem.	Szükséges tanárok száma.	Létező tanárok száma.	Bejegyzett tanulók.	Szabad hallgatók.
Dorpat	73	73	546	33
Petersburg	91	90	944	126
Moskau	114	95	1611	118
Kiew	114	67	563	39
Kasan	117	64	404	37
Charkow	114	76	563	45
Odessa	54	42	340	21

U n s. Z e i t.

Az újabbkori protestáns egyházalkotmányok. Egyik külföldi evang. egyházi lap szerint: az újabbkori zsinati egyházalkotmányok merő gépies művek. Első tekintetre észre lehet rajtuk venni, hogy mintegy gyárilag jöttek létre. Menyire egészen másak a régi egyházszervezetek; azokban már valódi életet és erőt lehet venni észre; az újabbokban pedig legfelebb juristai ügyességet. Midőn ezen újabb

alkotmányok §§-ait olvassa az ember, olyformán érzi magát, mintha valami sivatag kietlen pusztán járna, amelyen egynéhány szélmalom, rideg egyhangúsággal forgatja nyikorgó vitorláit. — Beck tübingeni tanár is megjegyzi az egyház és állam egymáshozí viszonyáról írott s a napokban megjelent művében, miszerént a lélekben a lélek által kell először megalapítani a keresztyén gyülekezetet és csak azután szervezni külsőleg; — a lélek élteni a testet; nempedig a test a lelket. — Tökéletes igazság! Azt már régen megjegyezték, hogy a reformátziókora-beli bibliafordításokban s egyházi énekekben, van valami oly megragadó szellem és kenet, melyet a későbbiek legnagyobb részében hiában keresünk. Igy van ez az egyházi törvényhozással is.

Vogt majomtheoriáját, mely szerént t. i. az ember ősszü-lői majmok voltak, Virchow tönkreverte és pedig bonctani érvekkel illetőleg tényekkel; kimutatta nev. különösen a koponyák alkatából stb. hogy az embernek majomtól származása, természeti lehetetlenség. Ez a Virchow pedig berlini egyetemi tanár, az orvosi tudományok mezején korunk egyik főfő tekintélye, kinek tudományos érdemeit az angolok és franciák is a legnagyobb kitüntetésekkel elősmerik. Virchow emellett még a porosz képviselő háznak szabadelvű ellenzéki tagja. Az említett tárgyról szóló műve a legujabb időkben jelent meg „Menschen und Affenschädel“ cím alatt Berlinben. Vajjon fogadnák-e nálunk Virchowot oly ovátzióval mint Vogtot fogadák?!

Renan egyik tanítványa Montifaud, a mult évben Párisban megjelent „Marie Magdeleine“ című művében egész határozottsággal állítja, hogy a keresztyénségnek s különösen a feltámadásról s Krisztus istenségéről keresztyén hitnek szülőforrása nem más, mint azon szerelmi viszony, amely Jézus és Mária-Magdaléna - e gazdag és buja zsidó kéjenc nő között volt. — Mily nagy tudatlanság s egyszersmind erkölcsi romlottság kell ahoz, hogy valaki efélett állítson vagy elhigyen! Ezt mondhatjuk mi is, egyezőleg egyik külföldi protestáns folyóirattal.

A hittan hallgatók száma az olasz egyetemeken. Olaszország azon kilenc egyetemében, amelyekben a theologiai fakultás még fenállott, a mult iskolai évben mindössze csak 17 hallgatója volt a theologianak. Hittanár azonban 27 volt, akiknek évi fizetése 80 ezer frankra ment. Az említett 27 hittanár közül 9 oly egyetemeken szolgált, amelyekben hittanhallgató egyetlenegy sem volt.

Egy magyar r. katolikus pap a római ereklyék-ről stb. Az Allg. Literar. Anzeiger egyik közelebbi füzete az Eco della

Verita című olasz folyóirat jelen évi tartalmát ösmertetvén, abból veszi a többek közt azon közvéleményt is, miszerént egy magyar r. katolikus pap, a Pressburger Zeitunghoz Rómából írott levelében erősen panaszkodik azon borzasztó vakhit s babona felett, amely Rómában uralkodik. A szent Ágoston templomában pl. mutattak neki egy darabot azon kötélből, amelylyel Judas Iskariotes magát felakasztotta; mutatták Gábor árkangyálnak egy szárnyát, amelyet az VII. Gergely pápának adott ajándékba, de amelyből jópénzért egy tollat bárki is kaphat; mutatták annak a kakasnak a taréjját, amely megszólalt, midőn Péter a Krisztust megtagadta, mutatták Mózes pálcáját, Nőé szakálát stb. Egy komoly ember azt nyilvánítja az állítólag magyar papnak, hogy midőn Rómába lépett, még akkor vólt hite; de amint huzamos idő alatt megösmerte a római klérus lelketlenségét és erkölcstelenségét, minden hitét elvesztette s a leggyötrőbb kétkedésbe esett.

Egy érdekes szentkép Pozsonyban. Ezelőtt egypár évvel jelent meg egy német földrajzi mű, mely utazási leírások alakjában van szerkesztve. E mű Pozsonyról szólván felemlíti, hogy ott a római katolikus főtemplomban látni lehet szent Márton képét vagy szobrát, magyar huszár ruhában. Igaz-e ez, nem tudjuk. Anyi bizonyos, hogy a pozsonyi főtemplom, melyben ezelőtt a királyi koronázás is történni szokott, a 316-ban Szombathelyen — Sabaria — született Szent Mártonról neveztetik, s ha az ő ottani képe vagy szobra csakugyan magyar huszárt mutat: annál érdekesebb.

A házassági eljegyzés Északamerikában. Az észak-amerikai egyesült államokban a házasság különböző alakzatu, de szabályozott polgári kötésnek nevezhető, melyet azonban a lelkészi megáldás rendszerént követni szokott. Sőt vólt eset, hogy pl. a presbyterianusok zsinata, épen törvényhozói hatalmat is gyakorolt, természetesen saját hivreire vonatkozólag, a házassági ügyben, amenyiben pl. a tiltott rokonsági fokozatokat a szentírás alapján megállapította. Anyi bizonyos, hogy a házasság egynémelyik államban igenlázán, könyelmüen köttetik; de annál komolyabban megy aztán az eljegyzés. Az oly nyilatkozatokat, amelyek Európában az udvarlás vagy széptevés természetes s mindennapi eredményeinek tartatnak, az északamerikai törvényszékek komoly házassági ígéretnek, eljegyzésnek tekintik s azt, aki ígérését be nem váltja igennagy summapénzre büntetik. Fordul elő, 5, 10 sőt százezer dollárnyi büntetés is. Az ily eljegyzésekből aztán holmi kacér hölgyek és gazdag ügyvédek formaszérenti és pedig gazdagon jövedelmező üzletet csinálnak, mely által különösen a tőzséreket szokták reászedni.

A népnevelés Gallitziában. A velünk szomszédos Gallitziában, melynek viszonyait az *Unsere Zeit* című jeles folyóirat jelen évi füzetei tüzetesen ismertetik, a népnevelés nagyon rossz lábon áll. Száz iskolaköteles gyermek közül, csak 23 jár ugyanígy iskolába, 77 pedig minden iskolázás nélkül nő fel. A tanítók igencsekély műveltséggel bírnak; nagy részök invalidus katonákból s vagyonbukott mesteremberekből áll, akik a legcsekélyebb oktatás elemeinek közlésére is alig képesek. Az iskolák igennagy részében csak télen által van oktatás s így a gyermekek nyáron által rendszerint elfelejtik azt, amit télen tanultak. A népnevelés csekély lábon állását más adatok is mutatják. 1865-ben nev. száz besorozott katonaujonc közül csak 4 volt olyan, aki járt iskolába; száz büntetett gonosztévő közül 93 volt olyan aki legkisebb iskolai képzettséggel sem bírt. Mindezeknél fogva nagyon természetes, hogy a tudatlanság, vakhit és babona rendkívül el van terjedve. Azon zárdák és templomok, melyek oly szerencsések, hogy valami csudatévőkép birtokában vannak, igenszép jövedelemnek örvendenek. A gallitziai nép ily szánandó műveltségi és erkölcsi állapotaért közlő a papságot, a nemességet és az osztrák kormányt teszi felelőssé.

Épületes statisztika a pápákról. E cím alatt az *Eco della Verita* olasz folyóirat a következő adatokat közli: Pétertől IX-dik Piusig 297 pápát vesznek fel; ezek közül 24 ellenpápa volt, egy pedig nő. Tíz pápa elhagyta Rómát, 35 kormányzott Rómán kívül. Nyolcnak kormányzása csak egy-egy hónapig tartott, 40-é egy évig, 22-é két évig, 54-é öt évig, 18-é 20 évig és csak kilencé tartott 20 éven felül, de egyé sem tartott 25 évig mint a Péteré. A 297 pápa közül 31 nyilvánított bitorlónak és eretneknek. A 266 törvényes pápa közül 64 halt meg erőszakos halállal. Az avignoni pápákat figyelembe nem véve is, 26 pápa tétetett le s üzetett el Rómából; 18 csak a külföld segélyével tarthatta fen magát, öszvesen pedig 153 vehető olyannak, ki tisztére méltatlan volt. Hat pápa volt olyan, akiről nyilvánosságosan tudva volt, hogy ünnepélyes hivatali fogadása ellenére gyermekeket nemzett. V. Orbán nyilván bevallotta a maga csalatkozható voltát s alá vetette magát a zsinati fegyelemnek. III. Viktor és VI. Hadrian ünnepélyesen megvallották, hogy bünt cselekedtek. „A Krisztus helyettesei e hosszú sorozatának folyamán, bizonynyal sok oly pontot lehet találni, amelyről konstatirozható, hogy ott nem volt jelen a szentlélek,“ — mond az olasz folyóirat. — A közlött adatok között kétségen kívül vannak hamisak s kétesek, mint pl. a Péterről s a nópapáról szólók; — de lehetnek igazak is.

Macaulay nézete a római katholika egyházzal. Most, midőn a papságot, Rómát és a római kath. egyházat másokkal

együtt, mi is oly sokszor emlegetjük: nem tartjuk feleslegesnek az ez-
előtt néhány évvel elhunyt világhírű angol írónak Macaulaynak a
római k. egyházzal és a pápaságról szóló híres véleményét, mintegy pót-
lékként és kuriózumul ide igtatni:

„Az emberi politikának nincs és nem is volt e földön oly műve,
mely a vizsgálatra oly méltó volna, mint a római katolika egyház. Ezen
egyház történelme az emberi művelődés két nagy korszakát köti össze.
Ezen kívül egy oly intézmény sem él már ma, mely az elmét visszave-
zetné azon időkre, amidőn a Pantheonból emelkedtek fel az áldozat füst-
jei s midőn kamelopárdok és tigrisek ugrándoztak az amphitheatrumban.
A legkevélyebb királyi házak csak tegnapiak a főpapok t. i. a pápák
sorozatával összehasonlítva. Ezen sorozatot meg nem szakadó rendben
követhetjük azon pápától kezdve, aki a 19-dik században Napóleont
megkoronázta, azon pápáig aki a 8-dik században Pipint koronázta meg.
Sőt e fenséges dinasztia még sokkal fentebb nyulik ezen időnél, egészen
addig, ahol az, a mese szürkületében vész el. Csak a velencei köztársaság
az, mely régiségre nézve megközelíti. De a velencei köztársaság csak
mai, a pápasággal összevethető; — amaz elenyészett, de emez fen áll.
A pápaság fen áll nem hanyatlásban nem pusztában régisé-
gben, hanem étellel s ifjúi erővel teljesen. A katolika
egyház folyvást küldi az ő tanítóit a világ legtávolabb pontjáiig s az el-
lenséges királyoknak ugyanazon szellemmel lép ellenébe, mint egykor
Etelének. Fiainak száma nagyobb mint bármely korábbi időben. Az új vi-
lágban nyert szerzeményei bőven kipótolják azt, amit a régiben veszített.
Szellemi uralma kiterjed a Missouri és Cap Horn síkjai közt fekvő rop-
pant tájakra, melyek egy század mulva valószínűen nagyobb népességgel
dicsekesznek mint most Európa. Tagjainak száma bizonyosan nem keve-
sebb 150 milliónál, míg a többi minden keresztyén felekezetek egyesülve
aligha mennek többre mint 120 millió lélekre. (?) Semmi mutatkozó je-
lét nem látjuk annak, hogy hosszú uralma, végéhez közelednék. Ő látta
mindazon kormányok és egyházi intézmények kezdetét, melyek jelenleg
léteznek a világon, s nincs bizonyítékunk, mely azt mutatná, hogy nem
láthatja meg mindazoknak végét is. Ő nagy és tiszteletes volt már akkor,
midőn a szaxon még britt földre nem lépett s a frank át nem szállott a
Rajnára; akkor is, amidőn még görög ékecszóllás virágzott Antióchiában,
s midőn még Mekka templomában bálványok tiszteltettek. Meg nem fo-
gyatkozott erőben fenállhat még akkor is, midőn majd valami új
zelandi utazó, egy roppant pusztaság közepén a londoni hid tört
ivezetén foglal helyet, hogy szent Pál templomának
romjait lerajzolja. — Gyakran halljuk mondatni, hogy a világon
folyvást terjed a felvilágosodás, és ez, a protestantizmusra nézve kedve-
ző, a katolicizmusra nézve pedig nem. Ohajtanók, hogy mi is úgy gon-
dolkozhatnánk. De nekünk nagy okunk van kételkedni ama várakozás
alapos volta felett.“ stb. Critical and historical essays. Vol. IV. Leipzig.
98—99. lap. Macaulay protestáns volt, s e nézete először 1840-ben
jelent meg.

A

„Magyar protestans egyházi és iskolai

Figyelmező“-re

előfizethetni

negyedévre	1 frttal,
félévre	2 „
egész évre	4 „

**A „Figyelmező“ megjelenik havon-
kint egy, legalább három ivnyi terjedel-
mű füzetben, szines boritékkal ellátva.**

Egyszersmind teljes tisztelettel jelentem miszerint, határozottan el-
vagyok szánva a „Figyelmező“t, Isten segedelmével a jövő 1871-ik év-
ben is folytatni és pedig az egész éven keresztül. Szabad legyen tehát
ezen vállalatot az igentisztelt közönség becses figyelmébe és pártfogá-
sába, előlegesen is ajánlani.

Debrecen, 1870. Október.

Révész Imre.